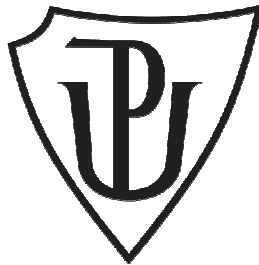

Univerzita Palackého v Olomouci

Přírodovědecká fakulta

Katedra rozvojových studií

Bc. Jan HLAVENKA

Geopolitické postavení Střední Asie po rozpadu SSSR
Geopolitics of Central Asia after the fall of the USSR

Diplomová práce

Vedoucí práce: RNDr. Miloš Fňukal, Ph.D.

Olomouc 2012

UNIVERZITA PALACKÉHO V OLOMOUCI
Přírodovědecká fakulta
Akademický rok: 2010/2011

ZADÁNÍ DIPLOMOVÉ PRÁCE

(PROJEKTU, UMĚLECKÉHO DÍLA, UMĚLECKÉHO VÝKONU)

Jméno a příjmení: **Bc. Jan HLAVENKA**
Osobní číslo: **R100717**
Studijní program: **N1301 Geografie**
Studijní obor: **Mezinárodní rozvojová studia**
Název tématu: **Geopolitické postavení Střední Asie po rozpadu SSSR**
Zadávající katedra: **Katedra rozvojových studií**

Z á s a d y p r o v y p r a c o v á n í :

Cílem diplomové práce bude zhodnocení základních změn politického a ekonomického postavení středoasijských nástupnických států bývalého Sovětského svazu v posledních 20 letech. Autor se zaměří zejména na otázku vojenských a mocenských vztahů zkoumaných zemí ke klíčovým mocenským akterům v prostoru (Rusko, Čína, USA, Írán, Turecko), na jejich postoje ke globálním politickým hrozbám (terorismus, Afghánistán, politické zneužití islámu) a v ekonomické oblasti zejména na změny orientace zahraničního obchodu a otázku vývozu surovin.

Rozsah grafických prací: **dle potřeby**
Rozsah pracovní zprávy: **20 - 25 tisíc slov**
Forma zpracování diplomové práce: **tištěná/elektronická**
Seznam odborné literatury:

Dostupné vědecké publikace a články, z českých namátkou (vždy s obsáhlými bibliografiemi relevantní literatury): EXNEROVÁ, V. **Islám ve střední Asii za carské a sovětské vlády.** Praha: Univerzita Karlova, 2008 HNÍZDO, B. **Mezinárodní perspektivy politických regionů.** Praha: Institut pro střeoevropskou kulturu a politiku, 1995 HORÁK, S. **Rusko a Střední Asie po rozpadu SSSR.** Praha: Karolinum, 2008 HORÁK, S. **Střední Asie mezi Východem a Západem.** Praha: Karolinum, 2005 KUCHYŇKOVÁ, P., ŠMÍD, T., et al. **Rusko jako geopolitický aktér v postsovětském prostoru.** Brno: Masarykova univerzita, 2006 NAZARBAJEV, N. A. **Kritické desaťročie.** Praha: Aventinum, 2006 PARGAČ, J., VRHEL, F. **Střední Asie a Kazachstán - historie, etnicita, jazyky.** Poříčany: BCS, 2009 ROUX, J. P. **Dějiny střední Asie.** Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2007 RYBÁŘ, J. **Kavkaz, Rusko a "nová velká hra" o kaspickou ropu.** Praha: Eurolex Bohemia, 2005

Vedoucí diplomové práce: **RNDr. Miloš Fňukal, Ph.D.**
Katedra geografie

Datum zadání diplomové práce: **17. ledna 2011**
Termín odevzdání diplomové práce: **27. dubna 2012**

L.S.

Prof. RNDr. Juraj Ševčík, Ph.D.
děkan

Doc. RNDr. Pavel Nováček, CSc.
vedoucí katedry

V Olomouci dne 17. ledna 2011

Prohlašuji, že jsem předkládanou práci zpracoval samostatně na základě uvedených pramenů a literatury.

Olomouc 20. prosince 2012

.....

Podpis autora

OBSAH

SEZNAM POUŽITÝCH ZKRATEK.....	6
1. ÚVOD	7
2. CÍL PRÁCE	9
3. KRITICKÝ PŘEHLED LITERATURY	11
4. GEOPOLITIKA	12
4.1 GEOPOLITICKÉ KONCEPCE V HISTORII A DNES	12
4.2 VÝCHOZÍ KONCEPCE PRO TUTO PRÁCI	15
5. VÝVOJ POLITICKO-GEOGRAFICKÉ ORGANIZACE PROSTORU.....	16
5.1 HISTORICKÉ STÁTNÍ ÚTVARY V REGIONU (MIMO KAZACHSTÁN).....	16
5.1.1 TIMUROVSKÁ ŘÍŠE	17
5.1.2 BUCHARSKÝ EMIRÁT, CHIVSKÝ A KOKANDSKÝ CHANÁT	18
5.2 HISTORICKÉ STÁTNÍ ÚTVARY NA ÚZEMÍ KAZACHSTÁNU	20
5.2.1 KAZAŠSKÝ CHANÁT	20
5.3 RUSKÁ KOLONIÁLNÍ EXPANZE V REGIONU STŘEDNÍ ASIE	22
5.3.1 RUSKÁ EXPANZE DO OBLASTI KAZACHSTÁNU	22
5.3.2 VELKÁ HRA O STŘEDNÍ ASII.....	23
5.3.3 VÝVOJ STŘEDOASIJSKÉHO PROSTORU DO ROKU 1991.....	24
6. GEOGRAFICKÁ SPECIFIKA STŘEDNÍ ASIE A JEJICH DOPADY	26
6.1 NÁRODNÍ IDENTITA A ROZMÍSTĚNÍ OBYVATELSTVA V REGIONU	28
6.2 NEROVNOMĚRNÝ PŘÍSTUP K VODNÍM ZDROJŮM	31
6.3 NEROSTNÉ BOHATSVÍ NA ÚZEMÍ STŘEDOASIJSKÝCH STÁTŮ	32
6.3.1 ROPA.....	32
6.3.2 ZEMNÍ PLYN	35
6.3.3 OMEZENÉ VYUŽITÍ NEROSTNÉHO BOHATSTVÍ.....	38
7. FAKTORY OHROŽUJÍCÍ STABILITU STŘEDOASIJSKÉHO REGIONU	48
7.1 ETNICKÉ SPORY JAKO DŮSLEDEK HISTORICKÉ NADVLÁDY SSSR.....	48
7.2 KLANOVÉ STRUKTURY A AUTORITÁŘSKÉ POLITICKÉ SYSTÉMY.....	51
7.3 ISLÁMSKÝ FUNDAMENTALISMUS A TERORISTICKÉ SKUPINY	53
7.4 PĚSTOVÁNÍ A PŘESHRANIČNÍ PAŠOVÁNÍ DROG.....	56
7.5 KONFLIKT O VODU	58
7.6 REGIONÁLNÍ SPOLUPRÁCE JAKO MOŽNÁ ELIMINACE KONFLIKTŮ.....	60
8. SVĚTOVÉ A REGIONÁLNÍ MOCNOSTI VE VZTAHU KE STŘEDNÍ ASII.....	63
8.1 RUSKO	63
8.1.1 RUSKO-KAZAŠSKÉ VZTAHY	64
8.1.2 RUSKO-KYRGYZSKÉ VZTAHY.....	66
8.1.3 RUSKO-TÁDŽICKÉ VZTAHY	67
8.1.4 RUSKO-TURKMENSKÉ VZTAHY.....	68
8.1.5 RUSKO-UZBECKÉ VZTAHY	69
8.2 ČÍNA	70
8.3 ZÁPAD (EVROPSKÁ UNIE A USA).....	73
8.4 TURECKO.....	75
8.5 ÍRÁN	76
9. ZÁVĚR.....	77
10. SHRNUTÍ.....	79
10. SUMMARY	80
SEZNAM POUŽITÉ LITERATURY	81

SEZNAM POUŽITÝCH ZKRATEK

ASSR	Autonomní sovětská socialistická republika
BPD	Barrels per Day (vytěžený objem ropy za den, v barelech)
BTC	Baku-Tbilisi-Ceyhan (ropovod)
BTE	Baku-Tbilisi-Erzurum (plynovod)
CAC	Central Asia Center Pipeline (plynovod)
CACO	Organizace střeoaasijské spolupráce
CAGP	Central Asia Gas Pipeline (plynovod)
CPC	Caspian Pipeline Consortium (ropovod)
EEC	Euroasijské hospodářské společenství
EU	Evropská unie
GU(U)AM	Gruzie-Ukrajina-(Uzbekistán)-Ázerbájdžán-Moldávie
MMF	Mezinárodní měnový fond
NATO	Severoatlantická aliance
ODKB	Organizace smlouvy o kolektivní bezpečnosti
OSN	Organizace spojených národů
RSFSR	Ruská sovětská federativní socialistická republika
SNS	Společenství nezávislých států
SSSR	Svaz sovětských socialistický republik (Sovětský svaz)
SSR	sovětská socialistická republika
ŠOS	Šanghajská organizace spolupráce (Šanghajská pětka)
UNCLOS	United Nations Convention on the Law of the Sea
USA	United States of America (Spojené státy americké)
USD	americký dolar

1. ÚVOD

S rozpadem Sovětského svazu došlo k výrazným změnám v politické i geopolitické mapě světa. Zanikl bipolární systém velmocenského soupeření Ruska a USA a na scéně se objevily staronové státy, které hledaly odrazový můstek pro svou novou roli v mezinárodní politice.

V regionu Střední Asie se tyto změny dotkly pětice nástupnických republik, které byly na SSSR závislé přinejmenším 70 let. Vznik Kazachstánu, Kyrgyzstánu, Tádžikistánu, Turkmenistánu a Uzbekistánu, byly však pro běžného Evropana událostmi, kterým zcela jistě v ostatních bouřlivých událostech 90. let, nevěnoval žádnou pozornost. Z hlediska informací o této části světa, tak tomu zůstalo s největší pravděpodobností do teď.

Středoasijskému prostoru není v současných mainstreamových médiích vyčleněno téměř žádné místo. Region se začal dostávat do povědomí široké veřejnosti až v souvislosti s teroristickými útoky z 11. září 2001, invazí americké armády a následnou válkou v Afghánistánu. Většina informací, je však i nadále přinášena právě jen z Afghánistánu, pokud tedy vůbec nějaké jsou. Jaká je ale situace ve zmiňované pětici států?

Vzhledem k tomu, že je Střední Asie regionem ležícím na hranici styku několika civilizačních okruhů¹ - islámského, čínského, pravoslavného a s americkou přítomností v této oblasti, lze říci i západního – je téměř jisté, že zde musí mezi všemi zúčastněnými docházet k intenzivním kontaktům. Přišlo mi proto velice zajímavé, pokusit se zjistit, v jakém postavení se dnes zdejší státy nacházejí, ať už ve vztahu k tomuto geografickému prostoru jako takovému, k sobě navzájem, nebo k hlavním světovým mocnostem, které se zde střetávají a z těchto informací poté vyvodit konkrétní závěry. Snažil jsem se o zhodnocení specifických vlastností středoasijského regionu a důsledků, které z toho pro státy v regionu plynou.

Práce je rozdělena do několika hlavních kapitol. Kapitola č. 2 obsahuje výchozí pracovní hypotézy, které by měly být na závěr buď potvrzeny, nebo vyvráceny. Kapitola č. 4 se zabývá pojmem geopolitika a je zde načrtnut jeho historický vývoj. V závěru je také definována hlavní koncepce, ze které tato studie vychází. Kapitola č. 5 se zabývá vývojem jednotlivých státních útvarů ve středoasijském prostoru, což je důležité především z toho důvodu, že některé důsledky spletitého historického vývoje je možné v regionu vysledovat ještě dnes. Kapitola č. 6 se věnuje geografickým determinantům typických pro tuto oblast. Jedná se jak o

¹ Tak jak je vyčlenil např. HUNTINGTON, P., 2001

determinanty přírodní, tak o ty socio-ekonomického rázu. Jsou zde nastíněny také dopady, které na celý region mají. Kapitola č. 7 pak částečně navazuje na kapitolu předcházející a snaží se o charakteristiku hlavních faktorů, které jsou potenciálním ohrožením bezpečnosti Střední Asie. V závěru jsou rovněž přiblíženy regionální organizace, jejichž prostřednictvím by zdejší státy mohly uvedeným konfliktním faktorům předejít. Závěrečná kapitola č. 8 se pak věnuje již mezinárodním vztahům mezi středoasijskými zeměmi a světovými i regionálními mocnostmi. A to jak v politické, tak i ekonomické rovině. Kapitola č. 9 nakonec shrnuje nejdůležitější poznatky a závěry, které z celého textu vyplývají.

Odkazy na použitou literaturu jsou uváděny v poznámkách pod čarou. Stejně tak doplňující informace, které mají objasnit širší souvislosti, na něž není v hlavní části textu dostatek prostoru. Kompletní seznam literatury a zdrojů je pak zařazen na konci celé práce. Zkratky a názvy použité v textu jsou v podobě, která je nečastěji používaná v česky psané literatuře, případně v médiích.

2. CÍL PRÁCE

Hlavním cílem této diplomové práce je zhodnocení základních změn politického a ekonomického postavení středoasijských nástupnických států bývalého Sovětského svazu v posledních dvaceti letech. Práce se zaměří zejména na otázku vojenských a mocenských vztahů zkoumaných zemí ke klíčovým mocenským aktérům v prostoru (Rusko, Čína, USA, Írán, Turecko a další), na jejich postoje ke globálním politickým hrozbám (terorismus, Afghánistán, politické zneužití islámu) a v ekonomické oblasti zejména na změny orientace zahraničního obchodu a otázku vývozu surovin.

Za nástupnické republiky bývalého Sovětského svazu ve Střední Asii budou pro účel této práce považovány Kazachstán, Uzbekistán, Turkmenistán, Tádžikistán a Kyrgyzstán. Toto rozdělení koresponduje i s rozdělením světových regionů podle OSN.²

Práce se pokusí potvrdit nebo vyvrátit následující pracovní hypotézy (H):

H1: Rusko si stále drží status dominantního geopolitického hráče v oblasti.

I přes značné územní a ekonomické ztráty zapříčiněné rozpadem Sovětského svazu a vyhlášením nezávislosti bývalých sovětských republik, si Ruská federace do současnosti zachovala největší politický vliv v regionu Střední Asie.

H2: Čínský vliv se dostává do popředí převážně prostřednictvím obchodních vztahů a v neblíží době se stane hlavním obchodním partnerem středoasijských zemí.

Čínský vliv ve Střední Asii koresponduje s celkovým ekonomickým vývojem Číny, která díky ekonomickému růstu rozšiřuje své obchodní vztahy do okolních zemí v regionu. Politický vliv na středoasijské republiky má ale zatím relativně nízký.

H3: Vliv USA (resp. NATO) v oblasti je vázán hlavně na boj s terorismem, ale dlouhodobější význam si nezachová.

USA a NATO do regionu intervenovali vojenskou kampaní zaměřenou na potlačení terorismu. Politický vliv si zde však do budoucna neudrží.

² United Nations Statistics Division, 2010

H4: Hlavním zájmem Evropské unie v regionu je vybudování alternativních energetických cest a snížení závislosti na ruské ropě a plynu. Její geopolitické záměry v oblasti jsou orientovány především na bezpečnostní situaci.

Evropská unie má ve středoasijském regionu zájem převážně na udržení dlouhodobě stabilní situace a na vytvoření alternativních energetických koridorů, které by ji v tomto směru zbavily závislosti na Ruské federaci. Těmto záměrům je podřízena i zahraniční politika a strategie vůči státům Střední Asie.

H5: Turecko a Írán soupeří o roli regionální mocnosti, jejich vliv na středoasijské republiky je poměrně malý.

Turecko i Írán mají zájem na vybudování regionální dominantní pozice vůči zemím Střední Asie a v tomto směru spolu soupeří. Jejich reálný politický i ekonomický vliv však zůstává prozatím nízký.

H6: Pojítkem geopolitických záměrů světových i regionálních velmocí v oblasti jsou bohaté zásoby nerostných surovin na území středoasijských států.

Ve Střední Asii se nacházejí velká naleziště nerostných a energetických surovin, která jsou hlavním důvodem mezinárodního zájmu o tento region.

H7: Největším ohrožením bezpečnosti v regionu je nestabilita jednotlivých nástupnických republik.

Nástupnické republiky bývalého SSSR se potýkají s řadou problémů, které mohou být příčinou bezpečnostní a politické krize v celém středoasijském prostoru.

3. KRITICKÝ PŘEHLED LITERATURY

Předkládaná práce obsahuje poměrně velký rozsah témat, která se snaží o to, aby byl obraz středoasijského regionu vykreslen co nejkompaktněji. Od toho se samozřejmě odvíjí i množství a charakter literatury, která byla pro tvorbu následujícího textu použita.

Obecně je k tématu velký nedostatek původní české literatury, která by se celému regionu Střední Asie detailně věnovala. Nejrozsáhlejší je dílo **Slavomíra Horáka**, který region zkoumá jak pomocí zahraničních zdrojů, tak z hlediska vlastních výzkumných cest a dá se říci, že je u nás na danou problematiku jedním z největších odborníků. Jeho práce pokrývá především stav středoasijských států od 90. let 20. století do současnosti. Věnuje se téměř výlučně politickým tématům. Dalším z českých autorů věnujících se Střední Asii, je **Jan Pargač**. Ten se ale specializuje spíše na historické konsekvence regionu. Z hlediska politické geografie je významným autorem také **Vladimír Baar**, jenž se ve svých pracích zabývá, mimo jiné, i středoasijským prostorem. Tím však výčet v podstatě končí, protože ostatní čeští autoři, jejichž práce byla v tomto textu citována, se věnují spíše tématům (Kaspické moře a nerostné suroviny, konflikt o vodu, ruská zahraniční politika atd.), která jsou zaměřena na geograficky širší okruh.

Vzhledem k malé datové základně původní české literatury, bylo proto nutné využít také zahraniční zdroje. Z hlediska historického vývoje regionu, byla nejpřínosnější literaturou šestidílná knižní řada vydaná pod záštitou **UNESCO History of Civilizations of Central Asia**, která pokrývá historii regionu od nejstarších dob až po moderní dějiny, a kterou píše z velké části přímo odborníci ze Střední Asie. U témat mezinárodních vztahů a geopolitiky, nelze opomenout ani dnes již klasická díla **Samuela P. Huntigtona** a **Zbigniewa Brzezinskeho**, jež byla do jisté míry prognózou současného vývoje nejen v tomto regionu. Největší část textu, je však založena především na vědeckých článcích nejrůznějšího charakteru. Nevýhodou anglicky psané (Západní) literatury, je ale často jen povrchní hloubka věnovaná konkrétní problematice. Samostatnou kapitolou jsou statistická data, která se dohledávají poměrně komplikovaně a ne vždy jsou aktuální. Internetové stránky statistických úřadů jednotlivých republik, jsou pak většinou ve velmi neutěšeném stavu.

V databázích lze dohledat i relativně hodně původních, ruský psaných článků, které se regionu budou věnovat zcela jistě podrobněji. Vzhledem k jazykové bariéře autora, však bohužel nemohla být pro tuto práci využita.

4. GEOPOLITIKA

Slovo geopolitika se stalo slovem velice moderním a široce používaným. Není nic neobvyklého slyšet jej z úst světových politiků, novinářů nebo armádních představitelů. Dostalo se znovu do popředí společně s rozkladem Sovětského svazu a bipolárního systému na přelomu 80. a 90. let 20. století, aby mohlo v příštích desetiletích prožít svou renesanci.³

Chápání pojmu geopolitika i vědecké přístupy k ní, jsou však velice rozmanité a nejednotné. Vzhledem k tématu předkládané práce je proto důležité, aby bylo ještě před samotnou studií provedeno srovnání jednotlivých geopolitických přístupů a tím ujasněno, který z nich bude pro následující text výchozí.

4.1 GEOPOLITICKÉ KONCEPCE V HISTORII A DNES

Jak již bylo zmíněno, definice geopolitiky je poměrně problematická. Nelze se setkat s obecnou shodou jak pojem chápat, a proto v literatuře existuje velké množství různých pojetí této disciplíny. Někteří autoři považují geopolitiku za součást geografie, další za součást politologie nebo mezinárodních vztahů.⁴ Jiní autoři ji považují za samostatnou vědu, aplikovanou sféru několika věd, teorii, koncepci, doktrínu, směr a další. Jsou i tací, kteří geopolitiku neuznávají, v jakékoliv její podobě, vůbec.⁵ Všeobecně uznávaná definice geopolitiky tudíž neexistuje. Tento termín se stal v geografických a politických vědách dokonce jedním z nejdiskutovanějších.⁶

Vznik geopolitických teorií je spojen s koncem 19. století, kdy byly zakládány národnostní státy plnící funkci dominantních politických institucí. Současně také vrcholilo mocenské soupeření tehdejších velmocí a tyto teorie se stávaly hlavním nástrojem pro určování zahraniční strategie daných zemí.⁷ Termín geopolitika byl však poprvé použit až švédským badatelem R. Kjellénem na počátku minulého století. V jeho pojetí geopolitiky byl stát prezentován jako nejvyšší forma živého organismu, jehož orgány jsou hranice, produkční regiony odpovídají končetinám, komunikační síť krevnímu oběhu a hlavní město centrálnímu

³ TOMEŠ, J., 2000, s. 1

⁴ geografický přístup např. FLINT, C., 2006 nebo ŠINDLER, P., 1993
politologický přístup např. KISSINGER, H. A., 1994, cit. in IŠTOK, R., 2004, s. 52-55

⁵ IŠTOK, R., 2004, s. 49

⁶ HNÍZDO, B., 1995, s. 8

⁷ FLINT, C., 2006, s. 17

nervovému systému. A jako ostatní formy života, musí i stát vést boj o přežití s ostatními státy.⁸ Kjellén rozpracoval myšlenky svého učitele F. Ratzela,⁹ který rovněž považoval stát za biologický organizmus. Určujícími atributy takového státu byly kvalita půdy a vlastnosti národa, jenž je na půdu úzce vázán. Ratzelův stát roste jako celek, což znamená, že ke svému růstu potřebuje pohltit novou půdu, a proto se musí rozrůstat přes své hranice do dalších oblastí.¹⁰ Na základě prací těchto dvou autorů, se termíny geopolitika a politická geografie používaly až do první poloviny 20. století souběžně, avšak po druhé světové válce byla geopolitika postupně zatracena.¹¹

Mezi další významné euroamerické tvůrce geopolitických koncepcí první poloviny 20. století patřili britský geograf H. J. Mackinder a americký geopolitik N. J. Spykman. Mackinder rozpracoval tzv. teorii Heartlandu. Ta vidí pevninu Eurasie a Afriky jako „Světový ostrov“, všechna moře, oceány a v nich rozmístěné ostrovy pak jako „Světový oceán“.¹² Za ostrovy Světového oceánu Mackinder považoval Severní a Jižní Ameriku, Austrálii, Británii a další. V jádru Světového ostrova se nachází tzv. „Srdce země“ – Heartland, které zaujímá přibližně území bývalého SSSR a západní Číny. Podle tohoto autora, se jedná o největší přírodní pevnost na Zemi a vzhledem k jejímu potenciálu (nerostné suroviny, zemědělské možnosti, nedobytnost území z moře atd.), je předurčena pro konečnou vládu nad celým světem.¹³ Na základě těchto poznatků formuloval tezi, podle níž ten kdo ovládá východní Evropu, ovládá Heartland, ten kdo ovládá Heartland vládne Světovému ostrovu a ten kdo vládne Světovému ostrovu, panuje celému světu.¹⁴ Zbývající státy rozčlenil Mackinder do pásů tzv. vnitřního a vnějšího půlměsíce. Vnitřní půlměsíc tvořily země těsněji obklopující Heartland (Německo, Rakousko, Turecko, Indie a Čína), ten vnější pak hlavně státy Světového

⁸ BAAR, V., RUMPEL, P., ŠINDLER, P., 1996, s. 14

⁹ Friedrich Ratzel je považován za zakladatele politické geografie a „duchovního otce“ geopolitiky, ačkoliv tento termín nikdy sám nepoužil. Viz např. HNÍŽDO, B., 1995, s. 8

¹⁰ ŠINDLER, P., 1993

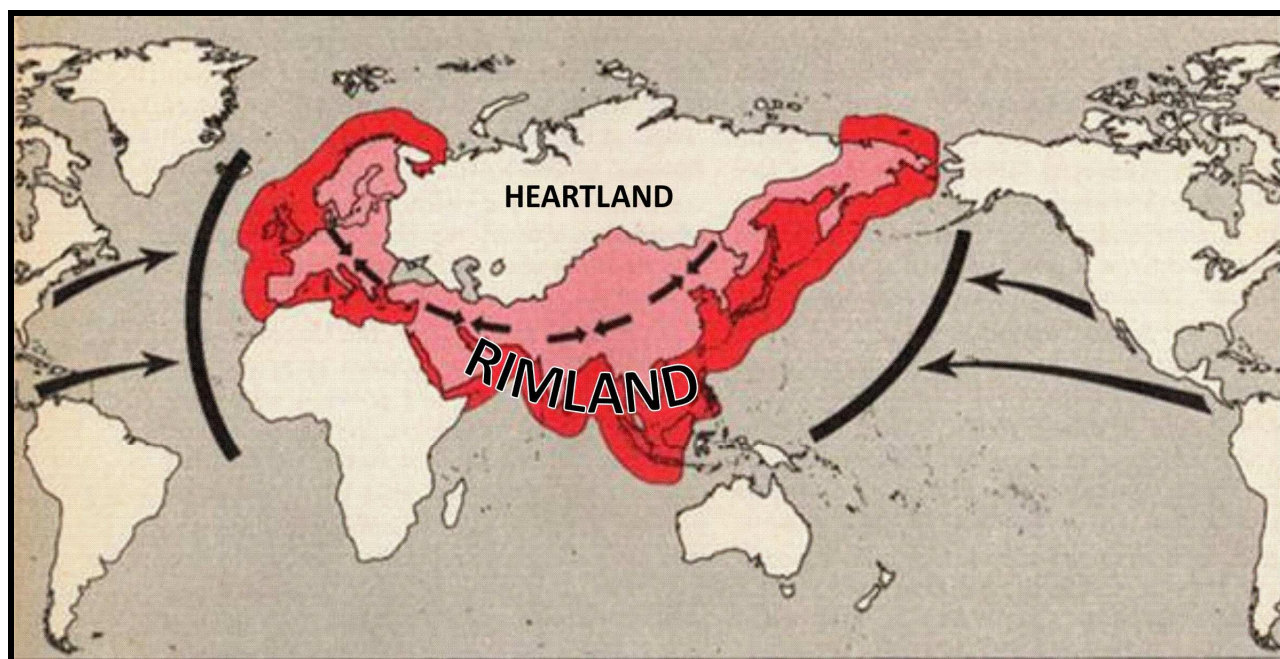
¹¹ Převážně díky německé geopolitické škole, která stála ve službách propagandy nacistické expanze. Hlavním představitelem německé školy byl Karl Haushofer. Ten považoval geopolitiku a politickou geografii za velmi blízké disciplíny, s tím rozdílem, že politická geografie vidí stát z hlediska prostoru, zatímco geopolitika vidí prostor z hlediska státu. Viz např. TOMEŠ, J., 2000, s. 3

¹² BAAR, V., RUMPEL, P., ŠINDLER, P., 1996, s. 14

¹³ IŠTOK, R., 2004, s. 106-107; z této oblasti navíc historicky vycházely největší dobovačné nájezdy a expanze ohrožující Evropu, Blízký východ, Čínu i Indii. Podle Mackindera vládla v historii Heartlandu mongolská říše, pak carské Rusko a v jeho současnosti Sovětský svaz. Tamtéž, s. 108

¹⁴ např. FLINT, C., 2006, s. 18

oceánu (Británie, Austrálie, Japonsko, Kanada, USA a také Jižní Afrika). Úkolem zemí vnějšího půlměsíce bylo především vytvářet tlak na půlměsíc vnitřní s cílem potlačit expanzivní snahy Ruska.¹⁵ Mackinderovu teorii revidoval ve 40. letech 20. století Američan N. J. Spykman, který přehodnotil klíčový statut Heartlandu a za rozhodující geopolitickou oblast stanovil pás vnitřního půlměsíce, který přejmenoval na Rimland. Podle Spykmana je tato oblast mnohem důležitější, neboť jen ten kdo ji kontroluje, dokáže neutralizovat velmoc ovládající Heartland, a proto platí, kdo kontroluje Rimland, ovládá Eurasii, kdo ovládá Eurasii, vládne celému světu. Kontrolou Rimlandu navíc získávají námořní velmoci geopolitickou výhodu nad mocnostmi kontinentálními.¹⁶

Obr. 1 - Spykmanova teorie Rimlandu a strategická sféra vlivu pro globální dominanci USA

(Zdroj: GlobalResearch.ca, www.globalresearch.ca, upraveno)

Jak bylo zmíněno výše, od druhé poloviny 20. století nebyl termín geopolitika v podstatě vůbec používán, nicméně její teoretické poznatky byly, ať už přímo či nepřímo, nadále uplatňovány přinejmenším v zahraniční politice USA až do 70. let.¹⁷

¹⁵ ŠINDLER, P., 1993

¹⁶ HNÍZDO, B., 1995, s. 15

¹⁷ Snaha USA zamezit rozšiřování sovětské sféry vlivu do zemí Rimlandu s přístupem k volnému oceánu (nebo k moři globálního strategického významu). Např. Trumanova doktrína – garance obrany Řecka a Turecka, přítomnost USA v korejském a vietnamském konfliktu, zakládání vojenských bloků – NATO, CENTO, SEATO atd. Viz IŠTOK, R., 2004, s. 112

Vzkříšení geopolitiky nastalo v 80. letech 20. století, kdy se nejen mění mezinárodní vztahy v systému bipolárního uspořádání světa (Západ-Východ) a termín geopolitika se vrací do mluvy diplomatů i žurnalistů, ale rovněž vzrůstá i globální charakter mezinárodně-politických procesů a jejich integračních tendencí, pro které je zaměření politické geografie příliš úzké (stát ve svých hranicích). Geopolitika totiž umožňovala překonat „národní měřítko“ a ukázat globálnější pohled na politické jevy a procesy v geografickém prostoru. Neméně důležitým důvodem, byl také nástup nové generace politologů a politických geografů, kteří už vůči geopolitice nechovali žádné předsudky z minulosti.¹⁸

Po návratu geopolitického myšlení do akademické a politické praxe, se však rozhořela vášnivá diskuse zabývající se tím, kam vlastně geopolitiku zařadit. Termín je totiž používán v obrovském množství významů. V rámci této problematiky tak vznikají další a další koncepce a názvy jako např. kritická geopolitika, geografická politologie, geo-politika geopolitiky, environmentální geopolitika, kybergeopolitika, ego-politika a další.¹⁹ Ale jak zároveň poznamenává Tomeš, v praxi se stále nejvíce setkáme s jejím původním významem, který zdůrazňuje globální, geostrategické zaměření a s ním spojený respekt k roli velmocí.²⁰

4.2 VÝCHOZÍ KONCEPCE PRO TUTO PRÁCI

Vzhledem k zmíněnému problematickému zařazení a chápání geopolitiky, byl jako výchozí koncepce (definice) pro tuto práci vybrán přístup B. Hnízda, podle kterého geopolitika „vyjadřuje vztah mezi politickými jevy a procesy na straně jedné a geografickým prostorem na straně druhé.“²¹ Zároveň také využívá metodologický přístup shodný s politickou geografii (tzn. studium politických regionů jako prostorově politických jednotek, včetně jejich vnitřní struktury i vnějších vztahů), ale za použití globálního měřítka.²² Tento přístup nejlépe odpovídá zaměření a cílům práce, v níž budou hodnoceny jak geografické vlastnosti Střední Asie, tak i vztah globálních a regionálních velmocí k tomuto prostoru.

¹⁸ BAAR, V., RUMPEL, P., ŠINDLER, P., 1996, s. 13

¹⁹ podrobněji k tomuto tématu viz. TOMEŠ, J., 2000 nebo IŠTOK, R., 2004

²⁰ TOMEŠ, J., 2000, s. 22

²¹ HNÍZDO, B., 1995, s. 8

²² Tamtéž, s. 9

5. VÝVOJ POLITICKO-GEOGRAFICKÉ ORGANIZACE PROSTORU

Region Střední Asie přitahoval pozornost mocných národů od nejstarších dob lidských dějin. O jeho ovládnutí se v průběhu staletí, s větším či menším úspěchem, snažili Achaimenovci, Alexandr Makedonský, Číňané, Sasánovci, Tochaři, Mongolové a další.²³ Důvodem této přitažlivosti se stala existence tzv. „hedvábné stezky“, která byla hlavní obchodní trasou spojující celý tehdy známý svět. Střední Asie²⁴ sice sloužila jako důležitá tranzitní oblast a křižovatka obchodních cest, kde se střetávaly kultury Východu a Západu, již od pravěku, ale od 5. století př. n. l., kdy hedvábnou stezku začali používat Indové a přibližně od roku 136 př. n. l., kdy se na ní objevují poprvé ve velkém obchodníci z Číny, získala zcela jiný rozměr.²⁵ Hedvábná stezka byla ve své době důležitým civilizačním spojením. Její hlavní větve začínala v čínském Si-anu, procházela přes Střední a Malou Asii na Balkán a odtud až do Říma. V zásobovacích oázách Střední Asie tak mohla, díky této obchodní trase, vzniknout bohatá a kulturně vyspělá města jako Samarkand, Buchara, Merv nebo Kokand,²⁶ která se pak stala základem pro vznik vlastních státních útvarů v této oblasti.²⁷ S rozvojem mořeplavby v 16. století však význam Hedvábné stezky upadá a z oblasti se stává, až do poloviny 19. století, geopolitická „černá díra“.²⁸

5.1 HISTORICKÉ STÁTNÍ ÚTVARY V REGIONU (MIMO KAZACHSTÁN)

Mezi první vlastní státní útvary zasahující na území Střední Asie, lze zařadit Kušánskou říši, která dosáhla svého vrcholu přibližně kolem roku 100 n. l. Její nejvýznamnější panovník, Kaniška, se v této oblasti zasadil o dominantní rozšíření buddhismu, ale jeho říše byla nakonec v 5. století zničena příchodem Hunů.²⁹ Na počátku 8. století oblast obsazují arabské

²³ ROUX, J.-P., 2007, s. 123

²⁴ V minulosti Transoxánie – země za Oxem (Amudarjou), viz např. LIU, X., 2011, s. 56
Modernější přístupy dělí Střední Asii na tzv. Západní a Východní Turkestán. Západní Turkestán zahrnuje území států Uzbekistán, Turkmenistán, Tádžikistán, Kyrgyzstán a zčásti Kazachstán. Východní Turkestán je pak označení pro čínskou provincii Sin-ťiang, kterou z velké části obývá etnikum Ujgurů. ROUX, J.-P., 2007, s. 12

²⁵ ROUX, J.-P., 2007, s. 16

²⁶ HORÁK, S., 2005, s. 19

²⁷ Pozn.: Kazachstán prodělal poněkud odlišný historický vývoj a bude mu proto věnována samostatná podkapitola.

²⁸ HORÁK, S., 2008, s. 17-18

²⁹ GROUSSET, R., 2000, s. 69

armády, které sem přinášejí a postupně zavádějí islám,³⁰ od 9. století se k moci dostává dynastie Samánovců,³¹ následující perská Chorézmská říše, jejíž jádro leželo na pomezí dnešního Uzbekistánu a Turkmenistánu, zaujímal středoaasijský prostor od 11. do první poloviny 13. století,³² kdy toto území dobývají Mongolové v čele s Čingischánem, jenž se poté zasazuje o obnovu Transoxánie a provádí první cenzusy.³³ Během 14. století pak vzniká státní útvar, jehož odkaz se projevuje v regionu Střední Asie dodnes.

5.1.1 TIMUROVSKÁ ŘÍŠE

Timurovská říše je považována za nejrozsáhlejší státní útvar, který byl ve zkoumaném regionu vytvořen během období pozdního středověku. Říše zahrnovala jak Transoxánii a Chorezm, tak i pobřežní oblasti Kaspického moře, Írán, Irák, jižní Kavkaz, území dnešního Afghánistánu a severní část Indie.³⁴

Timur³⁵ byl turkický vojevůdce narozený v první polovině 13. století na území dnešního Uzbekistánu. V roce 1370 byl po dobytí Baktry, dnešní Balch v severním Afghánistánu, prohlášen emírem a tak dal vzniknout novému státnímu útvaru pod svým jménem. Založil dynastii Timuridů a Samarkand ustanovil hlavním městem této říše.³⁶ Postupně si vojensky podmanil všechna výše zmíněná území.³⁷ Nicméně ještě během Timurova života, se začínaly projevovat problémy se správou tak obrovské říše. Timurovská říše byla rozdělena na jednotlivé údělky, které měly své vlastní správce dosazené emírem. Údělky se však začaly postupně osamostatňovat, až nakonec získaly nezávislost na centrální vládě v Samarkandu. Po Timurově smrti v roce 1405 došlo navíc mezi jeho potomky

³⁰ EXNEROVÁ, V., 2008, s. 19

³¹ Samánovci, potomci starověkých perských dynastií, ovládali prostor Střední Asie od 1. pol. 9. století. Za své hlavní město zvolili Bucharu a postupně v oblasti upevňovali islám. Vedli výboje proti turkickým kmenům ze severu, které poté využívali jako otroky. Od 2. pol. 10. stol. však turkičtí otroci již prakticky celý samánovský stát řídí a ten tím v podstatě zaniká. Viz. EXNEROVÁ, V., 2008, s. 20

³² ASIMOV, M. S., BOSWORTH, C. E., 1992, s. 150-181

³³ ROUX, J.-P., 2007, s. 235

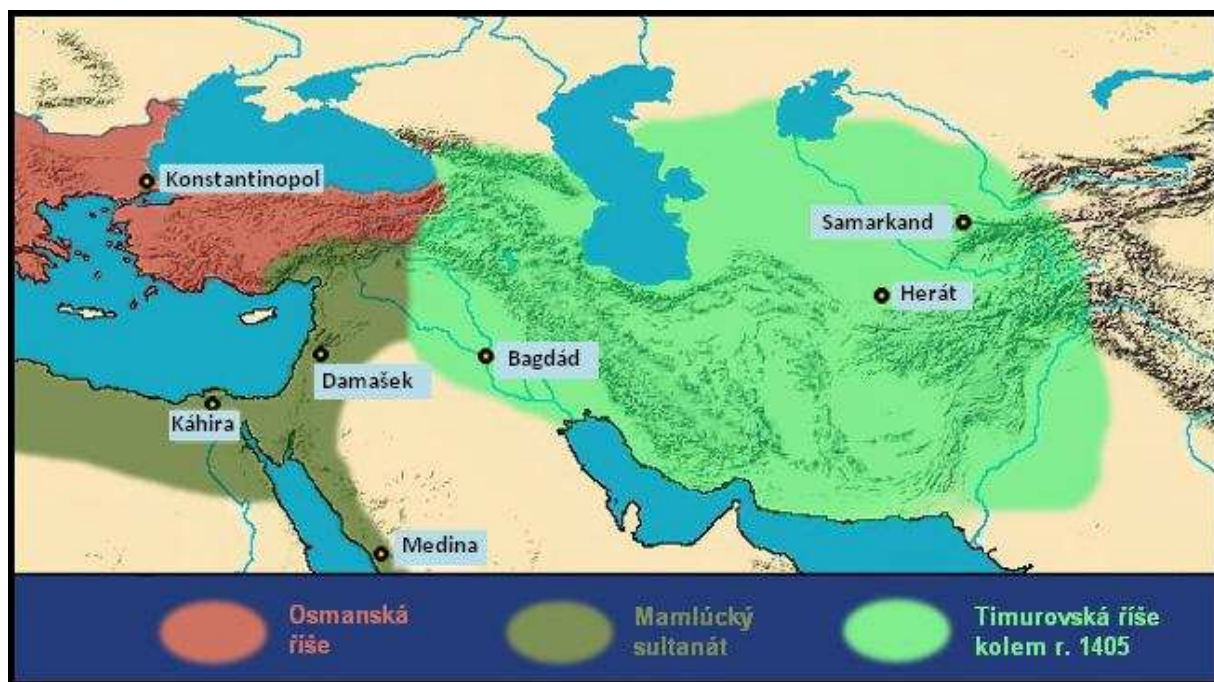
³⁴ ASIMOV, M. S., BOSWORTH, C. E., 1992, s. 323

³⁵ Později, když byl během jedné z bitev zasažen šípem do nohy a ruky a poznamenán tak na celý život, ho lidé začali nazývat Timur Lenk, což doslova znamenalo Timur „Železný mrzák“. Evropští autoři jej pak nazývali Tamerlánem. Viz. ASIMOV, M. S., BOSWORTH, C. E., 1992, s. 326

³⁶ ROUX, J.-P., 2007, s. 262-264

³⁷ Timur Lenk je popisován jako velice krutý vojevůdce. Dobytá města nechával často vypálit, jejich obyvatele většinou všechny popravit. Jak uvádí Asimov, jeho hlavním zájmem zřejmě nebyly územní zisky a loupeživé nájezdy, ale spíše snaha o ovládnutí mezinárodních obchodních cest (hedvábné stezky), o které soupeřil především se Zlatou hordou. Viz. ASIMOV, M. S., BOSWORTH, C. E., 1992, s. 336

k rozbrojům a dalšímu dělení území.³⁸ Období vlády Timura Lenka však bylo pro region důležité převážně z hlediska kulturně-civilizačního, jelikož se zde velice rychle rozvíjela kultura, věda (matematika, astronomie) a také stavěla velkolepá architektura. Ze Samarkandu se navíc stalo výstavní centrum obchodu, středověké vědy a kultury³⁹ Uzbekové proto považují Timurovskou říši za počátek své státnosti.⁴⁰

Obr. 2 - Rozsah Timurovské říše v době jejího vrcholu

(Zdroj: Silk Road Seattle, <http://depts.washington.edu/silkroad/maps/maps.html>, upraveno)

Díky zmíněným problémům byla nakonec Timurovská říše na počátku 15. století dobyta stepními Uzbeky vedenými dynastií Šejbánovců,⁴¹ kteří na území Střední Asie založili tři státní útvary. Konec 15. století je také spojen s úpadkem Hedvábné stezky.

5.1.2 BUCHARSKÝ EMIRÁT, CHIVSKÝ A KOKANDSKÝ CHANÁT

V období 16. až 18. století vznikly ve středoasijském prostoru postupně tři nové státy. Prvním z nich byl v roce 1557 BucharSKý chanát, založený chánem Abdulláhem z rodu Šejbánovců. Ten byl od zmíněného roku původně jen vládcem města Buchara, ale ve vojenských taženích si v průběhu následujících třiceti osmi let podmanil okolní území a města

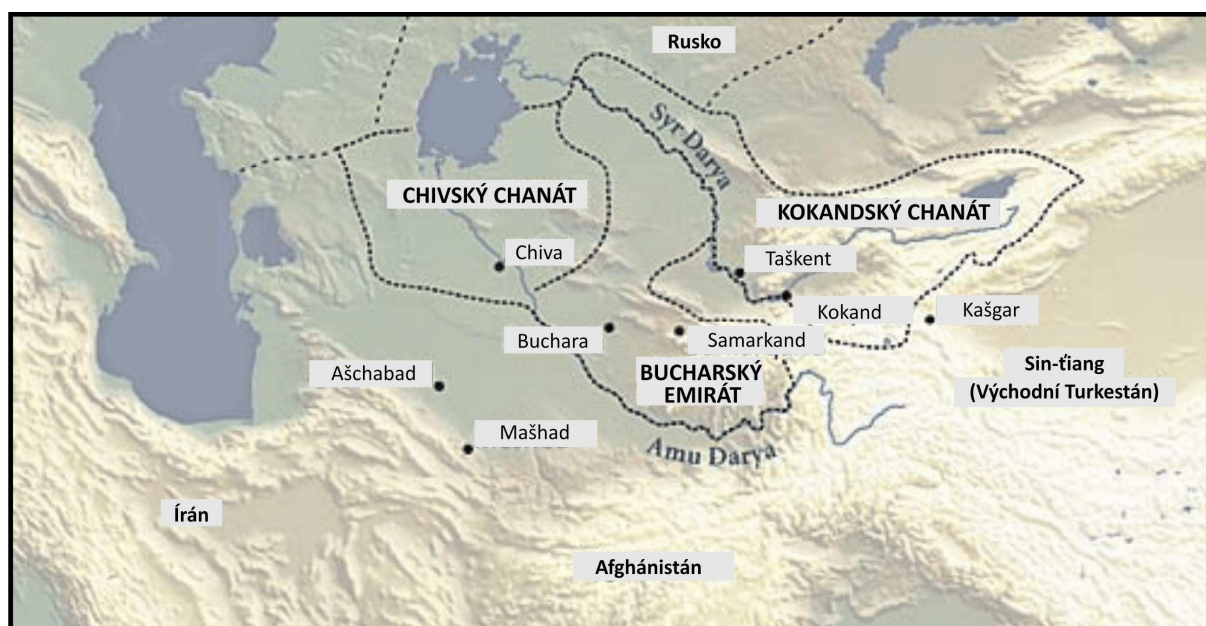
³⁸ PARGAČ, J., VRHEL, F., 2009, s. 126

³⁹ ASIMOV, M. S., BOSWORTH, C. E., 1992, s. 323

⁴⁰ HORÁK, S., 2004, s. 232

⁴¹ PARGAČ, J., VRHEL, F., 2009, s. 129

zahrnující Chorezm, Mašhad, Herát, Badachšán, Balch, Taškent a další, čímž hranice Bucharského chanátu mnohonásobně rozšířil.⁴² Abdulláhovi nástupci však o velkou část územních zisků bývalého chána postupně přišli a počátkem 18. století, se Bucharský chanát začal rychle štěpit na samostatná panství. Buchara navíc ztratila Ferganskou kotlinu, ve které od roku 1709 začal vznikat Kokandský chanát.⁴³ V roce 1740 se k moci dostává turkická dynastie Mangitů, v jejímž čele stojí Muhammad Rahim a z chanátu se stává Bucharský emirát. Emíři během let upevňují svou moc a z emirátu budují feudální centralizovaný stát, který funguje jako samostatný politický organismus.⁴⁴

Obr. 3 – Státní útvary v prostoru Střední Asie kolem roku 1815

(Zdroj: The Metropolitan Museum of Art, <http://www.metmuseum.org/toah/>, upraveno)

Město Chiva (Chorezm) bylo správní centrum Chivského chanátu, který vznikl od 16. století na dolním toku Amudarji a dosahoval až k východnímu pobřeží Kaspického moře. Stát původně vznikl pod vládou Šejbání Chána, který však v roce 1510 umírá a následující vývoj je tak ve znamení mocenských konfliktů mezi Uzbeky a Turkmény.⁴⁵ Před příchodem Uzbeků se jednalo o málo rozvinuté území, ale i přes to, že je historie Chivského

⁴² ADLE, Ch., HABIB, I., BAIPAKOV, K. M., 2003, s. 42-43

⁴³ Tamtéž, s. 51

⁴⁴ PARGAČ, J., VRHEL, F., 2009, s. 132-136

⁴⁵ ADLE, Ch., HABIB, I., BAIPAKOV, K. M., 2003, s. 65-66

chanátu plná střetů, podařilo se z Chivy během 18. století nakonec vystavět půvabné orientální město.⁴⁶

Jak bylo zmíněno výše, Kokandský chanát vznikl počátkem 18. století v oblasti Ferganské kotliny odtržením od Bucharského chanátu.⁴⁷ Stát, který založil uzbecký chán Šahruch-bej, měl správní centrum v městě Kokand, na horním toku řeky Syrdarji. Chanát byl typickým orientálním státem, jehož vládce (chán) měl absolutní moc. Území chanátu obývali Uzbekové, Tádžikové, Kyrgyzové a Kazaši, rozdělení do množství kmenů a klanů.⁴⁸ Na počátku 19. století dosáhl tento státní útvar největší politické moci i teritoriálního rozšíření.⁴⁹

5.2 HISTORICKÉ STÁTNÍ ÚTVARY NA ÚZEMÍ KAZACHSTÁNU

Území dnešního Kazachstánu bylo ve starším období cílem prakticky stejných dobovačných armád jako oblast Transoxánie, jež je popsána výše. Podstatným rozdílem je však to, že zde nevznikla civilizační centra, významově srovnatelná s těmi, které byly vybudovány v jižnější části Střední Asie – Samarkand, Buchará, Chiva a další.⁵⁰ Ve 12. století byl region pod nadvládou Kypčaků, jejichž obrovská říše zabírala území sahající od řeky Irtyš až k Dněpru. Ve 13. století se do této oblasti dostávají Mongolové v čele s Čingischánem a území se stává součástí tzv. Zlaté hordy – mongolského chanátu. Zlatá horda se však v průběhu 15. století rozpadá na menší chanáty, mezi které patřily např. Krymský, Astrachaňský, Kazaňský a především Uzbeký chanát, jenž byl významný jak pro etnogenezi Uzbeků a Kazachů, tak i jako předchůdce nového státního útvaru – Kazašského chanátu.⁵¹

5.2.1 KAZAŠSKÝ CHANÁT

Tento státní útvar začal vznikat ve druhé polovině 15. století pod vedením sultánů Džanibeka a Gireje, kteří odešli z původního Uzbekého chanátu do oblasti dnešního

⁴⁶ PARGAČ, J., VRHEL, F., 2009, s. 137-141

⁴⁷ Samozřejmě, že se všechny tři chanáty nevyvíjely izolovaně, ale navzájem se ovlivňovaly, ať už vzájemným soupeřením o území, nebo bojem o moc. Viz. ADLE, Ch., HABIB, I., BAIPAKOV, K. M., 2003, s. 83-89

⁴⁸ ADLE, Ch., HABIB, I., BAIPAKOV, K. M., 2003, s. 79

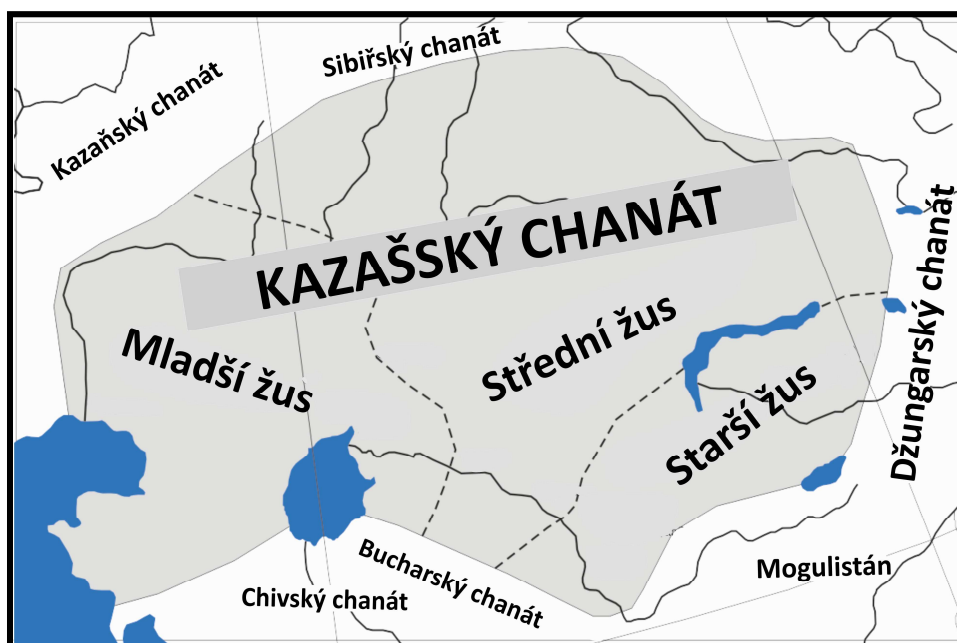
⁴⁹ PARGAČ, J., VRHEL, F., 2009, s. 143

⁵⁰ KOKAISL, P., PARGAČ, J., 2006, s. 25; Za hlavní důvod odlišného historického vývoje jsou považovány přírodní podmínky. Na území Kazachstánu převažovala step, od čehož se odvíjel i způsob hospodářství, kterým bylo kočovné pastevectví, na rozdíl od jižní části Střední Asie, kde díky usedlejšímu způsobu zemědělství mohla zmíněná centra civilizace vzniknout. Tamtéž, s. 25

⁵¹ PARGAČ, J., VRHEL, F., 2009, s. 11-14

jihovýchodního Kazachstánu. Spolu s nimi opustilo tento chanát přibližně 200 000 dalších kočovníků.⁵² Základ budoucího kazašského národa a státu.

Kazašský chanát však nelze chápat jako jednotný stát. V důsledku převažujícího nomádského způsobu života a extenzivního chovu dobytka, totiž nebyly zřetelně stanoveny ani hranice chanátu jako takového, ani hranice mezi jednotlivými klany a kmeny Kazachů. Z toho důvodu bylo území chanátu výrazněji integrováno až v průběhu 16. století, kdy byl chanát rozdělen na tři hlavní podoblasti (nejdříve tzv. ulusy, později žusy). V čele každého žusu stál chán, v čele celého chanátu pak tzv. hlavní (starší) chán, který působil jako integrující činitel a koordinátor ostatních chánů.⁵³

Obr. 4 – Tři hlavní žusy Kazašského chanátu v 17. století

(Zdroj: Wikipedia, <http://www.ru.wikipedia.org>, upraveno)

Starší žus se rozkládal od středního toku řeky Syrdarji do prostoru mezi jezery Balkaš a Ysyk-Kul (přibližně tedy oblast do které původně směřovali první Kozáci z Uzbekého chanátu). Střední žus zaujímal stepi centrálního a část severovýchodního Kazachstánu,

⁵² ADLE, Ch., HABIB, I., BAIPAKOV, K. M., 2003, s. 92; Od poloviny 14. století se na území Kazachstánu dostává k moci dynastie Šejbánovců (zakladatel Šejbání Chán byl vnuk Čingischána). Tato dynastie si později změnila jméno na „Uzbek“ (pocta Uzbek chánovi, který na poč. 14. stol. posílil mocensko-politické postavení uzbecké aristokracie v rámci Zlaté hordy). Ve 2. polovině 15. století, však začíná moc stepních Uzbeků klesat, čehož využívají výše zmínění sultáni Džanibek a Girej k osamostatnění a odchodu z Uzbekého chanátu. „Odměnou“ za tento odchod si vysloužili od Uzbeků označení „Ůzbek-ĶazaĶ“ – kozáci – utečenci, což přetrvalo dodnes jako Kazaši. viz PARGAČ, J., VRHEL, F., 2009, s. 11-12

⁵³ KOKAISL, P., PARGAČ, J., 2006, s. 27; Slovo „žus“ označovalo velké skupiny nebo aliance kmenů, které žily na tradičně vymezených územích. Viz ADLE, Ch., HABIB, I., BAIPAKOV, K. M., 2003, s. 93

Mladší žus pak zbývající oblast dolního toku Syrdarji, břehy Aralského jezera a severní část Kaspické nížiny.

I přes velké územní zisky, kdy si sultáni Džanibek a Girej úspěšně podmanili celou oblast bývalého Uzbekého chanátu a rozšířili tak hranice své říše téměř do podoby současného Kazachstánu, se však Kazašský chanát potýkal po celou dobu existence s nájezdy okolních národů, především Džungarů z regionu dnešního Sin-ťiangu.⁵⁴ Tyto nájezdy nakonec urychlily kolonizaci Kazašského chanátu carským Ruskem a jeho faktický zánik.

5.3 RUSKÁ KOLONIÁLNÍ EXPANZE V REGIONU STŘEDNÍ ASIE

Rusové se o oblast Střední Asie zajímali již od počátku 18. století, kdy sem Petr Veliký vyslal první vědecko-vojenské expedice a kazašské země označil za „klíč a vrata“ ruské velmocenské politiky a obchodních cílů.⁵⁵ Následující dvě staletí se pak nesly v duchu upevňování ruského politického vlivu a celkové dominance. Do počátku 20. století se nacházel prakticky celý region Střední Asie pod ruskou nadvládou.

5.3.1 RUSKÁ EXPANZE DO OBLASTI KAZACHSTÁNU

Kazašský chanát byl během své existence cílem nájezdníků a ozbrojených skupin z okolních území. Jednalo se o vojenské skupiny z Chivského i Kokandského chanátu z jihu, baškirských kmenů ze severu a Džungarů z východu.⁵⁶ Z Džungarského chanátu byl na Kazachy vyvíjen největší tlak v průběhu první poloviny 18. století, kdy výboje Džungarů vrcholily a kazašský chán Abulchair se s žádostí o pomoc a spojení obrátil na Rusko.⁵⁷ Rusko žádosti vyhovělo a v roce 1731 vstoupil chán Abulchair i se svým lidem do ruského poddanství. Tento akt se stal mezníkem vzrůstajícího ruského vlivu v Kazašském chanátu.⁵⁸

Akcelerace ruského pronikání do regionu pak byla umocněna počátkem 19. století stavbou pohraničních vojenských pevností hluboko v kazašském teritoriu, vzrůstajícím příchodem ruských kolonistů a zasahováním do vnitřních záležitostí kazašského státu,⁵⁹ kdy i přes určitou počáteční politickou autonomii, docházelo ke stále většímu omezování

⁵⁴ ADLE, Ch., HABIB, I., BAIPAKOV, K. M., 2003, s. 94-99

⁵⁵ KOKAISL, P., PARGAČ, J., 2007, s. 23-24

⁵⁶ ADLE, Ch., PALAT M. K., TABYSHALIEVA A., 2005, s. 33

⁵⁷ LEWIS, R. A., 1992, s. 28

⁵⁸ ADLE, Ch., PALAT M. K., TABYSHALIEVA A., 2005, s. 33

⁵⁹ LEWIS, R. A., 1992, s. 29

pravomocí kazašských chánů, až byl nakonec tento titul ruským carem zrušen úplně. Do roku 1848 byl pak v podstatě celý Kazašský chanát integrován do administrativního systému ruského státu.⁶⁰ Po zaboru kazašských území se mohla pozornost Ruska konečně plně obrátit na zbývající část Střední Asie, o kterou však jevila zájem také další evropská velmoc – Velká Británie.

5.3.2 VELKÁ HRA O STŘEDNÍ ASIÍ

Ruská expanze do prostoru na jih od kazašských území probíhala od 18. století rovněž prostřednictvím vysílání expedic, s tím rozdílem, že tyto výpravy měly spíše poznávací a diplomatický charakter. Od 40. let 19. století však v oblasti roste ekonomický vliv Velké Británie, která začíná vytlačovat Rusko z trhu a připravuje se na vstup do regionu Západního Turkestánu, což pro Rusko znamenalo značné ohrožení zájmů v oblasti.⁶¹ Rusové se proto začínají na středoasijský region zaměřovat mnohem intenzivněji, což jim navíc částečně usnadnil i předcházející zabor Kazašského chanátu. Toto soupeření mezi Ruskem a Velkou Británií o ovládnutí Střední Asie vstoupilo do historie jako tzv. „Velká hra“.

Velká hra⁶² označuje střetnutí ruských a anglických diplomatů, vojáků a špiónů o středoasijský prostor v průběhu 19. století.⁶³ Fromkin popisuje devět důvodů, proč se Británie snažila zamezit Rusku v dalším postupu do Střední Asie. Mezi ty patřil např. strach z narušení mocenské rovnováhy, kdy by se Rusko po ovládnutí Střední Asie stalo vůči ostatním evropským zemím příliš silné, obavy z ruské invaze do Britské Indie, podporování Indů k odporu proti Británii a další.⁶⁴ Přes veškerou snahu Britů, však carské Rusko obsazuje všechny tři středoasijské státy a nakonec si podrobují i kmeny Turkmenů z tzv. Zakaspicka.⁶⁵

⁶⁰ ROUX, J.-P., 2007, s. 314-315; Kazaši se sice několikrát snažili ruské expanzi postavit (např. v letech 1837-1844), vždy však byli rozdraceni silnějším a vyspělejším protivníkem. viz LEWIS, D., 1992, s. 29

⁶¹ PARGAČ, J., VRHEL, F., 2009, s. 160-161; Jedním ze zájmů Ruska byla i možnost pěstování bavlny (jejíž cena na světových trzích stoupala) také v oázách Střední Asie. Obchodní výměna mezi Ruskem a Střední Asií se navíc dlouhodobě zvyšovala, takže Rusko se snažilo, mimo jiné, o ochranu svých ekonomických zájmů. viz HORÁK, S., 2008, s. 18

⁶² Pojem Velká hra byl poprvé použit britským agentem Arthurem Conollym, který si jej zapsal do svého deníku. Conolly byl v první polovině 19. století v Buchaře popraven za špionáž. viz např. ADLE, Ch., PALAT M. K., TABYSHALIEVA A., 2005, s. 32

⁶³ RYBÁŘ, J., 2005, s. 22

⁶⁴ viz FROMKIN, D., 1980, s. 939

⁶⁵ LEWIS, R. A., 1992, s. 31; Zakaspickem byla označována oblast kopírující přibližně území dnešního Turkmenistánu. viz Tamtéž

Soupeření mezi Rusy a Brity ještě ve druhé polovině 19. století vyvolává afghánskou krizi, která je nakonec v roce 1885 vyřešena tzv. „londýnským protokolem“, jsou rozděleny sféry vlivu mezi Británií a carské Rusko⁶⁶ a „Velká hra“ prakticky končí. Rusové se tak stávají hegemonek střeadoasijského prostoru až do 90. let 20. století.

Tab. 1 – Dobývání Střední Asie carským Ruskem v 19. století

Stát	Rok dobytí	Forma správy
Kazašský chanát	1848	připojeno k Rusku
Bucharský emirát	1868	ruský protektorát
Chivský chanát	1873	ruský protektorát
Kokandský chanát	1875	ruský protektorát (1876 připojen k Rusku)
Zakaspicko (turkmenské kmeny)	1885	připojeno k Rusku

(Zdroj: ROUX, J.-P., 2007, KOKAISL, P., PARGAČ, J., 2007, LEWIS, R. A., 1992)

5.3.3 VÝVOJ STŘEDOASIJSKÉHO PROSTORU DO ROKU 1991

Po konci Velké hry se vývoj ve Střední Asii vyznačuje především masovým příchodem ruských a ukrajinských kolonistů a dalším upevňováním politického vlivu.⁶⁷ V roce 1917 se Rusko odpoutává od starého carského režimu a změny se samozřejmě nevyhnuly ani střeadoasijským státům. Už v roce 1918 byla vytvořena Turkestánská ASSR, do níž bylo vklíněno území Chivy a Buchary. V roce 1920 pak vznikla Kyrgyzská ASSR, která nijak nerespektovala etnické rozmístění a byli do ní začleněni jak Kyrgyzové, tak Kazaši – ruská administrativa ještě neměla o střeadoasijských národech dostatečné informace.⁶⁸ V roce 1920 byli navíc svrženi vládcí buchary i Chivy a z obou zemí se staly lidové republiky pod kontrolou Moskvy. Chiva po vzniku republiky přijala historický název Chozem.⁶⁹

V letech 1924-1925 došlo k dalším změnám. Byly zrušeny republiky Chiva a Buchara, které stály mimo administrativní systém SSSR, společně s Turkestánskou ASSR a vytvořeny republiky Turkmenská SSR a Uzbeká SSR zahrnující rovněž nově vzniklou Tádžickou ASSR s autonomní oblastí Horský Badachšán a navíc i Ferganskou kotlinu.⁷⁰ Zanikla také Kyrgyzská

⁶⁶ FROMKIN, D., 1980, s. 940

⁶⁷ ROUX, J.-P., 2007, s. 326

⁶⁸ BAAR, V., 2002, s. 268

⁶⁹ Tamtéž

⁷⁰ RAHIMOV, M., 2007, s. 298

ASSR, z níž vznikla Kazašská ASSR a Kara-kyrgyzská autonomní oblast přiřčená k RSFSR. Kazašská ASSR získala rovněž Karakalpackou autonomní oblast (od roku 1932 status ASSR) a její hranice byly rozšířeny o celý střední a dolní tok Syrdarji. V roce 1926 byl ještě změněn statut Kara-kyrgyzské autonomní oblasti na Kyrgyzskou ASSR.⁷¹

Obr. 5 – Administrativní rozdělení Střední Asie v letech 1918-1924

(Zdroj: History of Russian Turkestan,

<http://www.zum.de/whkmla/region/centrasia/xrturkestan.html>, upraveno)

Díky neshodám kvůli průběhu hranic, však už v roce 1929 došlo k dalším změnám a Tádžická ASSR byla transformována na svazovou republiku – Tádžickou SSR. K posledním úpravám hranic pak došlo v roce 1936 díky nově přijaté ústavě Sovětského svazu. Kazašská i Kyrgyzská ASSR byla přeměněna na svazovou republiku – Kazašská SSR, Kyrgyzská SSR. Kazachstán navíc přišel o Karakalpackou autonomní oblast, která byla přiřčena k Uzbeké SSR.⁷² Tímto byly teritoriální změny států ve Střední Asii završeny a jejich hranice zůstaly prakticky nezměněny až do rozpadu SSSR.

V roce 1991 se Sovětský svaz rozpadl a v regionu Střední Asie vyhlásily nezávislost staronové politické útvary, které nahradily sovětské svazové republiky – Kazachstán, Kyrgyzstán, Tádžikistán, Turkmenistán a Uzbekistán.

⁷¹ BAAR, V., 2002, s. 268

⁷² RAHIMOV, M., 2007, s. 298

6. GEOGRAFICKÁ SPECIFIKA STŘEDNÍ ASIE A JEJICH DOPADY

Střední Asie a nástupnické státy SSSR, jenž se zde nachází, jsou vnitrozemským regionem s rozlohou přibližně 4 000 000 km²,⁷³ který na severu sousedí s Ruskem, na jihu s Íránem a Afghánistánem, na východě s Čínou a na západě s Kaspickým mořem oddělujícím celou oblast od kavkazského regionu. Území je možno rozdělit na čtyři odlišné přírodní celky. Jsou to stepi severní poloviny Kazachstánu, ty směrem na jih přecházejí do semiaridních oblastí s řidším porostem travin. Dále lze vyčlenit oblast pouští táhnoucí se od Kaspického moře až k jezeru Balkaš - k největším z nich patří poušť Karakum v Turkmenistánu a poušť Kyzylkum v Uzbekistánu a jižním Kazachstánu. Posledním celkem je pak horské pásmo rozkládající se na většině území Kyrgyzstánu a Tádžikistánu - mezi největší pohoří zasahující na území těchto republik patří Pamír a Ťan-šan.

Region leží převážně v mírném podnebném pásu, ale vzhledem k velké vzdálenosti od moře má klima kontinentální ráz, což se projevuje velkými výkyvy teplot jak mezi dnem a nocí, tak rovněž během celého roku – nejvýraznější rozdíly teplot jsou mezi zimou a létem. V horských oblastech ovlivňuje podnebí navíc i nadmořská výška. Pouze v Kyrgyzstánu v okolí jezera Ysyk-Kul je podnebí podobné přímořským oblastem,⁷⁴ v nížinách Tádžikistánu je zase spíše subtropické.⁷⁵

Střední Asie patří k nejvzdálenějším oblastem od moře vůbec, což se projevuje i poměrně nízkým množstvím srážek. Říční síť je dosti řídká. Nejvýznamnější řeky v oblasti jižní části Střední Asie jsou Syrdarja, Amudarja, Naryn, Karadarja, Pjandž nebo Vachš. Všechny toky v této části regionu mají sněhovo-ledovcový charakter, s nejvyššími průtoky během letních měsíců (maxima v červenci) a k jejich hlavním zdrojnicím patří řeky pramenící v horách Kyrgyzstánu a Tádžikistánu. Tyto státy proto kontrolují většinu vodních zdrojů v oblasti (až 90 %).⁷⁶ K nejvýznamnějším řekám Kazachstánu pak patří Irtyš, Tobol, Emba nebo Ural. Jejich zdrojnice mají většinou také sněhovo-ledovcový charakter, s rostoucí rolí dešťových srážek na dolním toku, ale téměř žádná z nich nepramení na území Kazachstánu ani Střední Asie jako takové. Většina řek v regionu ústí do bezodtokého Aralského jezera,

⁷³ AKINER, S., 1997, s. 362

⁷⁴ KOKAISL, P., PARGAČ, J., 2006, s. 109

⁷⁵ KOKAISL, P., PARGAČ, J., 2007, s. 195

⁷⁶ WINTEROVÁ, B., 2009, s. 53; viz podkapitola 6.2

Kaspického moře, jezera Balkaš, případně do jiných větších toků patřících k úmoří Indického nebo Severního ledového oceánu.

Obr. 6 – Středoasijský region

(Zdroj: Encyclopaedia Britannica, Inc.,

<http://www.britannica.com/EBchecked/media/62337/>, upraveno)

Region lze celkově považovat za poměrně nehostinný. Z toho důvodu se na většině území historicky vyvinul především pastevecký způsob chovu dobytka, ale v oblastech s rozvinutými závlahovými systémy (Ferganská kotlina, okolí měst Samarkand a Buchará v Uzbekistánu, částečně i některé oblasti Kyrgyzstánu a Turkmenistánu) vzniklo intenzivní zemědělství s vysokým podílem pěstování bavlny.⁷⁷

Střední Asie se rovněž vyznačuje velkými zdroji nerostných surovin, mezi které patří především zemní plyn v Turkmenistánu a Uzbekistánu a ropa v Kazachstánu těžená jak na pevnině, tak z ložisek v Kaspickém moři.

Uvedená stručná charakteristika přírodních podmínek Střední Asie by měla posloužit k přiblížení dopadů, které tyto podmínky na země a obyvatelstvo v regionu mají.

⁷⁷ KOKAISL, P., PARGAČ, J., 2007, s. 9

6.1 NÁRODNÍ IDENTITA A ROZMÍSTĚNÍ OBYVATELSTVA V REGIONU

Přírodní podmínky měly historicky na životní strategie a rozmístění obyvatel Střední Asie nemalý vliv. Jak bylo zmíněno v kapitole 5, procházely regionem obchodní trasy Hedvábné stezky, které lákaly dobyvatele z okolních i vzdálenějších oblastí. Středoasijský region byl proto odjakživa místem dynamického střetávání lidí různých ras i náboženství a zároveň místem, kde docházelo k časté fyzické i kulturní asimilaci,⁷⁸ což vedlo v tomto prostoru k vytvoření několika etnických skupin.

Za počátek vzniku jednotlivých národů a národních identit místního obyvatelstva, lze považovat období mezi 15. a 18. stoletím.⁷⁹ Tuto identifikaci s národem však nelze chápat ve smyslu evropského národního státu, tak jak jej známe my. Kvůli přírodním podmínkám totiž patřila většina Turkmenů, Kazachů a Kyrgyzů k nomádkým pastevcům, kteří během svého života kočovali buď po stepích, nebo v horských oblastech. Byli proto organizováni především do klanových struktur. Stejně tak pro Uzbeky a Tádžiky byla, i přes usedlejší zemědělský způsob života, zcela přirozená tradiční klanová příslušnost,⁸⁰ která však začala být násilně měněna v průběhu ruské kolonizace a následující sovětské éry.

Během sovětské vlády byly tradiční způsoby života potlačovány, začala urbanizace, kolektivizace, zavádění nových technologických postupů a také práce v továrnách, jakožto základ nové společnosti.⁸¹ Mimo to, začaly být uměle vytvářeny národy a národní státy a obyvatelstvo postupně rozčleňováno, bez ohledu na svou etnickou příslušnost.⁸² Jak bylo zmíněno výše, podoba hranic všech současných středoasijských republik vznikla v letech 1918-1936,⁸³ v průběhu stejné doby byly také ničeny tradiční sociální struktury a vytvářeny nové národy podle sovětského modelu. Výsledkem této umělé tvorby „národních států“ jsou dnes etnicky nehomogenní státy, z nichž téměř každý má svou významnou menšinu na území sousední země (viz Tab. 2).

⁷⁸ AKINER, S., 1997, s. 363

⁷⁹ Tamtéž; Do té doby byli všichni obyvatelé Střední Asie souhrnně označováni jako Tataři.
viz KOKAISL, P., PARGAČ, J., 2007, s. 95

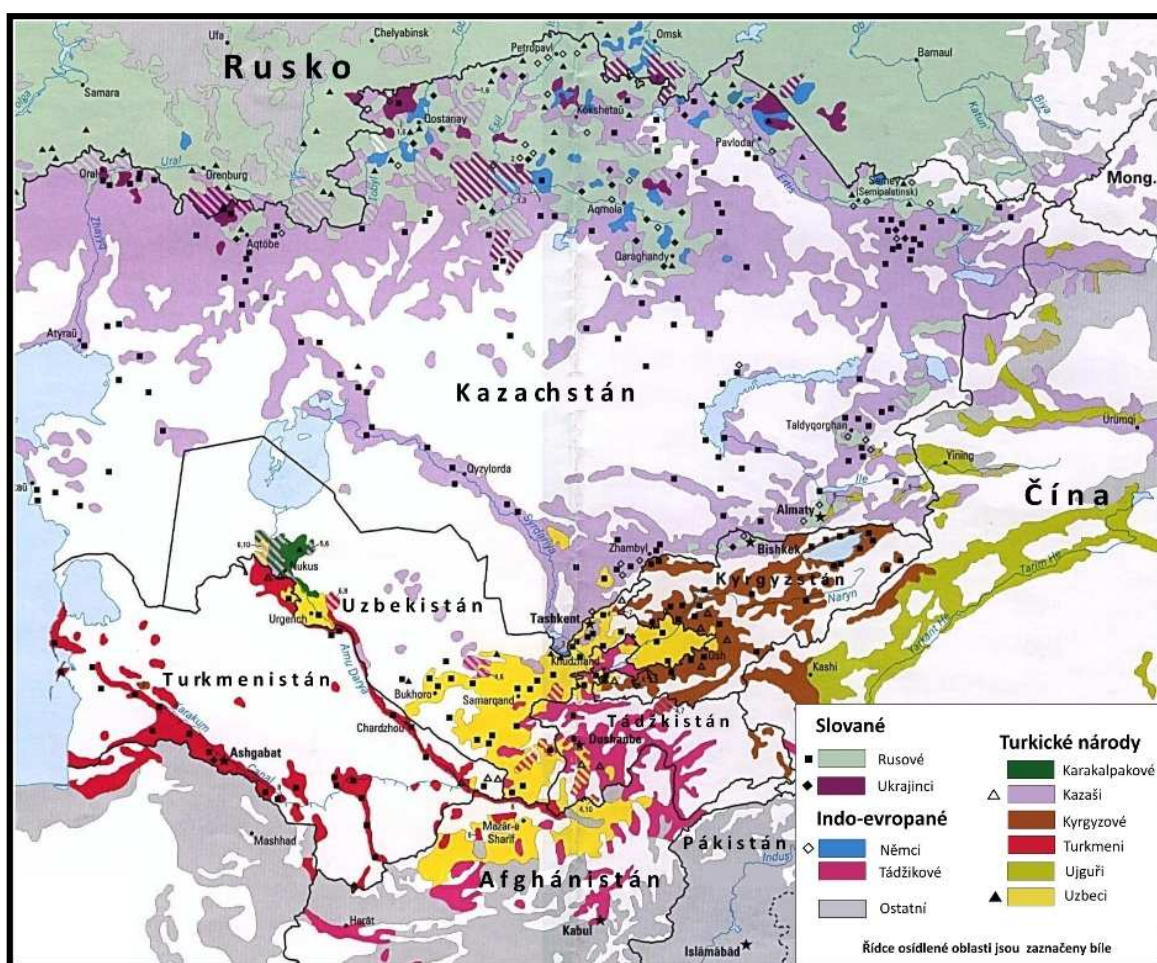
⁸⁰ COLLINS, K., 2006, s. 19; Klanová příslušnost byla založená především na příbuzenských vztazích
viz KOKAISL, P., PARGAČ, J., 2007, s. 95

⁸¹ OSPANOV, Z. A., 2003, s. 2

⁸² AKINER, S., 1997, s. 363-377

⁸³ Přirozené hranice v regionu Střední Asie prakticky neexistovaly, právě z důvodu historické absence klasických národních států. Při jejich vytváření, se tak Rusové spoléhali především na nepříliš spolehlivé poznatky svých etnologů. viz BAAR, V., 2002, s. 263

I přes sovětské modernizační snahy, se však národnostní identita mezi obyvateli Střední Asie příliš neuchytila a dodnes se tak ještě stále lze setkat s tradiční klanovou strukturou. Collins⁸⁴ vymezuje tři důvody, proč se tato struktura ve středoasijském regionu zachovala: (1) jednotlivé státy vznikly poměrně pozdě, což bylo způsobeno převážně obdobím kolonialismu, (2) toto zpoždění se projevilo i ve vytváření národní identity a (3) navíc, se v ekonomice středoasijských států dodnes stále uplatňují prvky centrálního řízení s chybí absence tržních principů, které by tyto tradiční struktury narušily.

Obr. 7 – Obyvatelstvo Střední Asie dnes a jeho rozmístění v prostoru
(Zdroj: Mappery, <http://mappery.com/Central-Asia-Ethnic-Groups-Map>, upraveno)

Období sovětské vlády se vyznačovalo ještě jedním specifickým znakem. Tím byl masový příchod ruských kolonistů směřující do středoasijských států. Kolonizátoři, kteří do regionu přicházeli od konce 19. století, vytvořili nemalý podíl na domácím obyvatelstvu.⁸⁵ Rusové se

⁸⁴ COLLINS, K., 2006, s. 44

⁸⁵ Podle statistik se Rusové (Evropané) celkově podíleli na středoasijském obyvatelstvu následovně:

navíc téměř ve všech státech stali místní elitou a do komplikovaného vztahu mezi jednotlivými etniky tak přibyla ještě dimenze vztahu Středoasijců s Evropany.⁸⁶

Po rozpadu SSSR zůstala situace v podstatě stejná. Státy se stále potýkají s nízkou homogenitou obyvatelstva (s výjimkou Turkmenistánu a Uzbekistánu) a s otázkou vlastní menšiny v okolních státech. Největší neruskou menšinu tvoří Uzbeki v Kyrgyzstánu (především v Ošské oblasti na západě země) a Tádžikistánu (Chodžentská oblast na severozápadě země). Tádžikové zase tvoří významnou menšinu v Uzbekistánu okolo měst Buchara a Samarkand.⁸⁷ Největší koncentrace obyvatel je tradičně v úrodné Ferganské kotlině, kolem závlahových systémů Syrdarji, Amudarji a Karakumského kanálu a v severní části Kazachstánu. Zbytek území je osídlen velmi řídko.

Tab. 2 – Podíl nejvýznamnějších etnik Střední Asie v jednotlivých státech (%) 1996 - 2003⁸⁸

	Kazachstán	Kyrgyzstán	Tádžikistán	Turkmenistán	Uzbekistán
Kazaši	63,1	x	x	x	3
Kyrgyzové	x	64,9	1,1	x	x
Tádžikové	x	x	79,9	x	5
Turkmeni	x	x	x	85	x
Uzbeki	2,8	13,6	15,3	5	80
Rusové	23,7	12,5	1,1	4	5,5

(x – etnikum nebylo ve statistice samostatně uvedeno, zdroj: CIA – The World Factbook, 2012)

Od druhé poloviny 20. století, došlo navíc ke snížení podílu Rusů na domácím obyvatelstvu, jednak proto, že Rusové začali odcházet vlivem nacionálních a diskriminačních politik v jednotlivých státech a také kvůli zvyšujícímu se populačnímu růstu středoasijských národů.⁸⁹

V Kazachstánu tvořil jejich podíl roce 1926 30 %, v roce 1939 50 % a v roce 1970 dokonce 57 %. V Uzbekistánu se jejich podíl v roce 1947 pohyboval kolem 20 %, v Kyrgyzstánu v roce 1939 23 %, v roce 1989 pak 28 %. V Turkmenistánu byl podíl Rusů nejmenší, v roce 1989 tvořili 17 % populace. viz ROUX, J.-P., 2007, s. 331

⁸⁶ Tamtéž, s. 337

⁸⁷ HORÁK, S., 2005, s. 36

⁸⁸ Roky označují, rozmezí, ve kterých byla data pro zmíněné státy aktuální. Vzhledem k problémům s datovou základnou středoasijských zemí, však může být dnešní realita poněkud jiná. Pro potřeby předkládané práce nicméně tento přehled pro orientaci postačuje. Kazachstán údaje za rok 1999, Kyrgyzstán 1999, Tádžikistán 2000, Turkmenistán 2003, Uzbekistán 1996. viz zdroj pod tabulkou

⁸⁹ AKINER, S., 1997, s. 388

6.2 NEROVNOMĚRNÝ PŘÍSTUP K VODNÍM ZDROJŮM

Nerovnoměrný přístup k vodním zdrojům, je dalším významným rysem regionu Střední Asie determinovaný přírodními podmínkami.

Jak již bylo zmíněno, celá oblast se vyznačuje nízkým úhrnem srážek s maximy kolem 300 mm/rok a poměrně řídkou říční sítí. Největšími zásobárnami vody jsou Amudarja a Syrdarja. Amudarja vzniká soutokem řek Vachš a Pjandž, jež pramení v horách Tádžikistánu. Syrdarja, druhá největší řeka v tomto regionu, vzniká soutokem řek Naryn a Karadarja, které pramení v Kyrgyzstánu. Z území Tádžikistánu pochází 80 % veškeré vody protékající Amudrajou, z území Kyrgyzstánu pak pochází 75 % vody v Syrdarji.⁹⁰

V době SSSR byly v Tádžikistánu a ve státech ležících na dolním toku těchto řek (Kazachstán, Uzbekistán, Turkmenistán) vybudovány rozsáhlé systémy určené k zavlažování polí s bavlnou, která je významným produktem místního zemědělství. Od 60. let 20. století, však díky neustálému zvětšování osevních ploch plantáží, dochází přirozeně i ke stále se zvyšující spotřebě vody z obou toků,⁹¹ v nichž došlo k tak velkému snížení průtoku, že řeky už jen s velkými obtížemi dosáhnou Aralského jezera, které proto postupně vysychá.

V současnosti je z řek odebíráno až 40 % celkového ročního přítoku, což vedlo ke zmenšení Aralu na čtvrtinu jeho původního objemu a jednu třetinu původní rozlohy. Tyto změny přinesly velké ekologické problémy v celé oblasti. Místo původního dna vznikla slaná poušť, která vlivem větrů zamožuje své okolí, došlo k úbytku mnoha rostlinných a živočišných druhů, zvýšení desertifikace (díky poklesu vzdušné vlhkosti ze 40 % na 30 %), častějšímu výskytu písečných bouří a celkovému kolapsu rybářského průmyslu na březích jezera (pobřežní čára ustoupila o 100-150 km).⁹² Vysychající Aral však není jediným problémem týkající se Amudarji a Syrdarji.

Na horních tocích řek v Kyrgyzstánu a Tádžikistánu, bylo během období SSSR postaveno několik vodních děl. Na řece Naryn v Kyrgyzstánu je to například přehradní nádrž Toktogul, na řece Vachš v Tádžikistánu pak přehrada Nurek. Přehrady měly sloužit jak k výrobě elektrické energie, tak především jako rezervoár pro udržení stabilního průtoku ve vodních tocích potřebných pro zavlažování. Tato vodní díla, stejně jako zavlažovací kanály, které jsou díky nim napájeny, jsou životně důležité prakticky pro všechny státy Střední Asie.

⁹⁰ WINTEROVÁ, B., 2009, s. 55-56

⁹¹ SPOOR, M., KRUTOV, A., 2003, s. 595

⁹² UNEP, 2002 cit. in MOLDAN, B., 2009, s. 210

Situace se však zkomplikovala po rozpadu SSSR, kdy přehradní nádrže zůstaly na území dvou nových suverénních států a ostatní země se tak staly závislé na dodávkách vody z Tádžikistánu a Kyrgyzstánu. Rostoucí požadavky na vodu pro závlahové zemědělství ze strany Uzbekistánu, Turkmenistánu a Kazachstánu, mohou být proto naplněny pouze prostřednictvím vyjednávání se zmíněnou dvojicí států,⁹³ které se v tomto směru nacházejí ve výhodnějším postavení, jenž mohou zneužít pro dosažení svých politických cílů.

6.3 NEROSTNÉ BOHATSVÍ NA ÚZEMÍ STŘEDOASIJSKÝCH STÁTŮ

Všech pět středoasijských států disponuje ložisky nejrůznějších druhů nerostných surovin. Mezi nejvýznamnější patří zlato (např. 90 % těžby v Kyrgyzstánu), stříbro, měď, železná ruda, zinek a bauxit. Kazachstán je dokonce největším producentem uranu (33 % světové produkce) a rovněž i v těžbě dalších minerálů patří mezi světové špičky. Jedná se zejména o chróm (16 % světové produkce), titan (11 %), kadmium (8 %), rhenium (5 %) nebo magnézium (3 %).⁹⁴ Mezinárodní význam však mají v současnosti spíše fosilní paliva – především ropa a zemní plyn. Vzhledem k této skutečnosti, se proto ve výhodnějším postavení nacházejí státy Kazachstán, Uzbekistán a Turkmenistán, které disponují velkými zásobami energetických surovin a mohou tak přitahovat pozornost zahraničních investorů na úkor sousedních horských republik – Kyrgyzstánu a Tádžikistánu.

6.3.1 ROPA

Celý Kaspický region je v hledáčku světových velmocí prakticky od konce 19. století, kdy v této oblasti propukla první ropná horečka.⁹⁵ Během Druhé světové války se zdejší ložiska ropy pokoušela obsadit i vojska nacistického Německa. Po skončení bojů se však tato oblast stala výsadní doménou Sovětského svazu a nová ropná horečka se zde rozhořela až po jeho rozpadu v roce 1991.

V 90. letech bylo Kaspické moře a jeho okolí považováno za nový Perský záliv s odhadovanými zásobami 200 miliard barelů ropy, což bylo v dané době množství postačující na osm let celosvětové spotřeby.⁹⁶ Podle pozdějších studií, však šlo

⁹³ WINTEROVÁ, B., 2009, s. 55-56

⁹⁴ U.S. Geological Survey, 2012

⁹⁵ RYBÁŘ, J., s. 64

⁹⁶ Tamtéž, s. 41-42

o velice nadhodnocené údaje, jejichž původ byl pravděpodobně v sovětských odhadech z 80. let.⁹⁷ V současnosti se zásoby celého kaspického regionu (tzn. i států mimo Střední Asii) odhadují na 48 miliard barelů ropy, které tvoří přibližně 4% podíl na celosvětových zásobách.⁹⁸

Tab. 3 – Zásoby, produkce a spotřeba ropy v jednotlivých zemích Střední Asie (2011)

	Kazachstán	Kyrgyzstán	Tádžikistán	Turkmenistán	Uzbekistán
Zásoby (mld. barelů)	30	0,04	0,01	0,6	0,6
Produkce (tis. BPD)	1740	0,95	0,22	210	96
Spotřeba (tis. BPD)	228	17	46	127	114

(Zdroj: EIA, 2012, BP, 2012, INOGATE, 1995-2012)

Největší podíl ropných zásob připadl v regionu Kazachstánu, jehož ropné rezervy se odhadují na 30 miliard barelů. To jsou po Rusku druhé největší zásoby ropy ze států bývalého SSSR.⁹⁹ Ne zcela zanedbatelné rezervy se nacházejí i na území Turkmenistánu a Uzbekistánu. Jejich zásoby se odhadují přibližně na 600 milionů barelů. Naopak zcela marginální pozice připadla v tomto směru Kyrgyzstánu a Tádžikistánu.

Co se týče produkce a spotřeby ropy je na tom, v porovnání s ostatními zeměmi v oblasti, opět nejlépe Kazachstán. Produkce přibližně 1,7 milionu barelů denně v roce 2011 zcela pokrývá jeho domácí spotřebu a jako jedinému státu Střední Asie tak umožňuje export ropy i mimo region.¹⁰⁰ Turkmenistán je dnes schopen část svých přebytků rovněž vyvázet, pouze však do blízkého okolí (viz podkapitola 6.3.3) a jeho export, má proto spíše lokální význam. Uzbekistán, Kyrgyzstán i Tádžikistán musí ropu dovážet.

Ropa je těžena jak z ložisek na pevnině, tak i v pobřežních oblastech Kaspického moře. Nejdůležitější pevninská ropná ložiska Kazachstánu se nacházejí na západě země. K největším z nich patří pole Tengiz, Karačaganak, Aktobe, Mangistau a Uzen. Produkce pole Tengiz je v současnosti více než 500 000 BPD (2012), což se blíží k třetině celkové denní produkce Kazachstánu. Do roku 2020 se navíc počítá s jejím vzrůstem až na 844 000 BPD, přičemž zásoby jsou odhadovány na 6 až 9 miliard barelů. Produkce ostatních polí je pak

⁹⁷ RYBÁŘ, J., 2005, s. 41-42

⁹⁸ GELB, B. A., 2006, s. 2

⁹⁹ U.S. Energy Information Administration, 2012

¹⁰⁰ SMITH, R., 2007, s. 151

ve srovnání s ložiskem Tengiz poloviční (Karačaganak) až čtvrtinová (Uzen, Mangistau).¹⁰¹ V budoucnu je plánováno zahájení těžby také z ložisek nacházejících se přímo v kazašské sekci Kaspického moře. Za nejdůležitější z nich lze považovat ropné pole Kašagan, jenž by se mělo stát největším ložiskem mimo Blízký východ a pátým největším ropným ložiskem na světě s odhadovanými zásobami 11 miliard barelů a plánovanou produkcí více než 400 000 BPD v roce 2020. Přestože měla těžba probíhat už od roku 2005, byla z technických důvodů odložena až na rok 2013.¹⁰² I tak se ale zdá, že kazašský sektor bude tou nejperspektivnější ropnou oblastí v Kaspickém moři.¹⁰³

Ropná ložiska Turkmenistánu se nacházejí v západní a jihozápadní části země. Jejich produkce sice není, vzhledem k téměř nedostupné turkmenské statistice, přesně známá, odhaduje se však v průměru na 20 000 BPD na ložisko. Turkmenistán nicméně vkládá velké naděje do průzkumu nových ropných polí ve svých pobřežních vodách a především v šelfové části, která je zatím nejslibnější oblastí tohoto sektoru. Díky malé hloubce s maximy kolem 50 m, zde lze aplikovat např. postupy používané v Mexickém zálivu.¹⁰⁴ Případná těžba je však prozatím nemožná kvůli nedořešenému statutu Kaspického moře.¹⁰⁵

Uzbekistán disponoval více než 100 ropnými poli, jejich počet však po rozpadu SSSR poklesl jak z důvodu omezených exportních možností, tak v důsledku nedostatečných investic do nových technologií a vyčerpání ložisek. Produkce země proto od roku 2003, kdy dosáhla vrcholu, klesá. Vláda chce sice ve spolupráci se zahraničními společnostmi současná ložiska modernizovat a případně otevřít nová, ale produkce ropy bude i přes to nadále klesat nejméně do roku 2013.¹⁰⁶ Nejdůležitější ropná pole se tak v současnosti nacházejí v Chivsko-Bucharském regionu na jihozápadě země a pochází z nich 70 % produkce Uzbekistánu.¹⁰⁷

Zásoby ropy v Kaspickém moři sice nejspíše nedosáhnou původních odhadů a přiřovnání k novému Perskému zálivu (i přes časté zveličování údajů),¹⁰⁸ avšak vzhledem

¹⁰¹ U.S. Energy Information Administration, 2012

¹⁰² Tamtéž

¹⁰³ NAZARBAJEV, N. A., 2006, s. 128

¹⁰⁴ BURYAKOVSKY, L. A., CHILINGAR, G.V, AMINZADEH, F., 2001, s. 14

¹⁰⁵ Problematice statutu Kaspického moře je věnovaná část kapitoly 6.3.3.

¹⁰⁶ U.S. Geological Survey, 2012

¹⁰⁷ Tamtéž

¹⁰⁸ Údaje o odhadech zásob bývají i dnes často zveličovány, pravděpodobně kvůli zvýšení zájmu a přilákání zahraničních investorů. Viz RYBÁŘ, J., 2005, s. 50; Například představitelé Turkmenistánu prohlašují, že

k tomu, že produkční limity ještě nedosáhly svého maxima a ne všechna ložiska byla objevena, může být kaspický region v budoucnu srovnáván minimálně se Severním mořem.¹⁰⁹ I v případě, že další ložiska nalezena nebudou, lze o tuto oblast očekávat zvýšený mezinárodní zájem, protože podle odhadů, bude ropa dominovat světové energetice minimálně ještě příštích 20 až 30 let.¹¹⁰

6.3.2 ZEMNÍ PLYN

Zásoby zemního plynu v kaspickém regionu byly ještě donedávna významově srovnatelné s těmi ropnými. V roce 2005 zde byly odhadovány na 7,3 bilionů m³, což odpovídalo zhruba 4% podílu na celosvětových zásobách.¹¹¹ V roce 2011 však bylo v Turkmenistánu objeveno nové ložisko Ýolöten,¹¹² které celkové odhadované rezervy více než ztrojnásobilo a tuto zemi zařadilo na přední příčky mezi „plynové velmoci“.

Tab. 4 – Zásoby, produkce a spotřeba zemního plynu v jednotlivých zemích Střední Asie (2011)

	Kazachstán	Kyrgyzstán	Tádžikistán	Turkmenistán	Uzbekistán
Zásoby (bil. m³)	2,2	x	x	24,3	1,7
Produkce (mld. m³)	13	0	0,03	52,4	58,6
Spotřeba (mld. m³)	8,8	0,5	0,2	22,7	47,4

(x – nedostupné údaje, zdroj: EIA, 2012, BP, 2012, INOGATE, 1995-2012)

Turkmenistán se s odhadovaným množstvím 24,3 bilionů m³ stal zemí s daleko nejvýznamnějšími zásobami zemního plynu mezi středoasijskými státy. Ve světě mu pak náleží třetí až čtvrté místo, o které se dělí s Katarom.¹¹³ Druhé největší zásoby v regionu a čtrnácté¹¹⁴ celosvětově, patří Kazachstánu. Jsou odhadovány na 2,2 bilionů m³, avšak jejich

jejich sekce Kaspického moře (zatím příliš neprozkoumaná) může ukrývat až 80 miliard barelů ropy, což je sice nejspíš nereálné, ale v případě potvrzení tohoto odhadu, by celý region nepochybně získal ještě větší mezinárodní pozornost. Viz U.S. Energy Information Administration, 2012

¹⁰⁹ RYBÁŘ, J., 2005, s. 49

¹¹⁰ NAZARBAJEV, N. A., 2006, s. 133

¹¹¹ GELB, B. A., 2006, s. 2

¹¹² E15, 11.10. 2011

¹¹³ Ještě před objevením ložiska Ýolöten patřilo Turkmenistánu místo šesté. V současnosti není jednoznačné, jestli mu patří třetí nebo čtvrté místo, o které „soupeří“ s Katarom. Obě země mají totiž zásoby plynu téměř shodné a tak může rozhodnout pouze budoucí průzkum. I tak je však už nyní jisté, že tyto země mají rezervy plynu obrovské. Viz např. CIA, 2012

¹¹⁴ CIA, 2012

těžba je komplikovaná, protože velká část z nich je vázaná na ropná pole a při těžbě ropy je tento zbytkový zemní plyn ihned bez užitku spalován jako nepotřebný produkt.¹¹⁵ Zásoby Uzbekistánu jsou odhadovány na 1,7 bilionů m³, což ho sice řadí až za Kazachstán a na 19. místo ve světě, disponuje však kvalitnějšími ložisky zemního plynu, proto je jeho těžba oproti Kazachstánu mnohem efektivnější.¹¹⁶ Kyrgyzstánu a Tádžikistánu i v otázce zemního plynu připadla v tomto regionu opět bezvýznamná role.

Produkce Uzbekistánu dosahuje v současnosti 58,6 miliard m³ ročně a je nejvyšší ze států ve zkoumané oblasti. Od získání nezávislosti v roce 1992 do roku 2010 sice Uzbekistán svou produkci o 44 procent zvýšil, v roce 2008 však dosáhla vrcholu a od té doby prozatím klesá. Domácí spotřeba navíc pohltí zhruba 80 % vytěženého plynu, což je výrazné omezení pro export, který směřuje jak do sousedních zemí, tak částečně i do Ruska a Číny. Uzbekistán však do roku 2020 plánuje vývoz ztrojnásobit a trh se zemním plynem diverzifikovat.¹¹⁷ Největším exportérem v regionu je proto v současnosti Turkmenistán. I přes sníženou produkci,¹¹⁸ díky omezenému exportu a nízkým investicím do těžebního průmyslu, totiž stále dokáže plně pokrýt domácí poptávku, která v roce 2011 dosáhla ve srovnání s nabídkou zhruba poloviční objem. Přebytky Turkmenistánu se tak přiblížily k 30 miliardám m³, které může využít k vývozu především do Ruska, Číny a Íránu.¹¹⁹ Podle odhadů by země mohla navíc do roku 2035 zvýšit svůj export až na 90 miliard m³.¹²⁰

Ložiska zemního plynu se stejně jako ta ropná nacházejí na pevnině i v Kaspickém moři. Na území Turkmenistánu leží několik světově významných nalezišť. Ty lze nalézt především v povodí řeky Amudarji na východě (např. nejstarší a největší dodnes využívané pole Dauletabad s odhadovanými zásobami 1,7 bilionu m³), řeky Murgháb na jihu a v nížině Kaspického moře na západě země.¹²¹ V současnosti nejdůležitější naleziště, je však již zmíněné ložisko Ýolöten. To se nachází právě na jihu v povodí Murghábu a je považováno

¹¹⁵ RYBÁŘ, J., 2005, s. 120

¹¹⁶ CIA, 2012

¹¹⁷ U.S. Energy Information Administration, 2012

¹¹⁸ Produkce Turkmenistánu dosáhla vrcholu v roce 2008, kdy se rovnala 66 miliardám m³. Roku 2009 pak klesla na „pouhých“ 36,4 miliard m³. Od roku 2010 však došlo k jejímu opětovnému růstu a v budoucnu zřejmě předběhne i produkci Uzbekistánu. Viz BP, 2012

¹¹⁹ U.S. Geological Survey, 2012

¹²⁰ U.S. Energy Information Administration, 2012

¹²¹ Tamtéž

za druhé největší ložisko zemního plynu na světě. Jeho rozloha je větší než 3000 km² a podle britské společnosti GCA má zásoby čítající více než 20 bilionů m³ plynu. Těžba by zde měla být zahájena do roku 2014.¹²² Další ložiska se mohou nacházet i v Kaspickém moři, kde však důkladnějšímu průzkumu opět brání jeho nedořešený status.

Uzbekistán využívá v současnosti 12 hlavních ložisek. Na nich se nachází 52 těžebních polí, která obsahují více než 95 % zásob země. Ložiska leží převážně na uzbecké straně povodí řeky Amudarji na jihovýchodě a v oblasti Ust'-Jurt nedaleko Aralského jezera na západě země.¹²³ K největším polím patří Kokdumalak a Šurtan, jejich produkce však klesá. Uzbekistán se proto např. rozhodl investovat do roku 2020 minimálně 1 miliardu USD na zlepšení těžební infrastruktury a zvýšení produkce ložisek v jihozápadním regionu Gazli. Dalších 800 milionů USD vloží do rozšíření těžby z ložisek na jihu u řeky Kaškadarja, které poskytují více než 3/4 z celkové uzbecké produkce.¹²⁴ Těmito kroky cílí na opětovné nastartování klesající produkce zemního plynu a dosažení výše zmíněného plánu, který si vláda stanovila splnit do roku 2020.

Hlavní ložiska Kazachstánu se vzhledem ke svému charakteru překrývají s hlavními ložisky ropy, která tato země využívá. Více než polovina zásob je soustředěna v ložisku Karačaganak, jehož zásoby jsou odhadovány na 1,4 bilionu m³ plynu.¹²⁵ I přes to, že Kazachstán část svých přebytků exportuje, je tento sektor zanedbáván a země zůstává převážně tranzitní zemí pro plyn z Turkmenistánu a Uzbekistánu, který přes něj dále směřuje do Ruska a Číny.¹²⁶

Zásoby zemního plynu ve středoasijských státech jsou poměrně velké a stejně jako ropná oblast, bude i tento sektor zřejmě hrát v budoucnu důležitou roli v zájmech světových velmocí ve zkoumaném regionu. A to i přes to, že prozatím neexistuje příliš exportních možností uvedené komodity na mezinárodní trhy - jak ukáže následující podkapitola.

¹²² E15, 11.10. 2011

¹²³ U.S. Geological Survey, 2012

¹²⁴ U.S. Energy Information Administration, 2012

¹²⁵ Tamtéž

¹²⁶ RYBÁŘ, J., 2005, s. 120

6.3.3 OMEZENÉ VYUŽITÍ NEROSTNÉHO BOHATSTVÍ

I přesto, že je území zkoumaného regionu poměrně bohaté na zásoby minerálů a fosilních paliv, nedokážou místní vlády z mnoha důvodů využít celkový potenciál, který se v tomto směru nabízí podobně bohatým zemím v jiných částech světa. Za hlavní překážky pro další navýšení produkce i exportu ropy a zemního plynu, lze, mimo nízkých investic do těžebního průmyslu, považovat také složitou geologickou stavbu Kaspického moře, jeho nedořešený status a především jednostranně orientované produktovody, které ztěžují export zmíněných komodit na mezinárodní trhy.

Složitá stavba Kaspického moře

Kaspické moře je velice nadějnou oblastí co se týče ložisek ropy a zemního plynu. S její těžbou se však pojí určitá specifika, která jsou do jisté míry limitujícím faktorem. Výhodou Kaspického moře je jeho poměrně malá hloubka, která se zvětšuje směrem od severu k jihu. Více než 45 % plochy zaujímají oblasti s hloubkou vody menší než 50 m, na 10 % plochy pak připadá hloubka 50 – 100 m. Dvě třetiny celého Kaspiku navíc nedosahují hloubek větších než 200 m. Jednotlivé části dna se však od sebe liší. Důvodem je především to, že byly formovány v různých geologických obdobích. V současnosti lze proto v Kaspickém moři vymezit tři odlišné oblasti. Severní, střední a jižní.¹²⁷

Severní oblast (z 20 % patří Rusku, z 80 % Kazachstánu)¹²⁸ je typická malou hloubkou, nízkou salinitou a kontinentálním podnebím se zimními teplotami pod -30 °C. Tato kombinace způsobuje, že celá severní část Kaspického moře zamrzá na více než pět měsíců v roce, což výrazně omezuje konstrukční i těžební aktivity.¹²⁹ Dalším problémem jsou také samotná ložiska. Díky geologické stavbě, je u nich složité odhadnout, zda obsahují ropu, plyn nebo obojí.¹³⁰ Od toho se odvíjí například zmiňovaná kontroverzní těžba ropy v kazašském sektoru, při níž je spalováno velké množství zemního plynu jako nevyužitelného produktu a lze tak polemizovat o její efektivitě.

¹²⁷ BURYAKOVSKY, L. A., CHILINGAR, G. V., AMINZADEH, F., 2001, s. 52

¹²⁸ DOWNEY, M. W., MORGAN, W. A., THREET, J. C., 2001, s. 246

¹²⁹ North Caspian Operating Company, 2009

¹³⁰ RYBÁŘ, J., 2005, s. 86; Kombinace ropy a plynu je typická např. pro kazašské pole Kašagan, jenž se nachází více než 4200 m pod mořským dnem. Těžbu navíc komplikuje i velký tlak v tomto ložisku, který je tak další technickou výzvou pro těžební společnosti v oblasti. Viz NCOC, 2009

Střední oblast Kaspického moře, která patří opět Rusku a Kazachstánu, přechází na východě do kazašské provincie Mangyšlak, s níž má shodnou geologickou stavbu. Ložiska nacházející se v prozkoumané mořské části této oblasti jsou většinou ropná, ty na pevnině pak obsahují především plyn.¹³¹ Největší zásoby se však očekávají v centrální oblasti mořské části, kde struktura a uložení hornin na dně, slibují velice nadějná budoucí ložiska. Nicméně je dosti pravděpodobné, že v řadě z nich se i zde bude opět překrývat ropa a zemní plyn.¹³²

Jižní oblast Kaspiku je od té střední oddělena podmořským prahem, který vznikl při vyvrásnění pohoří Kavkaz a Kopet Dag. Celou oblast lze rozdělit na mělkou východní část a hlubokou západní.¹³³ Tato oblast se kromě velkého tlaku v ložiscích vyznačuje především vysokým seizmickým potenciálem, který je možným rizikem pro stavbu i následné technické zajištění těžebních zařízení a související infrastruktury. S riziky je třeba počítat při plánování a rozvoji těžebního průmyslu v celé jižní oblasti.¹³⁴ Prozatím bylo v jižním Kaspiku objeveno 31 ložisek ropy a zemního plynu. Většina (23) z nich však patří Ázerbájdžánu a pouze osm ložisek může využívat Turkmenistán.¹³⁵

Spory o status Kaspického moře

Rozvoji nových ložisek a plnému využití energetického potenciálu Kaspického moře v současnosti brání také nedořešený právní spor o jeho status. Toto téma je poměrně novou záležitostí, jelikož se objevilo až po rozpadu SSSR v roce 1991.¹³⁶ Změna geopolitické situace a vznik nových nezávislých nástupnických států ve Střední Asii a na Kavkazu, znamenala pro všechny země v kaspické oblasti také novou výzvu. Od 90. let 20. století, proto existuje spor, který nebyl dodnes uspokojivě vyřešen. Jeho účastníky jsou Ázerbájdžán, Írán, Rusko, Turkmenistán a Kazachstán.

Celá podstata sporu leží v neschopnosti dohodnout se na spravedlivém rozdělení Kaspiku do sfér zájmu jednotlivých zemí na jeho pobřeží. Situaci zřejmě nejvíce komplikují právě velké zásoby nerostných surovin, z nichž chtějí všechny pobřežní státy přirozeně

¹³¹ DOWNEY, M. W., MORGAN, W. A., THREET, J. C., 2001, s. 252

¹³² Tamtéž, s. 253

¹³³ BURYAKOVSKY, L. A., CHILINGAR, G.V, AMINZADEH, F., 2001, s. 55

¹³⁴ ALI-ZADEH, A. A., 2004, s. 135, 142, 259

¹³⁵ BURYAKOVSKY, L. A., CHILINGAR, G.V, AMINZADEH, F., 2001, s. 54

¹³⁶ Do té doby bylo Kaspické moře smluvně rozděleno mezi Sovětský svaz a Írán (poslední dohoda z r. 1940). Viz např. KEPBANOV, Y. A., 1998, s. 1

využívat co možná největší množství. Každá ze zúčastněných zemí, má proto o spravedlivém rozdělení svoji vlastní představu. Nelze uplatnit ani známé zákony mezinárodního práva týkající se určování hranic. Dodnes se totiž nepodařilo dohodnout, zda tuto vodní plochu považovat za moře nebo jezero.¹³⁷

Pokud by bylo Kaspické moře klasifikováno jako moře, mohlo by být rozděleno podle konvencí OSN o mořském právu (UNCLOS) z roku 1982. Každému státu by tak připadly teritoriální vody v maximální šířce 12 mil a výlučná ekonomická zóna, která by však nesměla přesáhnout běžně užívaných 200 mil (Kaspické moře není tak široké) a musela by být rozdělena podle tzv. centrální linie.¹³⁸ Tato konvence byla nicméně podepsaná ze zúčastněných států pouze Ruskem a Kaspické moře podle UNCLOS navíc nesplňuje ani definici moře,¹³⁹ protože není spojeno s žádným jiným, otevřeným mořem nebo oceánem. Konvenci tak není možné v současnosti využít.¹⁴⁰

Pokud by byl Kaspik uznán jako jezero, muselo by dojít k rozdělení podle některého z existujících principů používaných k dřívější delimitaci hraničních jezer. Konvence, která by delimitaci mezinárodních jezer jasně definovala, totiž neexistuje.¹⁴¹ V praxi nejčastěji užívané principy jsou rozdělení podle hloubnice, pobřežní linie a středové (centrální) linie.¹⁴² Každému pobřežnímu státu by však měl být ve všech případech přidělen sektor, v němž by uplatňoval svou suverenitu nad těžbou surovin, rybolovem a vodní hladinou.¹⁴³ Status jezera by rovněž zaručoval, že jeho vody, hlubiny a zdroje jsou majetkem všech pobřežních států a všichni by tak na nich měli mít rovnoměrný podíl. Jednotlivé sektory by tudíž musely být zhruba stejně velké.¹⁴⁴

Pro každý ze zúčastněných států jsou zmíněné přístupy různě výhodné. Oproti současnému stavu by některým zemím bylo totiž pole působnosti v Kaspickém moři zmenšeno, jiným naopak zvětšeno. Není proto příliš překvapující, že společné shody nebylo

¹³⁷ JANUSZ, B., 2005, s. 3

¹³⁸ DILBAZI, E., 2009, s. 22

¹³⁹ ONDREJČÍK, M., 2008, s. 4

¹⁴⁰ Kaspické moře je ve skutečnosti propojeno přes Volžsko-donský kanál s Černým mořem. Ten má ale zvláštní režim a nelze ho proto pro uplatnění konvence UNCLOS využít. Viz např. GHAFOURI, M. 2008, s. 86-87

¹⁴¹ ONDREJČÍK, M., 2008, s. 5

¹⁴² KLIMENKO, B. M., 1969 cit. in JANUSZ, B., 2005, s. 4

¹⁴³ KEPBANOV, Y. A., 1998, s. 2

¹⁴⁴ DILBAZI, E., 2009, s. 5, 12

dosud dosaženo. Nicméně se již některé státy snaží k dohodě dospět kombinací obou výše zmíněných přístupů. Rusko, Ázerbájdžán a Kazachstán jsou státy, které v současnosti dospěly alespoň k částečné shodě.¹⁴⁵ Prosazují rozdělení Kaspického moře tak, aby dno bylo rozčleněno do jednotlivých sektorů podle centrální linie, ale hladina zůstala společná. S tímto přístupem však nesouhlasí Írán, kterému by zbyla poměrně nelukrativní část dna.¹⁴⁶ Írán naopak prosazuje společnou správu přírodního bohatství nebo rozdělení Kaspiku na rovné podíly tak, aby každému státu připadla zhruba jedna pětina.¹⁴⁷ Pozice Turkmenistánu se často mění, nejčastěji se však přiklání k přístupu Ruska, Kazachstánu a Ázerbájdžánu s tím rozdílem, že by měla být navíc vymezena také 47 mílová ekonomická zóna spadající do jurisdikce každého státu a zbytek plochy za touto zónou by byl využíván všemi státy společně.¹⁴⁸

Je zřejmé, že případ Kaspického moře je poměrně specifický a řešení tohoto sporu je tak záležitostí především státům na jeho pobřeží, které musí najít společný kompromis. Pokud by jej nenašly, zbyla by zřejmě ještě možnost využití mezinárodní arbitráže, která by celý spor rozhodla. O respektování výsledků takové arbitráže ze strany zúčastněných států, však lze mít oprávněné pochybnosti. Vyřešení sporu o status Kaspického moře je nicméně zásadní a nanejvýš potřebné, neboť ohrožuje stabilitu celého regionu a také další rozvoj ropného potenciálu.¹⁴⁹

Omezené exportní trasy produktvodů v regionu

Nejzásadnějším omezením týkající se těžby a exportu nerostných surovin z regionu Střední Asie, je slabá infrastruktura. Především potrubní doprava – ropovody a plynovody. Ty jsou, díky geografické poloze, v podstatě jediným možným spojením se světovými trhy. Patrná je hlavně závislost na ruské potrubní síti spojená s nedostatečnými možnostmi pro diverzifikaci vlastního exportu. Většina produktvodů totiž směřuje severním, nebo západním směrem do ruské sítě a přes ni dále na evropský trh.¹⁵⁰ Závislost je produktem

¹⁴⁵ GELB, B. A., 2006, s. 6

¹⁴⁶ RYBÁŘ, J., 2005, s. 74

¹⁴⁷ DILBAZI, E., 2009, s. 23

¹⁴⁸ BUTAEV, A., 2002 cit. in ONDREJČÍK, M., 2008, s. 14

¹⁴⁹ RYBÁŘ, J., 2005, s. 81

¹⁵⁰ GELB, B. A., 2006, s. 4

bývalé sovětské éry, během níž byly ropovody a plynovody navrženy v podstatě jen jedním směrem - do vlastního Ruska.¹⁵¹

Export ropy na mezinárodní trhy je z tohoto regionu v současnosti možné uskutečnit pouze přes čtyři ropovody, jen tři z nich se však nacházejí přímo na území Střední Asie.¹⁵²

Tab. 5 – Hlavní ropovody ve středoasijském regionu a jejich parametry

Ropovod	Trasa	Délka (km)	Kapacita (BPD)
Kazachstán-Čína	Atyrau-Alašankou	2228	400 000
BTC	Baku-Tbilisi-Ceyhan	1768	1 000 000
CPC	Tengiz-Novorossijsk	1511	743 000
Atyrau-Samara	Atyrau-Samara	695	600 000

(Zdroj: EIA, 2012, CPC, 2010, KMG, 2012)

Ropovod Atyrau-Samara je nejdéle a dříve i nejvíce využívanou sítí pro kazašskou ropu.¹⁵³ Z ropného pole Tengiz, v provincii Atyrau, vede směrem na sever přes ruský systém patřící státní společnosti Transněft,¹⁵⁴ do ruského města Samara. Poté pokračuje buď severní trasou do ropných terminálů k Baltskému moři (případně ropovodem Družba na trhy v Západní Evropě),¹⁵⁵ nebo jihozápadně do přístavu Novorossijsk v Černém moři,¹⁵⁶ odkud je další možné spojení se světovými trhy. Význam této sítě mírně poklesl po dostavbě ropovodu CPC směřujícího rovněž z kazašských polí Tengiz a Karačaganak do ruského přístavu Novorossijsk. Tato trasa, zprovozněná v roce 2001, se tak stala alternativou do té doby nejvíce využívaného ropovodu Atyrau-Samara.¹⁵⁷

V roce 2005 byl po osmi letech výstavby otevřen nový ropovod BTC. Nákladný projekt, financovaný konsorciem v čele se společností BP, tak konečně přispěl k omezení

¹⁵¹ GHAFOURI, M. 2008, s. 93

¹⁵² resp. Kazachstánu, který je však jediným významnějším exportérem ropy ze zkoumaných států

¹⁵³ U.S. Energy Information Administration, 2012

¹⁵⁴ KMG (KazMunajGaz), 2012

¹⁵⁵ RYBÁŘ, J., 2005, s. 90

¹⁵⁶ KMG (KazMunajGaz), 2012

¹⁵⁷ GHAFOURI, M. 2008, s. 93; Alternativou je však jen co se týče rychlosti přepravy, neboť i zde je významným vlastníkem ruský Transněft, který se na vlastnictví tohoto ropovodu podílí zhruba čtvrtinou. Viz např. U.S. Energy Information Administration, 2012

monopolního postavení ruského přepravního systému.¹⁵⁸ Ropovod z ázerbájdžánského Baku, jdoucí přes gruzínské Tbilisi až do tureckého Ceyhanu, je ale dostupný pouze za použití lodní přepravy. Ropu je třeba z Kazašských (případně Turkemských) polí dopravit tankery přes Kaspické moře do terminálu v Baku,¹⁵⁹ odkud teprve může skrz BTC pokračovat směrem do přístavu Ceyhan ve Středozezemním moři. Ropovod BTC však představuje jisté riziko, neboť prochází přes nepříliš stabilní zónu kavkazských států, jejichž případné bezpečnostní problémy mohou celý projekt ohrozit.¹⁶⁰

Poslední a nejmladší „velký“ ropovod byl dokončen poměrně nedávno v roce 2009 a směřuje na jihovýchod do čínské provincie Sin-ťiang. Ropovod z kazašského města Atyrau do čínské Alašankou byl budován ve třech fázích a je společným projektem kazašské a čínské vlády, resp. kazašské státní těžařské společnosti KMG (KazMunajGaz) a čínské CNPC (China National Petroleum Corporation).¹⁶¹ První fáze ropovodu spojující kazašská města Atyrau-Kenkijak, byla v Kazachstánu prvním postaveným produktovodem od získání nezávislosti. Ve druhé fázi bylo spojeno Atasu s Alašankou, v třetí fázi byl pak etapou Kenkijak-Kumkol celý ropovod propojen.¹⁶² Tato potrubní cesta je pro Kazachstán velice výhodná. Vzhledem k tomu že s Čínou přímo sousedí, se tak vyhne rizikům spojeným s přepravou přes několik států (např. zmíněný ropovod BTC). Pro Čínu je ropovod samozřejmě výhodný také, neboť jí v budoucnu pomůže s uspokojením vzrůstající poptávky po této surovině. Až v budoucnu proto, neboť v současnosti není ropovod Kazachstán-Čína ještě plně využíván. Čína totiž těží také svou vlastní ropu právě v provincii Sin-ťiang, odkud exportuje přebytky do dalších oblastí uvnitř svých hranic. Podle Smitha, tak bude ropný import ze Střední Asie pro Čínu strategicky důležitý nejdříve někdy koncem této dekády.¹⁶³

Kromě zmíněných hlavních ropovodů, existují i systémy přepravy spíše regionálního charakteru. Příkladem je využívání příhraniční ropovod mezi Turkmenistánem, Kazachstánem a Uzbekistánem. Další možností je doprava ropy po železnici, buď přímo mezi

¹⁵⁸ BAHGAT, G., 1999 cit. in GHAFOURI, M. 2008, s. 93

¹⁵⁹ U.S. Energy Information Administration, 2012

¹⁶⁰ Někteří autoři poukazují především na válku mezi Gruzii a Ruskem z roku 2008, která byla pro investory prvním velkým signálem, že Rusko je v těchto regionech stále dominantním státem a další rozšiřování BTC (např. přes Kaspické moře do Střední Asie), by proto mohlo být v budoucnu ohroženo. Viz např. KOMŮRKOVÁ, H., 2009, s. 8

¹⁶¹ KMG (KazMunajGaz), 2012

¹⁶² U.S. Energy Information Administration, 2012

¹⁶³ SMITH, R., 2007, s. 152-153

jednotlivými středoasijskými státy, nebo trajektem do Baku, odkud může pokračovat opět vlakem do gruzínského Batumi u Černého moře. Tyto varianty však na celkových objemech přepravené ropy tvoří jen minimální podíl.¹⁶⁴ Do budoucna se pak počítá i s několika dalšími projekty, jako je např. napojení BTC přes dno Kaspického moře přímo na systémy ve Střední Asii (zde však odrazuje investory zmíněná bezpečnost celého BTC), případně tzv. „oil-swaps“, které jsou využívány především mezi Íránem, Turkmenistánem a Kazachstánem. Tady je ale zase problémem odmítavý postoj USA, vzhledem k sankcím uvaleným vůči Íránu.¹⁶⁵ Zlepšení vztahů mezi těmito dvěma zeměmi, by nicméně mohlo otevřít otázku výstavby ropovodu přes Írán do Perského zálivu, který by se tak pro státy Střední Asie stal nejkratší spojnici se světovými trhy a současné ropovody by zřejmě ztratily smysl.¹⁶⁶

Skutečností bohužel zůstává, že k mezinárodním ropovodům má dnes dobrý přístup pouze Kazachstán. Turkmenistán využívá jen regionální systémy, případně lodní přepravu přes Kaspické moře. Uzbekistán je v současnosti čistým importérem a je rovněž napojen jen na lokální dopravní trasy.

Situace s exportem zemního plynu je ještě složitější než u předcházející suroviny. Navíc je zde mnohem zřetelnější závislost na ruské dopravní síti, kterou spravuje ruský Gazprom a země v regionu jsou tak závislé na podmínkách, které si Gazprom může, dle potřeby, upravovat. Respektive vyvíjet nátlak na vlády v jednotlivých zemích.¹⁶⁷

I přes to, je však pro středoasijské státy napojení na ruský systém v současnosti stále důležité a nejdůležitějším exportním systémem zůstává plynovod CAC. Ten se dělí na dvě větve – východní a západní. Západní větev začíná na Turkmenském pobřeží Kaspického moře, ta východní v jihovýchodním Turkmenistánu. Obě větve pokračují na sever, resp. severozápad, spojují se u kazašského města Bejneu, odkud společně pokračují až do hraničního města Alexandrov Gaj. Zde opouštějí území Kazachstánu a napojují se na ruský potrubní systém, který zásobuje trh přímo v Rusku, ale také v zemích SNS i jinde v Evropě.¹⁶⁸

¹⁶⁴ U.S. Energy Information Administration, 2012

¹⁶⁵ Oil-swaps jsou založeny na výměně ropy, mezi zmíněnými státy. Praxe funguje tak, že Turkmenistán a Kazachstán poskytnou do Íránských terminálů v Kaspickém moři svoji vlastní ropu a Írán poté poskytne stejný objem ropy ve svých přístavech v Perském zálivu Turkmenistánu nebo Kazachstánu. Ti tak mohou ropu dopravit na světové trhy. Tato varianta se jeví jako nejvýhodnější, vzhledem k tomu, že nemusí být budovány žádné nové ropovody. Viz RYBÁŘ, J., 2005, s. 93-94

¹⁶⁶ RYBÁŘ, J., 2005, s. 104

¹⁶⁷ SMITH, R., 2007, s. 155

¹⁶⁸ GAZPROM, 2003-2012

Tento více než 3000 km dlouhý plynovod spojil středoasijské exportéry plynu s ruskými průmyslovými centry již v roce 1967.¹⁶⁹ Bohužel tomu odpovídá i jeho současný stav. Obě větve čelí špatným technickým podmínkám a jejich přepravní kapacita je oproti projektovaným možnostem poloviční. Východní větev, přes kterou proudí většina turkmenského i uzbeckého plynu je ještě provozuschopná, ta západní, pokud si má zachovat nadále svůj význam, však kvůli často se opakujícím poruchám, potřebuje nutnou renovaci.¹⁷⁰ Za tímto účelem byla v roce 2007 podepsána smlouva mezi Turkmenistánem, Kazachstánem a Ruskem o renovaci stávající západní větve CAC, společně s výstavbou paralelně probíhající větve nové.¹⁷¹ Tou měl být dopravován turkmenský plyn do Ruska. V roce 2009 ale Rusové jeho výstavbu omezili. Údajně kvůli turkmenským snahám diverzifikovat export, který by obcházel ruské systémy. Skutečným důvodem však zřejmě byla nízká poptávka po plynu na evropských trzích.¹⁷² Nicméně i přes tyto problémy, je plynovod CAC stále klíčovou trasou pro turkmenský i uzbecký export. Kazašský sektor byl zanedbáván. Proto v současnosti neexistuje funkční spojení mezi ním a ruským systémem. Problémem je také několikrát zmiňovaná vazba těžby kazašského plynu na těžbu ropy. Rusko-evropské trhy ovšem nejsou jedinou oblastí, do které lze plyn exportovat.

O středoasijský plyn se v poslední době zajímají i státy z východní a jihovýchodní Asie. Nejvíce je tento zájem markantní u Číny, která již podnítila výstavbu plynovodu CAGP. Čína tímto projektem dává najevo, že kaspický plyn pro ni bude hrát v budoucnu důležitou roli.¹⁷³ Tento 1833 km dlouhý plynovod ve směru Střední Asie-Čína, je budován ve dvou etapách. První byla zprovozněna v roce 2009, zatímco dokončení druhé je plánováno na rok 2014. Etapa I začínající ve městě Gedaim v turkmensko-uzbeckém pohraničí, spojila plynová pole na východě Turkmenistánu přes území Uzbekistánu a Kazachstánu s čínským městem Alašankou v provincii Sin-ťiang. Zde by měla být v budoucnu napojena na čínský státní systém. Přes něj bude poté plyn exportován dále na východ do čínských přímořských regionů.¹⁷⁴ Polovina exportovaného plynu v tomto systému pochází z Turkmenistánu,

¹⁶⁹ GAZPROM, 2003-2012

¹⁷⁰ U.S. Energy Information Administration, 2012

¹⁷¹ GHAFOURI, M. 2008, s. 94

¹⁷² U.S. Energy Information Administration, 2012

¹⁷³ KOMŮRKOVÁ, H., 2009, s. 9-10

¹⁷⁴ Tamtéž, s. 10

druhou polovinu zajišťuje Uzbekistán a Kazachstán.¹⁷⁵ Etapa II by měla propojit severozápad a jihovýchod Kazachstánu (z Bejneu do města Šymkent v jižní průmyslové oblasti). Pak by měla být napojena na CAGP což by zajistilo transport plynu z kazašských polí Tengiz a Karačaganak do Číny. Trasa by byla rovněž využívána k dodávkám pro kazašskou domácí spotřebu v jižním průmyslovém regionu.¹⁷⁶ I přes to, že je projekt CAGP s jeho budoucím napojením na čínský plynovod považován za finančně i technicky velmi náročný, dokonce až neproveditelný,¹⁷⁷ je tato spolupráce mezi státy Střední Asie a Čínou dokladem jejich snahy o diverzifikaci exportu mimo ruskou síť, která pro ně do teď představovala značné omezení.

Druhou variantou exportu mimo ruské produktovody, je v současnosti orientace směrem na jih. Dnes jsou ale v provozu jen dva poměrně nevýznamné plynovody mezi Turkmenistánem a Íránem. Delší z nich, spojující města Korpezhe a Kurt Kui, má délku přibližně 200 km a byl otevřen v roce 1997. Jeho význam však spočívá v tom, že se jednalo o první projekt obcházející ruský potrubní systém.¹⁷⁸

Obr. 8 – Směry exportních produktovodů na území středoasijských států

(Zdroj: Geographic Guide, <http://www.geographicguide.com>, upraveno)

¹⁷⁵ U.S. Energy Information Administration, 2012

¹⁷⁶ Tamtéž

¹⁷⁷ RYBÁŘ, J., 2005, s. 118

¹⁷⁸ GHAFOURI, M. 2008, s. 94

Do budoucna se uvažuje i s výstavbou dalších produktovodů, které by Rusko obcházely. Jejich realizace je nicméně prozatím velice nereálná. Transkaspický plynovod TCGP by měl vést z Turkmenistanu po dně Kaspiku do Baku v Ázerbájdžánu, kde by se napojil na existující plynovod BTE a přes další plánovaný systém Nabucco, by mohl zásobovat trhy prakticky v celé Evropě.¹⁷⁹ Bohužel Nabucco je zatím jen na papíře, Ázerbájdžán (sám exportér plynu) nemá o konkurenci zájem,¹⁸⁰ Rusko projekt blokuje kvůli ochraně ekosystémů v Kaspickém moři¹⁸¹ a výstavbě brání rovněž zmíněný problém nedořešeného právního statutu. Další možností by bylo i propojení s Perským zálivem. Tuto možnost však blokují sankce uvalené Spojenými státy na Írán. Problémem by pak možná byla i následná přeprava plynu na světové trhy. Protože, jak upozorňuje Smith, na Zemi existuje přebytek ropných tankerů, ale jen málo lodí převážejících zkapalněný plyn (v roce 2007 cca 400 lodí na celém světě).¹⁸² V porovnání s těmito projekty, proto například další reálně plánovaný plynovod, směřující z Turkmenistanu, přes Afghánistán a Pákistán do Indie,¹⁸³ vzbuzuje v současnosti spíše rozpačitý úsměv.

Zdá se, že středoasijský plyn je bohužel příliš vzdálen od všech významných trhů a v nejbližší budoucnosti státům v této oblasti zůstane role spíše regionálního dodavatele, jenž bude v exportu na vzdálenější trhy stále závislý na síti ruského Gazpromu. Výstavba alternativních mezinárodních plynovodů se totiž, vzhledem k velké finanční náročnosti, v nejbližší době pravděpodobně neuskuteční. Šanci pro země regionu by tak mohla představovat především ropa, která je méně náročná na transport, a výnosy z jejího exportu jsou naopak mnohem vyšší.¹⁸⁴

¹⁷⁹ RYBÁŘ, J., 2005, s. 117

¹⁸⁰ SMITH, R., 2007, s. 155

¹⁸¹ RYBÁŘ, J., s. 118

¹⁸² SMITH, R., 2007, s. 151

¹⁸³ U.S. Energy Information Administration, 2012

¹⁸⁴ SMITH, R., 2007, s. 151

7. FAKTORY OHROŽUJÍCÍ STABILITU STŘEDOASIJSKÉHO REGIONU

Jak ukázaly předcházející kapitoly, státy Střední Asie jsou již od „přírody“ determinovány několika vlastnostmi, které jim předurčily v mnoha směrech poměrně komplikované postavení. A to jak mezi sebou navzájem, tak i v rámci celého regionu. Bezpečnost v těchto zemích je ovlivňována přírodními i sociálními poměry a nedá se říct, že by se jednalo o oblast zrovna stabilní. Na následujících stranách budou přiblíženy hlavní destabilizační faktory s konfliktním potenciálem a také regionální snahy o jejich řešení, případně potlačení. Vedle již zmíněného sporu o status Kaspického moře, se jedná především o islámský fundamentalismus spojený s terorismem a nestabilitou okolních regionů (Afghánistán, Kavkaz, Kašmír atd.), klanovou strukturu a autoritářské politické systémy, hranice a etnické konflikty, spory o vodní zdroje nebo pěstování a pašování drog.

7.1 ETNICKÉ SPORY JAKO DŮSLEDEK HISTORICKÉ NADVLÁDY SSSR

Na vytváření národních identit a etnických skupin měly historicky ve Střední Asii největší vliv přírodní podmínky. Problémy však nastaly za dob nadvlády SSSR, kdy byly jednotlivé skupiny obyvatelstva násilně začleňovány do uměle vzniklých národních států, bez ohledu na etnickou příslušnost.¹⁸⁵ Etnické spory sice v dobách Sovětského svazu oficiálně neexistovaly, po jeho rozpadu se však tato témata znovu dostala na povrch a dodnes se zde s krizí identity potýká v podstatě každý stát.¹⁸⁶

Za hlavní příčiny tohoto napětí, lze tedy považovat ideologické vakuum vzniklé po diskreditaci symbolů sovětské moci a také uměle vytvořené hranice mezi jednotlivými etniky v dobách SSSR.¹⁸⁷ Hnízdo k tomuto poznamenává, že z hlediska politické geografie je spor o hranice mezi suverénními státy tím intenzivnější, čím novější hranice mezi nimi je.¹⁸⁸ Někteří autoři neváhají Střední Asii přirovnat k Balkánu a očekávají v budoucnu i zde podobně dramatický vývoj.¹⁸⁹ Podobnost s Balkánem lze vidět především v etnický

¹⁸⁵ Vytyčení hranic a rozdělení etnik bylo provedeno zcela záměrně. Stalin tímto krokem zamýšlel přerhat vazby mezi jednotlivými etniky a snížit možnost jejich případného sjednocení a odporu k Moskvě. Viz např. BUSINESS MONITOR INTERNATIONAL LTD, 2011, s. 53

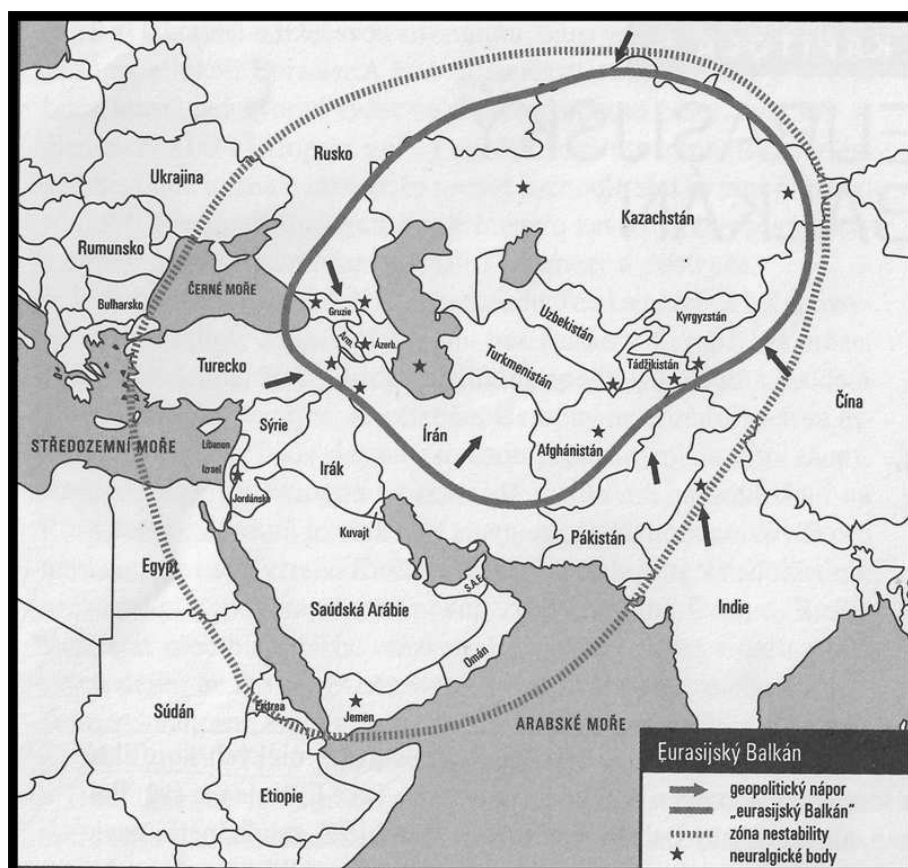
¹⁸⁶ ŠLACHTA, M., 2007, s. 37

¹⁸⁷ AKINER, S., 1997, s. 386

¹⁸⁸ HNÍZDO, B., 1997, s. 32

¹⁸⁹ Viz např. BRZEZINSKI, Z., 1999, s. 55

nehomogenních umělých státech a vlastních minoritách, které tvoří značnou část populace v sousedních zemích (stupeň heterogenity zde zřejmě navíc převyšuje i samotný Balkán).¹⁹⁰ Dalším znakem je novodobá historie, kdy se celý region stal součástí většího, silnějšího souseda (Rusko x Turecko) a etnické konflikty, by pak mohly být svým způsobem důsledkem dekolonizace. Ta je však v případě Střední Asie cca o 150 let zpožděna, a proto je možné největší eskalaci napětí očekávat teprve až v budoucnu.¹⁹¹

Obr. 9 – Nový Balkán a zóna nestability v eurasijském regionu

(Zdroj: převzato z BRZEZINSKI, Z., *Velká šachovnice*. Praha: Mladá fronta, 1999)

Jiní autoři ale „strašení“ novým Balkánem považují za přehnanou a zbytečně dramatizovanou lacinou senzaci. Střední Asie má podle nich mírotvorný potenciál, což je zřejmé i z toho, že se prozatím všechny konflikty podařilo vyřešit mírovou cestou (včetně delimitace hranic).¹⁹² Fórem pro řešení těchto konfliktů se stala Konference o vzájemné

¹⁹⁰ BAAR, V., 2002, s. 263

¹⁹¹ Tamtéž

¹⁹² NAZARBAJEV, N. A., 2006, s. 21-25

spolupráci a důvěře v Asii založená na popud Kazachstánu. Toto fórum by mělo být podle kazašského prezidenta nejvýznamnější mírotvornou institucí v regionu.¹⁹³ Pravdivost jeho tvrzení sice nelze přesvědčivě ověřit, skutečností ovšem zůstává, že se ve Střední Asii doposud neodehrál žádný větší konflikt, jehož příčinou by byly pouze spory mezi etniky.

Za velký násilný konflikt, který se v moderní historii středoasijských států odehrál, lze totiž považovat v podstatě jen občanskou válku v Tádžikistánu z let 1992-1997. Její příčinou však nebyly primárně etnické spory, ale spíše mocensko-politický konflikt mezi soupeřícími klanovými strukturami – vládnoucími komunisty a nacionálně-islamistickými skupinami.¹⁹⁴ Jako etnický konflikt byly v médiích nicméně běžně označovány události spíše lokálního významu. Například nepokoje ve Ferganské kotlině v roce 1989, kdy byla zdejší skupina tzv. meschetských Turků napadena většinovými Uzbeky nebo spory mezi Kyrgyzy a Uzbeky v ošské oblasti v Kyrgyzstánu (kde Uzbeci tvoří významnou menšinu) z let 1990 a 2010.¹⁹⁵ Tyto konflikty však měly mnohem složitější pozadí a dnes je již zjevné, že etnické rozdíly zde hrály mnohem menší důležitost, než jim byla původně přisuzována. Spory mezi meschetskými Turky a Uzbeky, byly pravděpodobně vyprovokovány sovětskými silami, které chtěly diskreditovat uzbecké hnutí za nezávislost,¹⁹⁶ zatímco násilí mezi Uzbeky a Kyrgyzy mělo příčinu spíše v ekonomických a třídních rozdílech, než v těch etnických.¹⁹⁷ V Kyrgyzstánu sehrály navíc nemalou roli opět i mocenské boje mezi jednotlivými klany.¹⁹⁸

Za etnický spor, který má však nenásilný charakter, je možno považovat diskriminaci ruského obyvatelstva, jenž ještě stále tvoří významnější menšiny téměř ve všech státech v regionu.¹⁹⁹ Tato diskriminace má příčiny v hledání nových identit a ideologií středoasijských států po získání nezávislosti.²⁰⁰ Vlády těchto zemí postupně zaváděly nacionálně orientované

¹⁹³ NAZARBAJEV, N. A., 2006, s. 21-25

¹⁹⁴ HORÁK, S., 2005, s. 148

¹⁹⁵ Tamtéž, s. 40

¹⁹⁶ RUBIN, B. R., 2006, s. 10

¹⁹⁷ BOND, R. A., KOCH, N. R., 2010, s. 535

¹⁹⁸ HORÁK, S., 2010-b, s. 41

¹⁹⁹ Ruské obyvatelstvo platilo za časů SSSR v tomto regionu za elitu a obsazovalo nejvýznamnější mocenské pozice, což Rusy lákalo, a např. v Kazachstánu nakonec jejich podíl na domácím obyvatelstvu přesáhl 50 %. Viz např. ROUX, J.-P., 2007, s. 331

²⁰⁰ HORÁK, S., 2004, s. 231

zákony, které zvýhodňovaly domácí obyvatelstvo před ruskou menšinou. Došlo navíc k přechodu z ruštiny (ta byla do té doby úředním jazykem) k původním jazykům jednotlivých „národů“. Tyto politiky byly hlavní příčinou postupného odchodu Rusů ze středoasijských států, který v podstatě pokračuje dodnes.²⁰¹ Odchod Rusů ale ohrozil stabilitu v jednotlivých zemích, vzhledem k tomu, že došlo k odlivu podstatné části inteligence (tvořené převážně Rusy) a země v regionu, byly proto nuceny začít nacionálně orientované politiky omezovat. Ruština také zůstala běžně používaným dorozumívacím jazykem, neboť v regionu chybí jiný univerzální jazyk, jenž by ji dokázal nahradit (i když není s výjimkou Kazachstánu a Kyrgyzstánu vedena přímo jako jazyk úřední).²⁰²

V současnosti se tedy zdá pravděpodobnější, že etnické a náboženské spory v budoucnu nebudou hlavním faktorem ohrožujícím stabilitu regionu a předpovědi vleklých krvavých etnických konfliktů, předpovídané v 90. letech,²⁰³ se nejspíš nevyplní. Střední Asie se navíc podle Baara od Balkánu v několika ohledech liší (viz Tab. 6), což na vytvoření podobného scénáře může mít výrazný tlumící efekt. Nepopírá však, že z hlediska řešení etnických sporů čeká tento region nelehká budoucnost.²⁰⁴

Tab. 6 – Hlavní odlišnosti Střední Asie od Balkánu

Střední Asie je nábožensky homogenní – všechny národy vyznávají islám.
Příslušníci imperiální mocnosti zůstávají podstatnou složkou populace (na Balkáně mají Turci významný podíl pouze v Bulharsku).
V regionu chybí historické hranice – nemohou být argumentem pro řešení etnických sporů.
Středoasijské národy nejsou zatíženy vzájemnými válkami, čistkami a křivdami jako na Balkáně (a pokud ano, nedosahují balkánské intenzity).

(Zdroj: BAAR, V., 2002, s. 263-264)

7.2 KLANOVÉ STRUKTURY A AUTORITÁŘSKÉ POLITICKÉ SYSTÉMY

Mocenské spory mezi klanovými strukturami hrají, oproti předcházejícímu případu, v regionálních konfliktech výrazně větší roli. Tyto struktury mají svůj původ ještě v dobách před ruskou kolonizací regionu, nicméně přežily až do dnešní doby a jsou stále základem společenských i politických systémů v jednotlivých republikách.

²⁰¹ RUBIN, B. R., 2006, s. 13-14

²⁰² HORÁK, S., 2005, s. 36-37

²⁰³ Např. BRZEZINSKI, Z., 1999, s. 55

²⁰⁴ BAAR, V., 2002, s. 263

Klany jsou založeny buď na regionálních, nebo příbuzenských vazbách. Regionální vazby se prosadily v Uzbekistánu a Tádžikistánu, v ostatních zemích jde především o vazby příbuzenské. Pro oba typy je ale charakteristický vzájemný zápas o politickou moc a klientelistický systém vztahů, v němž jsou upřednostňováni příslušníci vlastního klanu.²⁰⁵ Systém klanů je nastaven mnoha nepsanými pravidly, normami a praktikami existujícími uvnitř každé skupiny. Pro zachování rovnováhy, je však nutné zvolit si vůdce, který bude urovnávat vzájemné vztahy a prosazovat zájmy každého klanu. V případě středoasijských států připadá tato funkce na prezidenta, který je klanovými elitami vybrán a stát funguje jen tehdy, pokud tento vybraný „ombudsman“ prosazuje zájmy všech klanů spravedlivě.²⁰⁶

Tab. 7 – Prezidenti a počty hlavních klanů ve středoasijských státech (2012)

Země	Počet klanů	Prezident (věk)	Předchůdce
Kazachstán	3	N. Nazarbajev (72)	x
Kyrgyzstán	3	A. Atambajev (56)	A. Akajev, K. Bakijev, R. Otunbajevová
Tádžikistán	4	E. Rachmon (60)	R. Nabijev
Turkmenistán	3	G. Berdymammedov (55)	S. Nijazov
Uzbekistán	5	I. Karimov (74)	x

(Zdroj: AKERMAN, E., 2002, s. 2-3, JUZA, P., 2006, s. 10-12, CECCARELLI, A., 2007, s. 22-25)

Z podstaty zmíněné funkce není proto příliš překvapující autoritářský systém vládnutí, který byl v regionu praktikován dávno před vznikem moderních republik. Před rozpadem SSSR se Moskva snažila alespoň částečně tyto systémy regulovat, to však vedoucí představitelé jednotlivých klanů spíše podněcovalo k upevňování moci²⁰⁷ a po vyhlášení nezávislosti se tak rozhořel skutečný mocensko-politický boj. Téměř všichni prezidenti, kteří se dostali do čela středoasijských států v 90. letech, si své autoritativní postavení udrželi až dodnes a neustále se snaží o jeho další posílení.²⁰⁸ Část těchto vládců je však již v poměrně vysokém věku (viz Tab. 7) a o osobu jejich nástupce může propuknout boj nový, který by dokázal ohrozit stabilitu celého regionu. Snahou současných vládců a jejich opozice, by tak

²⁰⁵ CECCARELLI, A., 2007, s. 22-25

²⁰⁶ Tamtéž

²⁰⁷ HORÁK, S., 2005, s. 38

²⁰⁸ BUSINESS MONITOR INTERNATIONAL LTD, 2011, s. 49

mělo být nalezení budoucího kompromisu. Pokud by k němu nedošlo, mohli bychom být možná svědky podobného vývoje, k jakému došlo již v Tádžikistánu v letech 1992-1997.

7.3 ISLÁMSKÝ FUNDAMENTALISMUS A TERORISTICKÉ SKUPINY

Islám byl ve Střední Asii hlavním náboženským směrem již od 1. poloviny 9. století. Po začátku ruské kolonizace tohoto území, se z něj však postupně stala nepřátelská ideologie a do konce 30. let 20. století byl, díky sovětským represím, prakticky vymazán ze společenského života.²⁰⁹ Po Druhé světové válce sice došlo k určitému zmírnění perzekucí a dokonce k povolení některých náboženských svátků, celé období ruské nadvlády je však chápáno spíše jako období náboženského úpadku.²¹⁰ S rozpadem SSSR, se však ve Střední Asii zvedla vlna nového islámského probuzení, především za finanční podpory tradičních muslimských zemí jako Saudská Arábie, Írán nebo Pákistán. Náboženské obrození nabralo poměrně rychlý spád – v roce 1989 fungovalo v regionu 160 mešit a 1 medresa (náboženská škola), zatímco v roce 1993 se jednalo již od 10 000 mešit a 10 medres.²¹¹

Islámské probuzení však nezískalo tak dramatický vývoj s jakým se v 90. letech počítalo, ani nevedlo k masovému nárůstu nových věřících. Umožnilo ale návrat islámu do povědomí obyvatel. Ten se zde stal opět akceptovanou součástí středoasijské kultury.²¹² Příčinou menšího zájmu společnosti byl jednak nízký počet praktikujících věřících a jednak umírněný směr islámu, který se v tomto regionu vyznával a bránil pronikání radikálních forem tohoto náboženství.²¹³ Islám nemá navíc příliš velkou podporu ani od představitelů jednotlivých států a kromě Tádžikistánu, nemá žádná islamistická politická strana jakýkoliv podíl na moci v zemi. Takové strany jsou navíc postaveny mimo zákon.²¹⁴ V Tádžikistánu ale po konci občanské války v roce 1997 vzrostl význam Strany islámské obrody a její členové

²⁰⁹ EXNEROVÁ, V., 2008, s. 10; Rychlost s jakou byl snahy o potlačení islámu realizovány, svědčí např. i počty náboženských staveb v jednotlivých obdobích. Zatímco v roce 1912 bylo na území středoasijských republik 26 279 mešit, v roce 1941 jich zde stálo už jen pouhých 1 312. Viz ROUX, J.-P., 2007, s. 331

²¹⁰ EXNEROVÁ, V., 2008, s. 32-49

²¹¹ HUNTINGTON, S. P., 2001, s. 103

²¹² AKINER, S., 1997, s. 389

²¹³ HORÁK, S., 2005, s. 33

²¹⁴ BUSINESS MONITOR INTERNATIONAL LTD, 2011, s. 50

jsou dnes zastoupeni v několika vládních institucích.²¹⁵ Všechny státy mají nicméně nad případným politickým vlivem islámu v současnosti kontrolu.

Hrozbou pro region jsou však teroristické a jiné extremistické skupiny, které jsou často s islámem spojovány. Historicky se už s těmito skupinami musely země v regionu vypořádat a není vyloučeno, že by jejich vliv mohl v budoucnu znovu stoupat. Důvodů, proč má území Střední Asie tak velký teroristický potenciál, je několik. Nazarbajev²¹⁶ uvádí především to, že se jedná o území s celkově nestabilním regionálním prostředím (velký vliv přenosu důsledků konfliktu v Afghánistánu), hranice mezi státy jsou navíc velice nepřehledné a jejich nedůsledná kontrola umožňuje snadné pronikání teroristických bojůvek. Nemalý význam má také přeshraniční obchod s drogami, který často probíhá právě prostřednictvím extremistických skupin. Situaci nepomáhají ani mezistátní spory a celková ekonomická a sociální situace obyvatelstva.

Nejznámější teroristické skupiny, které na území Střední Asie operovaly, jsou Islámské hnutí Uzbekistánu a Hizb-ut-Tahrir. Islámské hnutí Uzbekistánu bylo organizací napojenou přímo na Al-Káidu, Tálibán a Usámu bin Ládina.²¹⁷ Jejím hlavním cílem bylo svržení vládnoucího režimu v Uzbekistánu a nastolení náboženské formy státnosti. V letech 1999-2001 vyvolali její členové několik násilných konfliktních situací na území všech středoasijských zemí s výjimkou Turkmenistánu.²¹⁸ Této organizaci je také přisuzován neúspěšný pokus o atentát na prezidenta Karimova v roce 1999.²¹⁹ Svě členy rekrutovala především mezi mladými muži ve Ferganské kotlině na hranicích Uzbekistánu, Kyrgyzstánu a Tádžikistánu, v níž je ekonomická i sociální situace obyvatelstva nejhorší z celého regionu.²²⁰ Během americké intervence do Afghánistánu po 11. září 2001 byla vojenská složka této organizace zničena a od té doby je pasivní.²²¹ Organizace ale zřejmě funguje dál a jen rekrutuje nové bojovníky a obnovuje systémy řízení. Podle některých údajů navíc už teď

²¹⁵ CECCARELLI, A., 2007, s. 25-26

²¹⁶ NAZARBAJEV, N. A., 2006, s. 46-47

²¹⁷ RUBIN, B. R., 2006, s. 12

²¹⁸ BUSINESS MONITOR INTERNATIONAL LTD, 2011, s. 51

²¹⁹ HORÁK, S., 2005, s. 35

²²⁰ Tamtéž

²²¹ RUBIN, B. R., 2006, s. 12

probíhá aktivní vojenská příprava teroristů ve špatně dostupných horských oblastech Kyrgyzstánu, Tádžikistánu a Afghánistánu.²²²

Hlavním cílem mezinárodní organizace Hizb-ut-Tahrir je rozbití národních států, nastolení islámského chalífátu s velmi striktním dodržováním islámského práva šaría a vyhnání všech nemuslimů z těchto zemí. Ve Střední Asii se zaměřuje především na Uzbekistán a i přes to, že se prohlašuje za mírumilovnou opoziční skupinu vůči regionální autoritářské vládě, je zřejmé její napojení na extremistické skupiny.²²³ Spekuluje se také o jejím podílu na událostech v uzbeckém Andižanu v roce 2005.²²⁴ A tak i přes to, že tajné služby středoasijských států mají tuto skupinu relativně pod kontrolou a již několikrát zatkly i její členy,²²⁵ nelze ji příliš podceňovat. Oblasti jako je již několikrát zmiňovaná Ferganská kotlina, jsou totiž pro myšlenky podobných organizací často velice přitažlivé, především díky vysoké nezaměstnanosti a celkově špatné životní situaci zdejších obyvatel.

Tab. 8 – Ferganská kotlina a její rozdělení mezi jednotlivé země (2005)

Ferganská kotlina	Počet obyvatel (mil)	Rozloha (km ²)	Hustota zalidnění (ob./km ²)
Kyrgyzstán	2,5	79 895	32
Tádžikistán	2	26 100	71
Uzbekistán	7	18 900	356
Celkem	11,5	124 895	153

(Zdroj: MUSABAEVA, A., MOLDOSHEVA, A., 2005)

Státy v regionu jsou zranitelné o to víc, že všechny procházejí transformací, což riziko terorismu několikanásobně zvyšuje. Země jsou totiž v případě teroristických útoků snadno destabilizovatelné a i malý incident by mohl lehce ohrozit bezpečnost celé Střední Asie.²²⁶

²²² NAZARBAJEV, N. A., 2006, s. 48

²²³ MUSABAEVA, A., MOLDOSHEVA, A., 2005, s. 23

²²⁴ RUBIN, B. R., 2006, s. 12; Tzv. Andižanský masakr byla událost z roku 2005, která se odehrála v uzbeckém městě Andižan ve Ferganské kotlině. Během protivládní demonstrace zde bylo na nařízení vlády zastřeleno více než 160 lidí. Režim prezentoval nepokoje jako povstání islamistických extremistů, ale odmítl oficiální nezávislé prošetření celé události, což stanovisko Taškentu značně zpochybnilo. Viz např. STANĚK, R., 2006

²²⁵ BUSINESS MONITOR INTERNATIONAL LTD, 2011, s. 52

²²⁶ NAZARBAJEV, N. A., 2006, s. 48

7.4 PĚSTOVÁNÍ A PŘESHraniČNÍ PAŠOVÁNÍ DROG

K dalším z faktorů, které mohou přispět k ohrožení stability regionu, patří zcela jistě pašování drog, především opia. Pěstování opia má v této oblasti dlouholetou tradici a historicky bylo využíváno jako lék a příležitostná droga.²²⁷ Masový rozvoj jeho komerční produkce a s tím spojeného pašování, se však datuje až do 80. let 20. století, kdy probíhala afghánsko-sovětská válka. Politicko-ekonomický chaos, jenž v jejím průběhu panoval, sem přilákal nejrůznější kriminální živly a náboženské extremisty, kteří chtěli na relativně snadném přeshraničním pašování zbohatnout.²²⁸ Drogy se pak, mimo jiné, rychle staly důležitým kapitálem pro opatření zbraní a munice určených místním ozbrojeným skupinám.²²⁹ Po rozpadu SSSR došlo v sousedním, válkou zmítaném Afghánistánu k dalšímu navyšování produkce a pro státy Střední Asie, tak vznikla nová hrozba - pašování drog přes jejich území, především kvůli špatně chráněným (i chránitelným) hranicím.²³⁰

Klíčovou zemí pro transport afghánského opia na trhy v Rusku a v Evropě se stal Tádžikistán a od roku 1990, se postupně začal vyvíjet drogový průmysl i zde.²³¹ Důvodů, proč se narkotika začala ve velkém prosazovat i v této zemi, je několik: geografická blízkost a etnické vazby s Afghánistánem, občanská válka a její ekonomické důsledky, selhání států a vzrůst moci místních vládců, nedostatečná kontrola hranic, korupce a také rozsáhlá migrace, která rozšiřuje možnosti nelegálního obchodu.²³² Odhaduje se, že 92 % celkové produkce opia dnes pochází z Afghánistánu, přičemž velká část prochází při své cestě do Ruska, států SNS a Evropy, právě přes Tádžikistán.²³³

Nicméně pozadu nezůstávají ani zbylé středoasijské státy, kudy pašerácké trasy rovněž vedou. V Turkmenistánu, byly na obchod s narkotiky, dokonce napojeni i nejvyšší vládní představitelé, spolu s bývalým prezidentem Nijazovem,²³⁴ přičemž podobné spekulace

²²⁷ LEWIS, D., 2010, s. 41

²²⁸ CECCARELLI, A., 2007, s. 27

²²⁹ BUSINESS MONITOR INTERNATIONAL LTD, 2011, s. 54

²³⁰ HORÁK, S., 2012, s. 10

²³¹ PAOLI, L., RABKOV, I., GREENFIELD, V. A., REUTER, P., 2007, s. 951

²³² Tamtéž

²³³ CECCARELLI, A., 2007, s. 28

²³⁴ LEWIS, D., 2010, s. 43

existují i kolem představitelů všech ostatních zemí.²³⁵ Pašování drog navíc zůstává hlavním zdrojem pro financování nejrůznějších extremistických a teroristických organizací. Nejznámějším případem je výše zmiňované Islámské hnutí Uzbekistánu, jejichž snahy o destabilizaci a ovládnutí Ferganské kotliny z let 1999-2001, byly spíše jen zástěrkou pro ovládnutí regionálních drogových tras z Afghánistánu, do Kyrgyzstánu a Uzbekistánu.²³⁶

Hlavní trasy pro pašování drog v současnosti probíhají několika směry. Z Afghánistánu míří drogy na sever buď do Tádžikistánu (především oblast Horský Badachšán, kterou nemá vláda zcela pod kontrolou) nebo Turkmenistán (hranice zde probíhá pouštním prostorem). Z Tádžikistánu pokračují drogy nejčastěji na sever do Kyrgyzstánu nebo Uzbekistánu a dále do Ruska. Varianta přes Turkmenistán směřuje přes Kaspické moře, a to buď do Baku a poté na turecké území, případně až do Evropy, nebo přímo do Ruska přes přístav v Astrachani.²³⁷

Obr. 9 – Hlavní směry pašování drog v regionu Střední Asie

(Zdroj: Eurostat, <http://epp.eurostat.ec.europa.eu>, upraveno podle HORÁK, S., 2010, s. 11-12)

Střední Asie není v současnosti pašováním drog z hlediska destabilizace států přímo ohrožena, ale v případě nástupu slabších vůdců (po odchodu současných autoritářských

²³⁵ LEWIS, D., 2010, s. 44-46

²³⁶ HORÁK, S., 2005, s. 32

²³⁷ HORÁK, S., 2010, s. 11-12

vládců), by mohlo snadno dojít k vytvoření „narkokracií“ podobných dnešnímu Myanmaru nebo Kolumbii.²³⁸ Nelze zapomínat ani na „vedlejší“ účinky drogového obchodu jako může být např. celkové navýšení kriminality, drogové závislosti nebo nárůst HIV pozitivních lidí, což má na společnost i následnou bezpečnost v regionu také určitě nemalý vliv.

7.5 KONFLIKT O VODU

Již dříve rozebíraná problematika nerovnoměrného rozložení vodních zdrojů dávala tušit, že ani tento geografický determinant, se ve specifickém regionu Střední Asie neobejde bez souvisejících komplikací. Vzhledem ke stále vzrůstající spotřebě vody v celé oblasti a její nenahraditelné úloze v závlahovém zemědělství, se totiž nerovnoměrné rozdělení vodních zásob jeví jako poměrně vážný problém.

Tento problém má své kořeny v období sovětské nadvlády, kdy byly zničeny tradiční způsoby vodního hospodářství a byly nahrazeny velkokapacitními závlahovými systémy, centrálně řízenými z Moskvy.²³⁹ Po rozpadu SSSR, však nově vzniklé státy najednou nebyly nuceny dodržovat kvóty a limity takového vodního managementu, který by naplňoval i potřeby okolních zemí. Tak vznikl systém pěti nezávislých jednotek, z nichž se ani jedna nehodlá v rámci národních zájmů vzdát svých nároků.²⁴⁰

Situace je poměrně snadno identifikovatelná. Dodavatelé – Kyrgyzstán, Tádžikistán a částečně i jihovýchodní Kazachstán – ovládají horní toky řek. Na opačné straně leží hlavní spotřebitelé – Turkmenistán, Uzbekistán a jihozápadní Kazachstán – kteří naopak využívají dolní toky nejdůležitějších řek v oblasti. Syrdarji a Amudarji. Důvodem sporů je pak stoupající spotřeba vody pro závlahové zemědělství (bavlna, rýže) ze strany spotřebitelů, jež jsou na produkci především bavlny více či méně závislí. Těm naopak konkuruje vzrůstající zájem o výrobu hydroelektrické energie v Kyrgyzstánu a Tádžikistánu.²⁴¹ Jak již bylo řečeno, Kyrgyzstán ani Tádžikistán nedisponují téměř žádnými energetickými surovinami, což je činí na výrobě energie ve vodních elektrárnách rovněž neméně závislé.

²³⁸ BUSINESS MONITOR INTERNATIONAL LTD, 2011, s. 54

²³⁹ SPOOR, M., KRUTOV, A., 2003, s. 596

²⁴⁰ DONOHUE, L. R., 2000, s. 20

²⁴¹ SEVERSKIY, I. V., 2004, s. 52

Hlavní podoba sporů probíhá prozatím na diplomatické úrovni, ale např. již v roce 1996 hrozil Uzbekistán použitím armády k obsazení kyrgyzské přehrady a elektrárny Toktogul v případě, že Kyrgyzstán omezí distribuci vody do Uzbekistánu.²⁴² Ke konfliktu sice nakonec nedošlo, nicméně silová politika a vydírání, se ve Střední Asii staly běžnou součástí těchto sporů. Stejný typ jednání používají i Kyrgyzstán s Tádžikistánem, pokud jim jsou omezovány dodávky plynu ze sousedních států, které zase naopak disponují právě těmito zdroji. Země na horních tocích jednoduše pohrozí zastavením přísunu vody,²⁴³ což nutí všechny zúčastněné stále hledat nové kompromisy. Postavení jednotlivých zemí, se ale mění v průběhu roku. V zimě mají výhodu státy na dolním toku, které do těch výše položených dodávají životně důležitou energii, na jaře a v létě se tato výhoda obrací. Zemědělství v Uzbekistánu, Turkmenistánu a Kazachstánu je závislé na zavlažování, jehož realizace je však plně v rukou Kyrgyzstánu a Tádžikistánu, kteří mohou vodu podle potřeby zadržovat.²⁴⁴

V současnosti, jsou navíc vzrůstající ceny energie, dodávané z okolních států do Tádžikistánu a Kyrgyzstánu, příčinou rostoucího počtu hydroelektráren na území těchto horských republik.²⁴⁵ Voda tak bude v budoucnu distribuována zřejmě ještě méně spravedlivě než dosud. To v kombinaci se vzrůstající spotřebou vody v hustě osídlených oblastech (jako je především Ferganská kotlina) a rozšiřováním zemědělských ploch,²⁴⁶ povede bez patřičného řešení k nevyhnutelnému konfliktu. I přes snahy o řešení tohoto sporu v rámci regionálních organizací, se ale prozatím k žádnému společnému konsenzu dospět nepodařilo.²⁴⁷

Faktor konfliktu o vodu je v dnešní Střední Asii zřejmě jedním z nejakutnějších problémů, který by v budoucnu mohl přerůst až ve válku o vodu.²⁴⁸ V regionu relativně bohatém na nerostné suroviny, bude v příštích letech totiž právě voda nedostatkovým zbožím.²⁴⁹ Pro státy v oblasti je proto důležité, přestat využívat vodu jako vojensko-politický

²⁴² WINTEROVÁ, B., 2009, s. 60

²⁴³ Tamtéž, s. 61

²⁴⁴ DONOHUE, L. R., 2000, s. 20

²⁴⁵ BUSINESS MONITOR INTERNATIONAL LTD, 2011, s. 53

²⁴⁶ SPOOR, M., KRUTOV, A., 2003, s. 593

²⁴⁷ DONOHUE, L. R., 2000, s. 21

²⁴⁸ SPOOR, M., KRUTOV, A., 2003, s. 593

²⁴⁹ SEVERSKIY, I. V., 2004, s. 52

prostředek vhodný k vydírání druhého státu a najít co nejdříve řešení pro vytvoření fungujícího vodního managementu.²⁵⁰

7.6 REGIONÁLNÍ SPOLUPRÁCE JAKO MOŽNÁ ELIMINACE KONFLIKTŮ

Středoasijské státy se po rozpadu SSSR staly členy mnoha mezinárodních i regionálních organizací. Několik regionálních organizací rovněž pomáhaly samy vytvářet. Hlavním cílem těchto institucí se stala spolupráce především na ekonomické úrovni. Ta je však přirozeně propojena i s úrovní bezpečnostní, vzhledem k tomu, že selhání v ekonomické oblasti vede k poklesu celkové bezpečnostní stability a opačně. Tato podkapitola se ale bude primárně věnovat pouze organizacím, které podnikly alespoň formální kroky ke zvýšení bezpečnosti v regionu a k eliminaci výše uvedených konfliktních faktorů.

Jednou z prvních organizací, jejímiž členy se staly všechny země v regionu, bylo Společenství nezávislých států,²⁵¹ snažící se udržovat vztahy mezi nástupnickými republikami SSSR. Hlavními bezpečnostními tématy této organizace se staly eliminace přenosu negativních vlivů z destabilizovaného Afghánistánu a boj proti islamistickým extremistickým skupinám, které se v regionu snažily o vytvoření chalífátů a rozšiřování radikálních forem islámu (především wahhábismu).²⁵² Již v roce 1992 vznikla v rámci SNS Kolektivní bezpečnostní smlouva, která vymezila, že případná agrese vůči jakékoliv zemi v regionu, bude chápána jako agrese vůči všem členům této smlouvy,²⁵³ což se vztahuje také na případné teroristické akce. Kvůli boji proti terorismu, bylo vytvořeno i Protiteroristické centrum se sídlem v Biškeku. Patrná je zde velká angažovanost Ruska, jež se navíc v letech 2001-2003 snažilo o vytvoření Kolektivní bezpečnostní rady (v rámci původní smlouvy z r. 1992), která se měla stát hlavní bezpečnostní institucí v regionu.²⁵⁴ Celkově je však efektivita spolupráce mezi členy SNS poměrně slabá a potenciál bezpečnostní politiky této organizace zůstává prakticky nevyužitý.

²⁵⁰ WINTEROVÁ, B., 2009, s. 54-56

²⁵¹ Turkmenistán je sice členem SNS, nicméně oficiálně vyhlásil neutralitu a není členem žádné z bezpečnostních organizací ani smluv, které v regionu vznikly.
Viz např. ALLISON, R., 2004, s. 473

²⁵² GLEASON, G., 2001, s. 1088

²⁵³ Tamtéž

²⁵⁴ ALLISON, R., 2004, s. 470

Další organizací, která se snažila pokrýt také otázky bezpečnosti regionu, je Středoasijská organizace spolupráce (CACO). Jejimi členy jsou opět všechny země v oblasti s výjimkou Turkmenistánu. Hlavním cílem bezpečnostních témat této instituce, se stala spolupráce v boji proti terorismu, extremismu a přeshraničnímu organizovanému zločinu.²⁵⁵ V rámci CACO byl v roce 1995 vytvořen dokonce společný vojenský prapor Centrasbat, dislokovaný u hranic Kazachstánu a Uzbekistánu. Tento prapor měl sloužit k zajištění regionální bezpečnosti a k peacekeepingovým operacím. Výcvik jednotek probíhal pod záštitou NATO a jeho programu Partnerství pro mír. Centrasbat však nebyl nikdy do žádné opravdové vojenské akce zapojen (ani ve válce v Tádžikistánu, ani aby čelil hrozbám z Afghánistánu) a také o funkci celého CACO, lze oprávněně pochybovat.²⁵⁶

Organizace smlouvy o kolektivní bezpečnosti vytvořená v roce 2002 mezi Ruskem, Kazachstánem, Kyrgyzstánem a Tádžikistánem měla podobný bezpečnostní program jako CACO. V roce 2003 bylo rovněž rozhodnuto o vytvoření společných sil rychlé reakce, které by v regionu čelily aktuálním hrozbám.²⁵⁷ I v ODKB je patrný silný vliv Ruska, nicméně také tato organizace prozatím dosáhla jen velmi malých úspěchů, především v důsledku toho, že je výrazně podfinancována a trpí nedostatkem personálu.²⁵⁸

V letech 1999-2005 byl Uzbekistán členem organizace GUUAM, jež je prozápadní protiváhou SNS, a která definovala také několik bezpečnostních priorit, v rámci kterých probíhala například vojensko-technická spolupráce mezi jejími členy.²⁵⁹ Po událostech v uzbeckém Andižanu v roce 2005, však Uzbekistán toto uskupení opustil.

Poslední velkou organizací zabývající se mimo jiné i bezpečnostními tématy, je Šanghajska organizace spolupráce. Ta vznikla v roce 1996 jako Šanghajska pětka a jejími zakládajícími členy bylo Rusko, Čína, Kazachstán, Kyrgyzstán a Tádžikistán. Hlavním cílem této skupiny bylo vyřešení hraničních sporů a snížení podstatné části ozbrojených složek v příhraničních oblastech.²⁶⁰ V roce 2001 se po útocích Islámského hnutí Uzbekistánu připojil také Uzbekistán a ŠOS získala dnešní název. Byly stanoveny nové cíle spolupráce mezi jejími

²⁵⁵ ALLISON, R., 2004, s. 474

²⁵⁶ BOHR, A., 2004, s. 487

²⁵⁷ Tamtéž, s. 489

²⁵⁸ NAZARBAJEV, N. A., 2006, s. 43

²⁵⁹ KUCHYŇKOVÁ, P., ŠMÍD, T., 2006, s. 187

²⁶⁰ RAHIMOV, M., 2007, s. 311

členy, což je především boj proti pašování drog a zbraní, boj proti terorismu, politickému extremismu a separatismu a také řešení regionálních sporů jako jsou hraniční spory, problémy týkající se nerostných surovin, konfliktu o vodu a energie, nebo dopravní infrastruktury.²⁶¹ V Biškeku bylo vytvořeno protiteroristické centrum této organizace, ale v roce 2002 bylo přestěhováno do Taškentu. V roce 2004 pak byly deklarovány další cíle spolupráce, především v ekonomické oblasti.²⁶² Ale ani ŠOS prozatím neplní bezpečnostní roli na 100 %, protože není schopna najít společný koordinační rámec a její aktivity jsou tak výrazně omezeny.²⁶³ Ze všech uvedených organizací, má však do budoucna patrně největší stabilizační potenciál.²⁶⁴

Euroasijské hospodářské společenství je sice založeno především na ekonomické spolupráci, má ovšem i bezpečnostní ambice, protože v jeho rámci byly podepsány smlouvy upravující vzájemné vztahy jednotlivých zemí v otázce distribuce vody. EEC se snaží řešit problematiku rozdělení vodních zdrojů u nejdůležitějších řek v regionu (Syrdarja, Amudarja, Chu, Talas, Naryn) se všemi středoasijskými státy.²⁶⁵ Do této chvíle však bylo dosaženo pouze dílčích úspěchů a spor o vodu zůstává rovněž stále nedořešen.

Regionální spolupráce mezi středoasijskými zeměmi i jejich sousedy snad dosáhne v budoucnu větších úspěchů, než dosáhla do současnosti. Hlavní důvody poměrně nízkého stupně integrace, jsou podle Rahimova především různé národní zájmy a ekonomický rozvoj těchto států, rivalita Uzbekistánu a Kazachstánu o pozici regionálního lídra a strach z nadnárodních struktur.²⁶⁶ Vyšší míra integrace, je však kvůli poměrně velkému počtu potenciálních konfliktních faktorů v tomto regionu, velice žádoucí. Cena spolupráce v ekonomicko-bezpečnostní oblasti má ve Střední Asii, z hlediska prevence konfliktů, obrovskou hodnotu. Může navíc těmto státům do budoucna přinést větší autonomii a nezávislost.²⁶⁷

²⁶¹ GLEASON, G., 2001, s. 1093

²⁶² RAHIMOV, M., 2007, s. 311

²⁶³ ALLISON, R., 2004, s. 480

²⁶⁴ NAZARBAJEV, N. A., 2006, s. 146

²⁶⁵ RYABTSEV, A., 2009, s. 18

²⁶⁶ RAHIMOV, M., 2007, s. 310

²⁶⁷ GLEASON, G., 2001, s. 1093

8. SVĚTOVÉ A REGIONÁLNÍ MOCNOSTI VE VZTAHU KE STŘEDNÍ ASIÍ

Rozpad SSSR znamenal pro nástupnické státy v regionu Střední Asie z hlediska mezinárodních vztahů zcela novou situaci. Vzhledem k předchozím silným vazbám na Moskvu a neexistenci vlastní zahraniční politiky, se na počátku 90. let ocitly tyto země v mocenském vakuu.²⁶⁸ Nedostatek zkušeností s mezinárodní scénou a vlastní ekonomicko-sociální problémy, v důsledku rozpadu Sovětského svazu, nepředpovídaly tomuto regionu do budoucna příliš nadějně vyhlídky. Hlavní světové velmoci, si však brzy uvědomily význam Střední Asie z hlediska její strategické polohy i energetického potenciálu, což vedlo k nárůstu zájmu o tento region.²⁶⁹ Po 11. září 2001, kdy sem fyzicky vstoupila armáda USA, se dokonce hovoří o rozpoutání Nové velké hry o Střední Asii.²⁷⁰ V několika příštích dekádách je proto ve sféře mocenského vlivu v této oblasti předpokládána velká rivalita mezi všemi hlavními světovými a regionálními hráči. Největší soupeření se očekává mezi USA, Ruskem a Čínou. Stranou však zřejmě nezůstanou ani státy jako Turecko nebo Írán, které mají ke středoasijským zemím blízko především kulturně.²⁷¹

8.1 RUSKO

Rusko jakožto bývalý hegemon středoasijského regionu, má přirozeně stále snahu tuto oblast znovu mocensky ovládnout. Země Střední Asie představovaly historicky pro SSSR především nárazníkovou zónu, která měla ochránit samotné Rusko jak před případnými nepřáteli, tak před islámským vlivem. Ztrátou tohoto území se hranice ruského státu posunuly až o 1600 km na sever, Rusko přišlo o ohromné množství energetických zdrojů a nerostných surovin a navíc jej již nic neoddělovalo od vzrůstajícího islámského vlivu.²⁷²

V 90. letech bylo spoluzakladatelem SNS, s jehož pomocí se Moskva snažila alespoň částečně udržet svůj vliv nad bývalými členy SSSR, nicméně domácí ekonomická krize i celkové společenské klima spojené se ztrátou velmocenského postavení, nedávaly zpočátku ruské zahraniční politice příliš manévrovacích možností. Rusko však chtělo zůstat ve vztahu k bývalým republikám klíčovým aktérem i nadále, proto došlo k zaměření mezinárodních

²⁶⁸ RAHIMOV, M., 2007, s. 308

²⁶⁹ KUREČIČ, P., 2010, s. 28

²⁷⁰ Tamtéž

²⁷¹ BUSINESS MONITOR INTERNATIONAL LTD, 2011, s. 56

²⁷² BRZEZINSKI, Z., 1999, s. 94-100

vztahů na tzv. „blízké zahraničí“, které představovaly právě nástupnické státy po SSSR.²⁷³ V rámci Střední Asie se Moskva zaměřila především na udržení stability v celé oblasti, spojené s opětovným rozšiřováním svého vlivu a ekonomických zájmů, ochraně etnických Rusů žijících ve středoasijských republikách, prevenci jejich návratu zpět do krizí zmítaného Ruska a v neposlední řadě také zabránění růstu islámského fundamentalismu, který se začal šířit z Afghánistánu.²⁷⁴ Ruský vliv se do Střední Asie vracel nicméně velmi pozvolna.

Důraznější přístupy k zahraniční politice Ruské federace se začaly prosazovat až v roce 1999 s nástupem Vladimira Putina k moci. Ten konečně docenil strategický význam, který region pro Rusko má a jeho prioritou se stal návrat ruského vlivu jak z hlediska vojenské přítomnosti, tak z hlediska ekonomického.²⁷⁵ Opětovný zájem Ruska byl ve středoasijském prostoru přivítán s nadšením. Ještě v roce 1999 prohlásili představitelé Tádžikistánu (Rachmon) a Uzbekistánu (Karimov), že Rusko pro ně bylo vždy strategickým partnerem a spojencem. V roce 2000 pronesl stejné prohlášení i - dnes již bývalý - prezident Kyrgyzstánu Askar Akajev.²⁷⁶ Jak ale poznamenává Horák,²⁷⁷ je opětovný zájem Ruska o Střední Asii (resp. přímo jeho návrat do ní) spíše nadsázkou, vzhledem k tomu že Rusko v podstatě z regionu nikdy neodešlo.

8.1.1 RUSKO-KAZAŠSKÉ VZTAHY ²⁷⁸

Vazby Ruské federace a Kazachstánu jsou z celého regionu ty nejtěsnější. Důvodem je především geografická blízkost obou zemí (cca 7000 km dlouhá hranice), ruská menšina, která je zde ze všech středoasijských států suverénně nejpočetnější a nemalou roli hrají také zásoby nerostných surovin na kazašském území.

Ještě v 90. letech se však vzájemné vztahy příliš dobře nejevily. Krátce po nezávislosti Kazachstánu se v oficiální politice začaly projevovat již zmiňované nacionalistické tendence, které měly za cíl podpořit kazašské národnostní cítění, diskriminovat Rusy a do důležitých vládních i jiných postů preferovat Kazachy. Oficiálním jazykem se navíc stala kazaština.

²⁷³ KUCHYŇKOVÁ, P., ŠMÍD, T., 2006, s. 11

²⁷⁴ SMITH, D. L., 2001, s. 158

²⁷⁵ HORÁK, S., 2005, s. 24

²⁷⁶ GLEASON, G., 2001, s. 1090

²⁷⁷ HORÁK, S., 2005-b, s. 94

²⁷⁸ Vzhledem k historickým souvislostem a provázanosti vzájemných vztahů, budou v případě Ruska charakterizovány vztahy s každým středoasijským státem zvlášť.

V důsledku těchto změn velká část Rusů emigrovala.²⁷⁹ Kazašský prezident Nazarbajev si však rychle uvědomil, že Rusové hrají v tomto státě důležitou roli, především v intelektuální sféře, a že odborníky z řad ruských emigrantů není možné rychle a efektivně nahradit.²⁸⁰ Podle některých je pro existenci Kazachstánu ruská menšina životně důležitá a její vyloučení ze společenských struktur (resp. selhání v její integraci), by pro tuto zemi znamenalo národní katastrofu.²⁸¹ Národnostní zákony byly proto omezeny, ruština se stala znovu úředním jazykem (neoficiálním) společně s kazaštinou a emigrace Rusů byla zastavena.²⁸² Dnes tvoří ruská menšina zhruba čtvrtinu populace a je zohledňována v domácí i zahraniční politice.²⁸³

Významné jsou pro Rusko a Kazachstán vojenské a obranné vazby. V roce 1992 byla v Taškentu společně s Tádžikistánem, Kyrgyzstánem a Uzbekistánem (ten v roce 1999 vystoupil) podepsána např. již zmíněná Kolektivní bezpečnostní smlouva. V rámci této smlouvy probíhá mezi oběma státy vojensko-technická spolupráce. V roce 1994 pak Moskva s Kazachstánem podepsala dalších 22 vojenských smluv²⁸⁴ a Rusové si od Kazachstánu pronajali několik vojenských základů. Jsou to základny 4. Kapustin Jar, Sary Šagan a Karaganda, dále raketová střelnice Emba, cvičné letecké vojenské středisko Vladimirovka 929, radarová stanice u města Balchaš a také kosmodrom Bajkonur.²⁸⁵ Vzájemná rusko-kazašská hranice je nejdelší suchozemskou hranicí na světě a je ponechána téměř celá bez kontroly. Tento stav sice umožňuje velice snadný přechod hranice především pro ilegální migranty a pašeráky drog, ale je jedním z důvodů proč má Ruská federace s Kazachstánem tak těsné vazby.²⁸⁶

Nejdůležitější část vzájemných vztahů je však postavena na ekonomické spolupráci, především v oblasti energetických surovin. Kazachstán jakožto významný producent ropy a částečně i zemního plynu, je ze středoasijských států pro Moskvu nejspolehlivějším

²⁷⁹ Rusko však nemělo příliš velký zájem na jejich návratu. Tito reemigranti se špatně začleňovali do ruské společnosti, chyběly jim zde jakékoliv vazby, nedokázali sehnat práci atd. Moskva jejich odchodem z celé Střední Asie jako takové navíc ztrácela významný prvek, kterým mohla v případě potřeby učinit nátlak na jednotlivé středoasijské vlády (využití menšin pro politické účely). Viz. SMITH, D. L., 2001, s. 161

²⁸⁰ WEITZ, R., 2006, s. 157

²⁸¹ TRENIN, D., 2003, s. 127

²⁸² KUCHYŇKOVÁ, P., ŠMÍD, T., 2006, s. 150

²⁸³ TRENIN, D., 2003, s. 127

²⁸⁴ SMITH, D. L., 2001, s. 159

²⁸⁵ KUCHYŇKOVÁ, P., ŠMÍD, T., 2006, s. 148

²⁸⁶ TRENIN, D., 2003, s. 126

partnerem. Hlavně díky tomu, že se tyto státy dokázaly prozatím vždy dohodnout na cenách i podmínkách přepravy a ani jednou tak nehrozilo přerušení dodávek některé ze strategických surovin.²⁸⁷ Stejně tak je pro Kazachstán nepostradatelné Rusko. V předešlých kapitolách byla zmiňována závislost na ruských přepravních systémech, které byly vybudovány ještě v dobách SSSR. To je pro Rusko zřejmě největší výhoda. Oproti ostatním hráčům v regionu, může totiž nabídnout systém svých produktovodů již nyní, bez nutnosti ohromných investic.²⁸⁸ Kazachstán sice zkoumal i jiné exportní možnosti (do Číny, Íránu, Turecka atd.), spolupráce s Ruskem se však pro něj prozatím stále jeví jako nejvýhodnější, neboť je to nejméně náročný způsob jak dopravit energetické suroviny na ruské a evropské trhy.²⁸⁹ Toho Rusko využívá také prostřednictvím společností Gazprom a Lukoil, kterým patří v podstatě všechny produktovody směřující ze Střední Asie na ruské území a mají rovněž nemalé podíly v kazašských těžařských společnostech – Moskva je tak může v případě potřeby využít jako páku k prosazení svých zájmů (např. zvýšením tranzitních poplatků).²⁹⁰ Dobré vztahy s Kazachstánem, jsou ale pro Rusko klíčem pro přístup i k ostatním regionálním exportérům energetických surovin, proto nátlakovou politiku vůči této zemi příliš neuplatňuje.²⁹¹

Kromě obchodu s energetickými surovinami, zůstalo Rusko pro Kazachstán obecně největším exportním trhem, přičemž jeho obchodní vazby s ostatními středoasijskými státy jsou zcela zanedbatelné. Kazachstán je v rámci regionu specifickou zemí, která zůstane zřejmě i v budoucnu spíše vázána k Rusku. Zajímavostí je, že podle některých autorů nevidí Kazachstán sám sebe ani jako část Střední Asie, ale jako integrální součást Ruské federace.²⁹²

8.1.2 RUSKO-KYRGYZSKÉ VZTAHY

Nezávislost přinesla Kyrgyzstánu především finanční krizi a celkový úpadek hospodářství. Bývalému prezidentu Akajevovi se sice počátkem 90. let podařilo díky přijetí

²⁸⁷ HORÁK, S., 2008-b, s. 46

²⁸⁸ SMITH, D. L., 2001, s. 160

²⁸⁹ RASHID, A., 2001, s. 38; V současnosti má však už i přímé spojení s čínskou provincií Sin-tiang. Pro Čínu ale prozatím Střední Asie nepředstavuje z hlediska energetických surovin strategického dodavatele. Viz. kapitola 6.3.3

²⁹⁰ WEITZ, R., 2006, s. 156

²⁹¹ KUREČÍČ, P., 2010, s. 40

²⁹² BOHR, A., 2004, s. 493

programu MMF dopady krize zmírnit, začít s privatizací ekonomiky i demokratizací a směřovat zemi k získání statusu „Švýcarska Střední Asie“, příliš brzy se ale ukázalo, že si Kyrgyzstán není schopen tuto cestu dlouhodobě udržet.²⁹³ Země se totiž nedokázala efektivně vypořádat s nedostatkem surovin, ani závislostí na dodávkách ropy a zemního plynu ze sousedních zemí, které nejsou vždy pravidelné. Kyrgyzstán tak dodnes zůstává chudý a zranitelný stát, od čehož se odvíjí i fakt, že pro Rusko není zemí strategické důležitosti, nicméně je pro něj zajímavý z hlediska boje proti obchodu s drogami a islámskému radikalismu.²⁹⁴

Rusko-kyrgyzské vztahy jsou založeny především na intenzivní vojenské spolupráci. Obě země jsou členy SNS, ODKB i ŠOS. V letech 1992-1999 chránily ruské jednotky kyrgyzské hranice s Čínou a Tádžikistánem. Probíhal také výcvik kyrgyzských důstojníků a za pomoci ruských expertů, byla reformována i armáda.²⁹⁵ V roce 2003 Rusko na žádost Kyrgyzstánu otevřelo v blízkosti hlavního města Biškeku leteckou základnu Kant, což byla první nově vybudovaná zahraniční vojenská základna Ruska od konce Studené války.²⁹⁶ Od roku 2010 se také uvažuje o zřízení druhé vojenské základny poblíž města Oš ve Ferganské kotlině.²⁹⁷

V ekonomické oblasti má Ruská federace podíly ve všech klíčových odvětvích kyrgyzského hospodářství. Ty Rusko získalo v rámci splácení státního dluhu, kdy mu byly předávány podíly v kyrgyzských společnostech (Gazprom tak např. získal významný podíl ve státní společnosti Kyrgyzněft).²⁹⁸ Moskva má proto, v případě potřeby, vůči Biškeku velice účinný donucovací prostředek, jak prosadit své zájmy.

8.1.3 RUSKO-TÁDŽICKÉ VZTAHY

Tádžikistán je z hlediska ekonomického postavení pro Rusko stejně nevýznamnou zemí jako předchozí Kyrgyzstán, hospodářství Tádžikistánu je navíc ještě stále ovlivněno občanskou válkou z 90. let. Strategický význam má však sousedství s Afghánistánem.

I v případě Tádžikistánu, je proto hlavní ruskou prioritou vojenská spolupráce, která má silnou tradici ještě z dob SSSR. Primární oblastí jsou dodávky vojenské techniky, vojenské

²⁹³ RASHID, A., 2001, s. 42

²⁹⁴ KUCHYŇKOVÁ, P., ŠMÍD, T., 2006, s. 157

²⁹⁵ Tamtéž, s. 158

²⁹⁶ WEITZ, R., 2006, s. 157

²⁹⁷ KUREČÍČ, P., 2010, s. 41

²⁹⁸ KUCHYŇKOVÁ, P., ŠMÍD, T., 2006, s. 159-160

poradenství a materiální výpomoc. Tato oblast je pro slabou tádžickou armádu nesmírně důležitá.²⁹⁹ Pro Ruskou federaci je zase důležitá stálá vojenská přítomnost prostřednictvím 201. motostřelecké divize, se základnou poblíž Dušanbe, která je zde dislokována již z období SSSR. Tato jednotka například neoficiálně podporovala Rachmona během občanské války a dodnes zůstává zárukou stability zdejšího režimu.³⁰⁰ V roce 2005 bylo oznámeno zřízení další ruské letecké vojenské základny, rovněž v blízkosti hlavního města.³⁰¹ Do roku 2006 zde byly navíc dislokovány také ruské pohraniční jednotky, jež zajišťovaly afghánsko-tádžické hranice.³⁰² Jejich počet se pohyboval okolo 8000 mužů.³⁰³ Za zmínku stojí i ruský pronájem opto-elektronického komplexu „Okno“ (na 49 let), které slouží k vyhledávání orbitálních družic a patří k nejmodernějšímu zařízení svého druhu na světě.³⁰⁴

Ekonomicko-politické vztahy jsou velice podobné situaci v Kyrgyzstánu. Rusové totiž ovládají velkou část podílů v nejvýznamnějších kyrgyzských společnostech.³⁰⁵ Specifikem vzájemných vztahů jsou však Tádžikové, kteří ve velkém migrují do Ruska za prací (často nelegálně), aby pak zpátky domů posílali remittance, které svým objemem převyšují celý státní rozpočet Tádžikistánu.³⁰⁶ Rusko je sice toleruje, ale v případě potřeby, může situaci lehce zneužít ve svůj prospěch.

8.1.4 RUSKO-TURKMENSKÉ VZTAHY

Nikoho zřejmě nepřekvapí, že rusko-turkmenské vztahy se odvíjejí především od obrovských zásob zemního plynu, jimiž Turkmenistán disponuje. Země je závislá na ruské síti plynovodů ovládané Gazpromem, což staví Rusko do téměř monopolního postavení nad exportem turkmenského plynu.³⁰⁷ Od roku 2007 probíhající rekonstrukce západní větve plynovodu CAC a výstavba nové paralelně probíhající trasy, pravděpodobně závislost

²⁹⁹ HORÁK, S., 2005-b, s. 98

³⁰⁰ TRENIN, D., 2003, s. 126

³⁰¹ WEITZ, R., 2006, s. 157

³⁰² KUČHYŇKOVÁ, P., ŠMÍD, T., 2006, s. 169

³⁰³ RASHID, A., 2001, s. 44

³⁰⁴ KUČHYŇKOVÁ, P., ŠMÍD, T., 2006, s. 167

³⁰⁵ HORÁK, S., 2005-b, s. 102

³⁰⁶ KUČHYŇKOVÁ, P., ŠMÍD, T., 2006, s. 170, Podle odhadů se uvádí, že každoročně do Ruska směřuje za prací až 1 milion Tádžiků a objem remitencí, které posílají zpět má hodnotu až 1,2 mld. USD/rok. Viz HORÁK, S., 2005-b, s. 105

³⁰⁷ KUREČÍČ, P., 2010, s. 40

Turkmenistánů ještě dále prohloubí. Rusko má export plynu navíc pojištěný smlouvou z roku 2003, která byla uzavřená mezi společnostmi Gazprom a Turkmenneftgaz. Na základě této smlouvy se stal gazprom exkluzivním nákupcem turkmenského plynu pro dalších 25 let, čímž výrazně omezuje exportní možnosti Turkmenistánů do jiných států v regionu (země nedokáže vytěžit dostatek plynu pro všechny).³⁰⁸

Vliv Gazpromu nad Turkmenistánem a závislost na plynovodech, se již projevil například v době, kdy se Turkmenistán snažil s Ukrajinou a Íránem uzavřít třístrannou dohodu, která měla obejít Rusko a určit si vlastní cenovou politiku. Gazprom pouze vzkázal, že nejspíš nebude mít pro přepravu turkmenského plynu volnou kapacitu a plánovaná dohoda byla rázem bezpředmětná.³⁰⁹ Stejně tak snaha bývalého prezidenta Nijazova přilákat zahraniční společnosti k výstavbě alternativních plynovodů se neseťkala v Rusku s příliš pozitivní reakcí. Výsledkem bylo navýšení tranzitních poplatků za export do takové výše, že Turkmenistánů nezbylo, než své plány zrušit.³¹⁰ Tyto kroky nejsou pro zemi příliš dobrou vizitkou a zcela jistě odradí i případné investory pro výstavbu alternativních exportních tras.

Mimo energetické vazby jsou rusko-turkmenské vztahy založeny také na vojenské oblasti. V roce 1992 byla mezi oběma zeměmi podepsána Rámcová dohoda o přátelství a spolupráci, na jejímž základě působilo v turkmenské armádě zhruba 2000 ruských vojáků.³¹¹ Do roku 1999 chránili ruští vojáci také turkmensko-íránské hranice.³¹² Dodnes má Rusko na turkmenské ozbrojené složky velký vliv a je hlavním dodavatelem zbraní a dalšího vojenského materiálu.³¹³

8.1.5 RUSKO-UZBECKÉ VZTAHY

Uzbekistán, nejlidnatější stát Střední Asie, se po získání nezávislosti propadl do hluboké recese. Jeho vztah k Rusku byl asi nejméně přátelský ze všech zemí v regionu a ještě v 90. letech vstoupil do prozápadně orientované organizace GUAM.³¹⁴ Tím dal najevo své sympatie k euro-americké civilizaci a zároveň se odklonil od Ruska, ve snaze

³⁰⁸ HORÁK, S., 2008-b, s. 43

³⁰⁹ Tamtéž, s. 42

³¹⁰ RASHID, A., 2001, s. 40

³¹¹ KUČHYŇKOVÁ, P., ŠMÍD, T., 2006, s. 179

³¹² RASHID, A., 2001, s. 40

³¹³ KUČHYŇKOVÁ, P., ŠMÍD, T., 2006, s. 179

³¹⁴ Vstupem Uzbekistánů se název změnil na GUUAM.

minimalizovat vliv Moskvy v regionu, zatímco se sám snažil o získání vůdčího postavení ve Střední Asii.³¹⁵ Vztah Uzbekistánu k USA a EU se pak prohloubil v roce 2001, po zahájení invaze NATO do Afghánistánu, kdy Karimov upřednostňoval spolupráci právě se západními společnostmi.³¹⁶ S Ruskem nicméně i přes to probíhala poměrně čilá ekonomická i vojenská spolupráce. V roce 2004 byla mezi Moskvou a Taškentem uzavřena Dohoda o strategické spolupráci, v níž si navzájem umožnili využívat některá svá vojenská zařízení.³¹⁷

Po událostech v Andižanu v květnu 2005, se Uzbekistán po obrovské vlně kritiky ze stran západních zemí znovu plně obrátil k Rusku, opustil GUUAM a prezidenti obou zemí se dohodli na prohloubení vzájemné spolupráce.³¹⁸ Ještě v roce 2005 pak proběhlo první vojenské cvičení uzbecké a ruské armády od pádu SSSR. Dva měsíce poté byla mezi oběma zeměmi navíc podepsána spojenecká smlouva zaručující vojenskou pomoc v případě, že se někdo z nich stane obětí agrese.³¹⁹

V ekonomické sféře je opět nejviditelnější obchod s plynem, na kterém participuje ruský Gazprom a uzbecký Uzbekneftgaz. Problémem je však omezená kapacita plynovodu z Uzbekistánu, který potřebují velké investice do modernizace.³²⁰ I tak je ale export plynu do Ruska pro Uzbekistán mnohem výhodnější, než obchod se zeměmi jako Kyrgyzstán a Tádžikistán, které mají často problémy s placením. Víceméně jednostranně orientovaný export, však prohlubuje závislost na ruském trhu.³²¹

8.2 ČÍNA

S rozpadem SSSR byla Čína nucena rychle přeorientovat zahraniční politiku směrem k nově vzniklým středoasijským zemím a využít tak příležitosti k obnovení svých tradičních regionálních zájmů, které se jí v této souvislosti naskytly. Již v prosinci 1991 uznala svrchovanost všech nově vzniklých států ve Střední Asii a od ledna 1992 s nimi byla v plném diplomatickém kontaktu.³²² V únoru 1992 Čína podepsala s Kazachstánem dohodu

³¹⁵ TRENIN, D., 2003, s. 129

³¹⁶ KUCHYŇKOVÁ, P., ŠMÍD, T., 2006, s. 186

³¹⁷ WEITZ, R., 2006, s. 158

³¹⁸ KUCHYŇKOVÁ, P., ŠMÍD, T., 2006, s. 190

³¹⁹ WEITZ, R., 2006, s. 158

³²⁰ HORÁK, S., 2008-b, s. 45

³²¹ Tamtéž

³²² SWANSTRÓM, N., 2005, s. 575

o vzájemném obchodu, vědecko-technické spolupráci, spolupráci v oblasti dopravy komunikací atd., a poskytla Kazachstánu grant ve výši 5,7 milionů USD pro podporu vlastního exportu (z grantu mohly být nakupovány pouze výrobky čínského původu).³²³ Shodný přístup zvolila i ke Kyrgyzstánu a Tádžikistánu, kterým ke stejným účelům poskytla grant ve výši 5,7 milionů, respektive 5 milionů USD.³²⁴

Za hlavní důvody čínského zájmu o Střední Asii jsou nejčastěji označovány bezpečnostní otázky regionu Sin-ťiang, prevence možného vlivu islamistických skupin (především z Afghánistánu), obchodní vztahy a energetické zdroje v tomto prostoru.³²⁵

V čínském regionu Sin-ťiang došlo již v minulosti ke konfliktním situacím, které musely být potlačeny ozbrojenými složkami. Oblast je totiž obývána především Ujgury, jenž mají turkický původ (stejně jako většina obyvatel sousední Střední Asie) a prosazují se zde výrazné separatistické tendence.³²⁶ Čína se proto obává možného růstu islámského vlivu i nacionalistických ideologií, které by mohly tento region destabilizovat. Snaží se takovému scénáři předejít jak ekonomickým rozvojem Sin-ťiangy,³²⁷ tak politickou i materiální podporou především Tádžikistánu, který je nárazníkovou oblastí mezi čínským územím a možnými islámskými extremisty z nestabilního Afghánistánu.³²⁸ K tomu již byly podniknuty první kroky podepsáním Deklarace z Dušanbe, kterou ratifikovali členové ŠOS v roce 2000, a v níž se zaměřili na prevenci terorismu, separatismu a extremismu.³²⁹

V rámci ekonomického rozvoje Sin-ťiangy jsou pro Čínu důležité právě obchodní vazby se sousedními republikami. Peking se snaží upevnit vztahy se středoasijskými státy prostřednictvím infrastrukturních projektů, které by podpořily vzájemnou obchodní výměnu.³³⁰ Již v roce 1992 tak byla například otevřena železnice spojující kazašskou Almaty s čínským Urumči, odkud je dále možné spojení do více než 5000 km vzdálené Šanghaje.³³¹ V roce 1997 pak byla uzavřena dohoda o vybudování nového ropovodu, který by spojil

³²³ SMITH, D. L., 2001, s. 164

³²⁴ SWANSTRÖM, N., 2005, s. 579

³²⁵ Viz např. HORÁK, S., 2009

³²⁶ MacHAFFIE, J., 2010, s. 373

³²⁷ WALSH, R. J., 1993, s. 274

³²⁸ MacHAFFIE, J., 2010, s. 372

³²⁹ SWANSTRÖM, N., 2005, s. 574

³³⁰ KUREČÍČ, P., 2010, s. 41

³³¹ SMITH, D. L., 2001, s. 163

kazašská ložiska s čínskou provincií Sin-ťiang. Tento ropovod, byl dokončen v roce 2009 a ve stejném roce byla dokončena také první fáze plynovodu CAGP, který rovněž končí v této čínské provincii (viz kapitola 6.3.3). Další projekty jsou plánovány.³³² Projekty jsou výhodné pro obě strany. Číně poskytují spojení s potřebnými surovinami a středoasijským státům zase umožňují diverzifikaci exportu a snížení závislosti na ruských systémech. Vzhledem ke stále rostoucí poptávce po energetických surovinách v Číně, navíc možná právě tyto nově vybudované produktovody v budoucnu marginalizují i exportní trasy do Ruska.³³³ Situace je však v současnosti spíše opačná, především díky zmiňované smlouvě mezi Gazpromem a Turkmenistánem, kdy směřuje téměř všechen export zemního plynu do Ruské federace a Turkmenistán nemá dostatečné produkční kapacity na to, aby uspokojil poptávku i na ostatních trzích.³³⁴

Čína chce uplatňovat svůj vliv na Střední Asii také prostřednictvím Šanghajské organizace spolupráce. Ta dnes tvoří v podstatě protiváhu americkým silám v regionu, jejichž přítomnost není vítána ani Čínou, ani Ruskem a obě země tak pojí stejný zájem, což by mohlo usnadnit vzájemnou spolupráci. Implementační schopnosti této organizace jsou ale, z již zmiňovaných důvodů, velice slabé. I tak je však ŠOS v současnosti považována za nejdůležitější středoasijskou organizací a Peking se snaží jejím prostřednictvím řešit všechny regionální multilaterální problémy.³³⁵ Navíc se snaží mezi jejími členy rozvinout také větší propojení v ekonomické, vědecké i kulturní oblasti.³³⁶

Čínské vztahy se zkoumaným regionem tedy bude v budoucnu určovat především nedostatek energetických surovin v „Říši středu“, která se již stala čistým importérem ropy a jejím druhým největším světovým spotřebitelem a také stabilita celého prostoru.³³⁷ Peking si totiž uvědomuje, jak důležitá je bezpečnost Střední Asie pro jeho vlastní ekonomický růst a uspokojení poptávky po ropě a zemním plynu.³³⁸ Pro středoasijské státy však hrozí riziko, že by se v případě přílišného nárůstu ekonomického a politického vlivu Číny, mohly snadno

³³² HORÁK, S., 2009, s. 44

³³³ SWANSTRÓM, N., 2005, s. 577

³³⁴ KUREČÍČ, P., 2010, s. 41

³³⁵ SWANSTRÓM, N., 2005, s. 576

³³⁶ BUSINESS MONITOR INTERNATIONAL LTD, 2011, s. 58

³³⁷ WEITZ, R., 2006, s. 160

³³⁸ Tamtéž

stát jejím vazalem, který bude využíván pouze k jednostranné produkci primárních komodit a odbytu levného čínského zboží.³³⁹ Tato situace se již částečně projevuje v Kazachstánu, kde v pohraničí vzrůstá počet čínských podniků, které však nesnižují kazašskou nezaměstnanost, ale slouží k přílivu čínských dělníků a mají tak spíše opačný efekt.³⁴⁰ Důležité je proto uplatňování více-vektorové zahraniční politiky, která nebude upřednostňovat žádnou z velmocí, jež se snaží v tomto regionu prosadit, ale spíše umožní jejich vzájemnou konkurenci, která bude pro zdejší státy mnohem výhodnější.³⁴¹ Nutno ovšem podotknout, že pro Čínu je středoasijský trh, s výjimkou energetických surovin, prozatím zcela marginální.³⁴²

8.3 ZÁPAD (EVROPSKÁ UNIE A USA)

Ačkoliv USA navázaly vojenskou spolupráci se Střední Asií, již během 90. let, prostřednictvím programu NATO Partnerství pro mír, o skutečných vztazích se zdejšími státy lze hovořit až od událostí 11. září 2001. Po teroristických útocích na New York následovala americká invaze do Afghánistánu, kvůli níž bylo nutné s okolními státy začít spolupracovat mnohem intenzivněji.³⁴³

Nejdůležitějším zájmem USA v prostoru se stalo kromě porážky Tálibanu a eliminace islámského extremismu, také zajištění energetických zdrojů a omezení rusko-čínského dominantního vlivu na středoasijské státy. Mezi často uváděné důvody, patřila rovněž podpora občanských i lidských práv a demokratizace zdejších režimů.³⁴⁴ Hlavní část vztahů se však týkala vojenské spolupráce, především v oblasti pronájmu leteckých základen, z nichž by mohly vzdušné síly Spojených států a NATO operovat proti nepříteli v Afghánistánu.³⁴⁵ Partnery USA se v tomto směru staly Uzbekistán, Tádžikistán a Kyrgyzstán.³⁴⁶

Z počátku prozápadně orientovaný Uzbekistán umožnil Spojeným státům využívat leteckou základnu Chanabád u města Karši. Kyrgyzstán poskytl základnu Manas, poblíž

³³⁹ SWANSTRÖM, N., 2005, s. 581

³⁴⁰ HORÁK, S., 2005, s. 23

³⁴¹ WEITZ, R., 2006, s. 159

³⁴² HORÁK, S., 2009, s. 39

³⁴³ BUSINESS MONITOR INTERNATIONAL LTD, 2011, s. 59

³⁴⁴ WEITZ, R., 2006, s. 160

³⁴⁵ KUREČIČ, P., 2010, s. 37

³⁴⁶ TRENIN, D., 2003, s. 124

Biškeku.³⁴⁷ Rusko i Čína sice vojenskou přítomnost USA oficiálně tolerovali,³⁴⁸ ve skutečnosti se však na ni dívali s velkými rozpaky.³⁴⁹ Čína se obávala, že hlavním zájmem USA není boj proti terorismu, ale její obklíčení a příprava budoucích výchozích amerických pozic vůči ní.³⁵⁰ V roce 2002 pozastavil Uzbekistán na nátlak Kremlu své členství v organizaci GUUAM. Pod opětovným tlakem USA a EU jej sice v roce 2003 obnovil, ale po událostech v Andižanu v roce 2005 a po silné kritice od západních států, GUUAM zcela opustil.³⁵¹ V důsledku tohoto incidentu došlo ke zhoršení americko-uzbeckých vztahů a USA musely z této země odejít.³⁵²

Neúspěch v Uzbekistánu byl pro Spojené státy impulzem k posílení vztahů s Kazachstánem, Kyrgyzstánem a Tádžikistánem, v nichž chtěl Washington co nejvíce potlačit rusko-čínský vliv.³⁵³ V roce 2009, však téměř došlo k zopakování stejného scénáře v Kyrgyzstánu, který chtěl v důsledku ekonomického nátlaku Ruska vykázat Spojené státy ze základny Manas. Nakonec však, díky finanční podpoře z Washingtonu, svůj názor změnil.³⁵⁴

Dalším z klíčových témat západních vztahů se středoasijskými státy, je energetická bezpečnost a snížení závislosti na ruském importu ropy a zemního plynu. Zřejmě nejúspěšnějším dokončeným projektem se stal zmiňovaný ropovod BTC, který sice není přímo součástí území Střední Asie, ale pro zdejší exportéry představuje alternativu vůči ruským systémům.³⁵⁵ Pokud by byl v budoucnu vybudován i Transkaspický ropovod, jdoucí po dně Kaspického moře a napojující se na BTC, otevřel by středoasijským státům přímou cestu na světové trhy.³⁵⁶ V projektu energetické bezpečnosti a dopravních koridorů je zapojena také Evropská unie. Ta v roce 1993 vypracovala projekt TRACECA, který by měl být znovuoživením starodávné Hedvábné stezky. TRACECA je plánována jako propojený dopravní systém, který znovu spojí Střední Asii se světem. Mimo železnic, cest a produktovodů zahrnuje také satelitní systémy, euroasijský optický kabelový systém a další. Největší

³⁴⁷ KUREČIČ, P., 2010, s. 37

³⁴⁸ HORÁK, S., 2008, s. 25

³⁴⁹ HORÁK, S., 2009, s. 35

³⁵⁰ SWANSTRÖM, N., 2005, s. 573

³⁵¹ KUCHYŇKOVÁ, P., ŠMÍD, T., 2006, s. 187

³⁵² Tamtéž, s. 189

³⁵³ KUREČIČ, P., 2010, s. 36

³⁵⁴ BUSINESS MONITOR INTERNATIONAL LTD, 2011, s. 59

³⁵⁵ KUREČIČ, P., 2010, s. 38

³⁵⁶ MacHAFFIE, J., 2010, s. 377

slabinou tohoto projektu je však skutečnost, že většina plánovaných staveb, zůstává zatím bohužel na papíře a žádná realizace není v nejbližší době ani plánována.³⁵⁷ Tranzitní potenciál projektu TRACECA omezuje především velká byrokracie a korupce.³⁵⁸

8.4 TURECKO

Turecko není sice hlavním účastníkem velmocenské hry, po rozpadu SSSR se však snažilo v regionu Střední Asie získat určitý vliv. Jako jeden z prvních států uznalo svrchovanost nově vzniklých republik ihned v roce 1991.³⁵⁹ Turecko se snažilo využít oslabení ruské moci a v tomto prostoru jej nahradit.³⁶⁰ Tento krok měl potenciální úspěch především díky kulturní blízkosti s Kazachstánem, Kyrgyzstánem, Uzbekistánem a Turkmenistánem, s nimiž jej pojí jak podobný jazyk, tak i etnogeneze, kultura a zvyky.³⁶¹

Od počátku 90. let tak Turecko mezi středoasijskými státy prosazovalo vizi panturkismu. Vzájemné vztahy byly budovány formou studentských stáží (přijato 10 000 studentů ze Střední Asie ke studiu turečtiny, bankovníctví, práv, ekonomie atd.), výhodných půjček, přímé finanční pomoci, ale také skrz média, televizní kanály atd.³⁶² Turecko však brzy zjistilo své nevýhody, které mu brání v získání opravdového vlivu. Byla to jednak geografická vzdálenost od Střední Asie, kterou od Turecka dělil Írán a pás kavkazských států a jednak omezené zdroje, které nedokázaly naplnit očekávání středoasijských vládců.³⁶³ Turecko se také potýkalo s vnitřními problémy, které byly dalším omezením pro získání jakéhokoliv významnějšího vlivu. Navíc soupeřil o tento vliv s Íránem, který se nenacházel v příliš odlišné situaci a jejich síly se tak navzájem potlačovaly.³⁶⁴

V roce 1993 byla již většina aktivit Turecka minulostí. Nicméně i přes to, že se nestalo hlavní mocenskou strukturou, patří mezi významnější regionální hráče jednak díky tomu, že přes jeho území prochází strategický ropovod BTC a plynovod BTE, a jednak kvůli obchodním

³⁵⁷ YALCIN, S., 2007

³⁵⁸ HORÁK, S., 2008, s. 19

³⁵⁹ HORÁK, S., 2005, s. 28

³⁶⁰ BRZEZINSKI, Z., 1999, s. 53

³⁶¹ HUNTINGTON, S. P., 2001, s. 167

³⁶² WALSH, R. J., 1993, s.278

³⁶³ HORÁK, S., 2005, s. 28

³⁶⁴ BRZEZINSKI, Z., 1999, s. 53

vztahům, neboť je pro země Střední Asie jednou z hlavních destinací jejich zahraničního obchodu.³⁶⁵

8.5 ÍRÁN

Stejně jako Turecko, se i Írán snažil na počátku 90. let prosadit ve středoasijském prostoru svůj vliv. Jeho společným prvkem však nebyla tak jako u Turecka podobná kultura a etnický původ (s výjimkou Tádžikistánu), ale především náboženství – islám. Írán se snažil vyvést islámskou revoluci, aplikovanou v domácích podmínkách, také do okolních států.³⁶⁶ Vzhledem k charakteru praktikovaného islámu v regionu, který byl popisován dříve, však příliš nepřekvapí, že se islámská revoluce nikde neuskutečnila.³⁶⁷ Írán se proto zaměřil na hospodářské vztahy se severními sousedy a s možností transportu energetických surovin přes jeho území.³⁶⁸ Mezinárodní izolace, ani sankce, které na něj uvalily USA, však situaci Íránu příliš neulehčily.³⁶⁹

Ani Írán se tak nedokázal v konkurenci větších a mocnějších států prosadit, a proto zůstal jen regionálním hráčem. Jeho nadějí by však bylo zlepšení vztahů s USA. Po zrušení sankcí, by mohly být naplno realizovány obchody s Turkmenistánem a například vybudovány i plánované produktovody spojující Perský záliv a středoasijské státy, čímž by se daly energetické suroviny z této oblasti propojit nejkratší možnou trasou se světovými trhy. Určitá role však Íránu ještě zcela jistě připadne i v konfliktu o status Kaspického moře, o jehož část vede tato země rovněž spor.

Pokud však Írán zůstane v izolaci i nadále, bude jeho strategická úloha do budoucna velice nepředvídatelná.³⁷⁰ Za současné situace, si Írán může v příštích letech zachovat větší vliv snad jen v tradičně perské západní části Afghánistánu.³⁷¹

³⁶⁵ BUSINESS MONITOR INTERNATIONAL LTD, 2011, s. 59

³⁶⁶ BRZEZINSKI, Z., 1999, s. 140

³⁶⁷ HORÁK, S., 2005, s. 26

³⁶⁸ Tamtéž

³⁶⁹ SMITH, D. L., 2001, s. 152

³⁷⁰ BRZEZINSKI, Z., 1999, s. 138

³⁷¹ BUSINESS MONITOR INTERNATIONAL LTD, 2011, s. 60

9. ZÁVĚR

Státy Střední Asie, které vyhlásily nezávislost po rozpadu SSSR, se během uplynulých dvaceti let musely vypořádat s řadou vnitrostátních i mezinárodních problémů, z nichž mnohé přetrvaly až dodnes. Velká část těchto problémů má svůj původ v dobách kolonizace regionu Sovětským svazem, kdy byly jednotlivé republiky uměle utvářeny a byly násilně měněny jejich tradiční hodnoty i společenské struktury. Přestože je pojí v podstatě společná historie, je současná situace každé země trochu jiná.

V úvodu tohoto textu bylo stanoveno několik hypotéz, na které se práce měla pokusit najít odpověď. **Hypotézu č. 1** (Rusko si stále drží status dominantního geopolitického hráče v oblasti) lze potvrdit. Vzhledem k tomu, že po rozpadu SSSR zůstal ruský živel i nadále ve Střední Asii přítomen, nedošlo tak v podstatě nikdy k úplnému vymizení bývalých vazeb na tento region. Rusko je schopné prosazovat svou vůli prostřednictvím systému produktovodů. Na těch jsou místní exportéři v podstatě závislí. Dalším prostředkem jsou státní firmy, jako je Gazprom nebo Lukoil, které mají významné podíly v konkurenčních firmách středoasijských zemí a v případě potřeby, je mohou pomocí nátlaku ovládat k prosazení svých cílů. Neméně významná je také ruská vojenská přítomnost téměř ve všech zdejších státech.

S **Hypotézou č. 2** (Čínský vliv se dostává do popředí převážně prostřednictvím obchodních vztahů a v neblízké době se stane hlavním obchodním partnerem středoasijských zemí) se dá souhlasit na půl. Čína opravdu expanduje především ekonomicky a jeví zájem o nerostné suroviny ve zkoumaném regionu. O obchodním partnerství však lze polemizovat. Země jako Kazachstán nebo Turkmenistán, které mohou Číně nabídnout energetické suroviny, s ní jsou zřejmě schopné i obchodovat, menší Kyrgyzstán nebo Tádžikistán ale nedisponují v podstatě žádným obchodovatelným zbožím, který by Čínu zajímal a slouží tak hlavně jako odbytiště čínských výrobků. Z hlediska politického vlivu nemůže Čína ještě prozatím konkurovat Rusku, nicméně do budoucna je možné očekávat nárůst jejího vlivu například přes regionální uskupení, jako je Šanghajská organizace spolupráce.

Hypotézu č. 3 (Vliv USA/NATO v oblasti vázán na boj s terorismem, ale dlouhodobější význam si nezachová) lze opět víceméně potvrdit. USA se v regionu do 21. září 2001 příliš neangažovaly a vzhledem k postupnému odklonu původně prozápadních států zpět k Rusku je možné, že po skončení afghánské kampaně vyklidí prostor aniž by si zde udrželi jakýkoliv

vliv, který zde dnes mají především díky přítomnosti armády. Strategickým zájmem USA je však také energetická bezpečnost. Projekt ropovodu BTC, který USA podporovaly, byl nakonec úspěšně dokončen. Prochází však přes zónu nestabilních kavkazských států a je tak potřeba do budoucna zajistit jeho bezpečnost.

Hypotéza č. 4 (Evropská unie,...) může být potvrzena na půl. Diverzifikace importních tras plynu a ropy, je pro EU dlouhodobým a strategickým cílem, i přes to, že odebírá středoasijskou ropu převážně přes ruskou síť. Alternativu tvoří ropovod BTC. EU navrhla vlastní projekt TRASECA, který by měl být dopravním koridorem propojujícím Střední Asii jak s východem tak západem, její podoba nicméně zůstala prozatím jen na papíře.

S **Hypotézou č. 5** (Turecko a Írán jako regionální mocnosti) bylo možné souhlasit nejspíše v průběhu 90. let, kdy se obě tyto země snažily po rozpadu SSSR ve Střední Asii získat vliv. Jedním z největších omezení však byla jejich ekonomická situace. Na oba státy je však třeba stále brát ohled. Írán se může v budoucnu stát významným partnerem pro přepravu energetických surovin k Perskému zálivu a přes turecké území už prochází ropovod BTC, který je důležitou alternativou vůči ruským přepravním systémům.

Hypotéza č. 6 (Nerostné suroviny,...) je rovněž platná. V regionu se nachází poměrně významné zásoby ropy, zemního plynu i dalších surovin. Problémem však zůstává zvýšení jejich produkce, neboť se s jejich těžbou pojí několik problémů, které vyšší produkci a exportu brání. Jednak je to složitá stavba Kaspického moře, nedořešený spor o jeho status a také poměrně jednostranně orientované exportní trasy, které mohou být navíc zneužity Ruskem k politickému nátlaku.

I přes relativně vysoký počet potenciálních konfliktních faktorů, které oblast ohrožují, je většina z nich v současnosti s největší pravděpodobností pod kontrolou. Jediným skutečným problémem, by se však mohla stát nerovnoměrná distribuce vody, která již v regionu k několika konfliktním situacím vedla. **Hypotéza č. 7** tedy platí také.

10. SHRnutí

Tato diplomová práce se snaží komplexně charakterizovat nástupnické státy, které vznikly v regionu Střední Asie po rozpadu SSSR. Jedná se o Kazachstán, Kyrgyzstán, Tádžikistán, Turkmenistán a Uzbekistán. Práce se zabývá historickým vývojem státních útvarů v tomto regionu, geografickými specifiky, které zdejší státy ovlivňují, potenciálními konfliktními faktory, jenž jsou těmito geografickými vlastnostmi determinovány a nakonec vztahem velmocí k tomuto prostoru.

Jednotlivé nástupnické státy se musely v průběhu posledních dvaceti let vypořádat jak s ekonomickým úpadkem v důsledku rozkladu Sovětského svazu, tak i s množstvím problémů, které byly právě předchozí sovětskou nadvládou způsobeny.

Část středoasijských států disponuje poměrně velkými zásobami energetických surovin, což je činí přitažlivé pro světové velmoci a jejich mocenské ambice v tomto regionu jsou nazývány Novou Velkou hrou o Střední Asii.

Klíčová slova: Střední Asie, geopolitika, Nová Velká hra, nerostné suroviny, konflikty, Kazachstán, Kyrgyzstán, Tádžikistán, Turkmenistán, Uzbekistán, velmoci

10. SUMMARY

The aim of this Diploma thesis is a global analysis of the newly independent states emerged after the fall of the USSR in the region of Central Asia. It's Kazakhstan, Kyrgyzstan, Tajikistan, Turkmenistan and Uzbekistan. Thesis is mainly focused on evolution of the states, geographical characteristic influencing this space, conflict factors and superpowers ambitions.

In the past twenty years was each of the newly independent states influenced by economic recession because of the USSR disintegration, and by many different problems, caused by the previous soviet supremacy.

Some of these states have huge reserves of the oil, gas and other resources, which is the pull factor for world superpowers, it's competition is called as the New Great Game over the Central Asia.

Keywords: Central Asia, geopolitics, the New Great Game, minerals, conflicts, Kazakhstan, Kyrgyzstan, Tajikistan, Turkmenistan, Uzbekistan, superpowers

SEZNAM POUŽITÉ LITERATURY

ADLE, Chahryar, Irfan HABIB a Karl M. BAIPAKOV. *History of civilizations of Central Asia: Vol. V - Development in contrast: from the sixteenth to the mid-nineteenth century.* Paris: UNESCO, 2003. ISBN 978-923-1038-761. Dostupné z: <http://unesdoc.unesco.org/images/0013/001302/130205e.pdf>

ADLE, Chahryar, Madhavan K. PALAT a Anara TABYSHALIEVA. *History of civilizations of Central Asia: Vol. VI - Towards the contemporary period: from the mid-nineteenth to the end of the twentieth century.* Paris: UNESCO, 2005, 1033 s. ISBN 92-310-3985-7. Dostupné z: <http://unesdoc.unesco.org/images/0014/001412/141275e.pdf>

AKINER, Shirin. Melting pot, salad bowl - cauldron?: Manipulation and mobilization of ethnic and religious identities in Central Asia. *Ethnic and Racial Studies*. 1997, roč. 20, č. 2, s. 362-398.

ALI-ZADEH, Akif A. *South-Caspian Basin: geology, geophysics, oil and gas content.* Baku: Nafta-Press, 2004. Dostupné z: http://www.gia.az/upload/file/monographs_pdf/south_caspian_basin_Florensia_collection.pdf

ALLISON, Roy. Regionalism, regional structures and security management in Central Asia. *International Affairs*. 2004, roč. 80, č. 3, s. 463-483.

ASIMOV, M. S. a C. E. BOSWORTH . *History of civilizations of Central Asia: Vol. IV - The age of achievement: A.D.750 to the end of the fifteenth century (Part One).* Paris: UNESCO, 1992. ISBN 978-923-1034-671. Dostupné z: <http://unesdoc.unesco.org/images/0011/001116/111664eo.pdf>

BAAR, Vladimír. *Národy na prahu 21. století: emancipace nebo nacionalismus?.* Šenov u Ostravy: Tilia, 2002. ISBN 80-86101-66-5.

BAAR, Vladimír, Petr RUMPEL a Petr ŠINDLER. *Politická geografie.* Ostrava: Ostravská univerzita, 1996. ISBN 80-7042-737-X.

BOHR, Annette. Regionalism in Central Asia: New geopolitics, old regional order. *International Affairs*. 2004, roč. 80, č. 3, s. 485-502.

BOND, Andrew R. a Natalie R. KOCH. Interethnic Tensions in Kyrgyzstan: A Political Geographic Perspective. *Eurasian Geography and Economics*. 2010-7-1, roč. 51, č. 4, s. 531-562. ISSN 1538-7216.

BRZEZINSKI, Zbigniew. *Velká šachovnice: k čemu Ameriku zavazuje její globální převaha.* Praha: Mladá fronta, 1999. ISBN 80-204-0764-2.

BURYAKOVSKY, Leonid A., George V. CHILINGAR a Fred AMINZADEH. *Petroleum geology of the South Caspian Basin.* Boston: Gulf Professional Pub., 2001, ISBN 08-841-5342-8. Dostupné z: http://training.nigc.ir/files/files/chemist%20book/chemical%20listed/Petroleum_Geology_of_the_South_Caspian_Basin.pdf

CECCARELLI, Alessandra. Clans, politics and organized crime in Central Asia. *Trends in Organized Crime*. 2007, roč. 10, č. 3, s. 19-36.

COLLINS, Kathleen. *Clan Politics and Regime Transition in Central Asia.* New York: Cambridge University Press, 2006. ISBN 0-521-83950-5.

DILBAZI, Eltay. Energetická bezpečnost a status Kaspického moře. *Středoevropské politické studie*. 2009, XI, č. 1, s. 1-25. Dostupné z: <http://www.cepsr.com/dwnld/dilbazi20090101.pdf>

DONOHUE, Luke R. Regional Confluences: Central Asia's Water Crisis and Its Global Security Implications. *Harvard Asia Quarterly*. 2010, Spring, s. 20-24.

DOWNEY, Marlan W., William A. MORGAN a Jack C. THREET. *Petroleum provinces of the twenty-first century*. Tulsa, Oklahoma: American Association of Petroleum Geologists, 2001. ISBN 08-918-1355-1.

EXNEROVÁ, Věra. *Islám ve Střední Asii za carské a sovětské vlády: na příkladu jednoho z center oblasti, Ferganské doliny*. Praha: Karolinum, 2008. ISBN 978-802-4615-042.

FLINT, Colin. *Introduction to Geopolitics*. New York: Routledge, 2006. ISBN 0-415-34494-8.

FROMKIN, David. The Great Game in Asia. *Foreign Affairs*. 1980, roč. 58, č. 4, s. 936-951.

GELB, Bernard A. CONGRESSIONAL RESEARCH SERVICE. *Caspian Oil and Gas: Production and Prospects*. 2006. Dostupné z: <http://fpc.state.gov/documents/organization/74906.pdf>

GHAFOURI, Mahmoud. The Caspian Sea: Rivalry and Cooperation. *Middle East Policy*. 2008, XV, č. 2, s. 81-96.

GLEASON, Gregory. Inter-State Cooperation in Central Asia from the CIS to the Shanghai Forum. *Europe-Asia Studies*. 2001, roč. 53, č. 7, s. 1077-1095.

GROUSSET, René. *The empire of the steppes: a history of Central Asia*. 7th edition. New Brunswick: Rutgers University Press, 2000. ISBN 978-081-3513-041.

HNÍZDO, Bořek. Historické aspekty v politické geografii. *Dějiny a současnost*. 1997, roč. 19, č. 4, s. 30-35.

HNÍZDO, Bořek. *Mezinárodní perspektivy politických regionů*. Praha: Institut pro středoevropskou kulturu a politiku, 1995.

HORÁK, Slavomír. Drogová Hedvábná stezka. *Mezinárodní politika*. 2010, č. 1, s. 10-12.

HORÁK, Slavomír. Nástup Číny ve Střední Asii?: Možnosti a limity vzájemných vztahů. *Mezinárodní vztahy*. 2009, roč. 44, č. 3, s. 33-52.

HORÁK, Slavomír. Politická krize v Kyrgyzstánu aneb Stát v poločase rozpadu. *Mezinárodní politika*. 2010-b, č. 8, s. 41-43.

HORÁK, Slavomír. Role historie v ideologiích středoasijských režimů. In: KONČELÍK, Jakub, Barbara KÖPPLOVÁ, Irena PRÁZOVÁ a Jiří VYKOUKAL. *Rozvoj české společnosti v Evropské unii: 3. díl*. Praha: Matfyzpress, 2004, s. 231-239. ISBN 80-86732-35-5.

HORÁK, Slavomír. *Rusko a Střední Asie po rozpadu SSSR*. Praha: Karolinum, 2008. ISBN 978-80-246-1472-4.

HORÁK, Slavomír. Rusko v současné Střední Asii: návrat nebo kontinuita? Příklad Tádžikistánu. *Mezinárodní vztahy*. 2005-b, č. 3, s. 93-111.

HORÁK, Slavomír. *Střední Asie mezi Východem a Západem*. Praha: Karolinum, 2005. ISBN 80-246-0906-1.

HORÁK, Slavomír. Vztahy Ruska a Střední Asie jako determinant "plynové bezpečnosti" Evropy. *Mezinárodní vztahy*. 2008-b, č. 2, s. 39-61.

HUNTINGTON, Samuel P. *Střet civilizací: boj kultur a proměna světového řádu*. Praha: Rybka, 2001, ISBN 80-861-8249-5.

IŠTOK, Robert. *Politická geografie a geopolitika*. Prešov: Prešovská univerzita v Prešově, 2004. ISBN 80-8068-313-1.

JANUSZ, Barbara. The Caspian Sea Legal Status and Regime Problems. *Chatham House: RUSSIA AND EURASIA PROGRAMME* [online]. 2005, 05/02 [cit. 2012-10-07]. Dostupné z: <http://www.chathamhouse.org/sites/default/files/public/Research/Russia%20and%20Eurasia/bp0805caspian.pdf>

KEPBANOV, Yolbars A. The New Legal Status of the Caspian Sea is the Basis of Regional Co-operation and Stability. *Journal of International Affairs*. December 1997 - February 1998, II, č. 4. Dostupné z: <http://sam.gov.tr/wp-content/uploads/2012/01/YOLBARS-A.-KEPBANOV.pdf>

KOKAISL, Petr a Jan PARGAČ. *Lidé z hor a lidé z pouští - Tádžikistán a Turkmenistán: střípky kulturních proměn Střední Asie*. Praha: Univerzita Karlova, Filozofická fakulta, 2007. ISBN 978-80-7308-167-6.

KOKAISL, Petr a Jan PARGAČ. *Pastevecká společnost v proměnách času: Kyrgyzstán a Kazachstán*. Praha: Univerzita Karlova v Praze, Filozofická fakulta, 2006, 297 s. ISBN 80-730-8119-9.

KOMŮRKOVÁ, Hedvika. Nerostné suroviny kaspického regionu: boj západu s východem?. *Bulletin Centra ázerbájdžánských a kaspických studií: Energetická bezpečnost kaspického regionu*. 2009, č. 1, s. 6-10.

KUCHYŇKOVÁ, Petra a Tomáš ŠMÍD. *Rusko jako geopolitický aktér v postsovětském prostoru*. Brno: Masarykova univerzita, 2006. ISBN 80-210-4171-4.

KUREČIĆ, Petar. The New Great Game: Rivalry of Geostrategies and Geoeconomies in Central Asia. *Hrvatski geografski glasnik*. 2010, roč. 72, č. 1, s. 21-48.

LEWIS, David. High Times on the Silk Road: The Central Asian Paradox. *World Policy Journal*. 2010, Spring, s. 39-49.

LEWIS, Robert A. *Geographic perspectives on Soviet Central Asia*. New York: Routledge, 1992. ISBN 04-150-7592-0.

LIU, Xinru. A Silk Road Legacy: The Spread of Buddhism and Islam. *Journal of World History*. 2011, roč. 22, č. 1, s. 55-81.

MACHAFFIE, James. China's Role in Central Asia: Security Implications for Russia and the United States. *Comparative Strategy*. 2010, č. 29, s. 368-380.

MOLDAN, Bedřich. *Podmaněná planeta*. Praha: Karolinum, 2009, 419 s. ISBN 978-80-246-1580-6.

MUSABAEVA, Anara a Anara MOLDOSHEVA. *The Ferghana Valley: Current Challenges*. Bishkek, Kyrgyzstan: UNIFEM, 2005.

NAZARBAJEV, Nursultan Abiševič. *Kritické desaťročie*. Praha: Aventinum, 2006. ISBN 80-868-5833-2.

ONDREJČÍK, Michal. Právny status Kaspického mora. In: *Despite Borders: Central & Eastern European Watch* [online]. 16.10. 2008 [cit. 2012-09-13]. Dostupné z: http://www.despiteborders.com/clanky/data/upimages/kaspik_sk.pdf

OSPANOV, Zhalgas A. Kazakhstan. *The DISAM Journal*. 2003, Fall 2002/Winter 2003, s. 1-5.

PAOLI, Letizia, Irina RABKOV, Victoria A. GREENFIELD a Peter REUTER. Tajikistan: The Rise of a Narco-State. *Journal of Drug Issues*. 2007, Fall, s. 951-979.

PARGAČ, Jan a František VRHEL. *Střední Asie a Kazachstán: historie, etnicita, jazyky : od migrace stepních Uzbeků a Kazachů v 15. století do roku 1924*. Poříčany: BCS, 2009. ISBN 978-809-0449-107.

RAHIMOV, Mirzohid. From Soviet Republics to Independent Countries: Challenges of Transition in Central Asia. *Perspectives on global development and technology*. 2007, roč. 6, 1-3, s. 291-312.

RASHID, Ahmed. The New Struggle in Central Asia: A primer for the Baffled. *World Policy Journal*. 2001, č. 1.

ROUX, Jean-Paul. *Dějiny Střední Asie*. Praha: Lidové noviny, 2007. ISBN 978-80-7106-867-9.

RYABTSEV, Anatoly. Report of the Republic of Kazakhstan. In: Interstate Commission for Water Coordination of Central Asia. *Towards to 5 th World Water Forum: Bridging Divides for Water* [online]. 2009 [cit. 2012-10-16]. Dostupné z: http://www.gwp.org/Global/GWP-CACENA_Files/en/pdf/5wwf_ca_reports_en.pdf

RUBIN, Barnett R. Central Asia and Central Africa: Transnational Wars and Ethnic Conflicts. *Journal of Human Development*. March 2006, roč. 7, č. 1.

RYBÁŘ, Jan. *Kavkaz, Rusko a "nová velká hra" o kaspickou ropu: soupeření o přírodní bohatství Kaspického moře jako klíčový faktor ovlivňující situaci v zemích regionu*. Praha: Eurolex Bohemia, 2005. ISBN 80-868-6148-1.

SEVERSKIY, Igor Vasilievich. Water-related Problems of Central Asia: Some Results of the (GIWA) International Water Assessment Program. *Ambio*. 2004, roč. 33, 1-2, s. 52-62.

SMITH, Dianne L. Central Asia: A New Great Game?. *Asia Affairs*. 2001, č. 1, s. 147-174.

SMITH, Robert. Central Asia & Asian Pacific Energy Requirements. In: AZIZIAN, Edited by Elizabeth Van Wie Davis and Rouben, Elizabeth Van Wie DAVIS a Rouben AZIZIAN. *Islam, oil, and geopolitics: Central Asia after September 11*. Lanham, MD: Rowman, 2007, s. 145-158. ISBN 978-0-7425-4129-0

SPOOR, Max a Anatoly KRUTOV. The 'Power of Water' in a Divided Central Asia. *Perspectives on Global Development and Technology*. 2003, roč. 2, 3-4, s. 593-614.

SWANSTRÖM, Niklas. China and Central Asia: a new Great Game or traditional vassal relations?. *Journal of Contemporary China*. 2005, roč. 45, č. 14, s. 569-584.

ŠINDLER, Petr. Geopolitika: Kapitoly z politické geografie. *Geografické rozhledy*. 1992-1993, roč. 2, č.3.

ŠLACHTA, Mojmir. *Ohniska napětí ve světě*. Praha: Nakladatelství České geografické společnosti, 2007, 187 s. ISBN 978-808-6034-744.

TOMEŠ, Jiří. Geopolitika - nástroj a proces politické organizace prostoru. In: JEHLIČKA, Petr, Jiří TOMEŠ a Petr DANĚK. *Stát, prostor, politika: Vybrané kapitoly z politické geografie*. Praha: Univerzita Karlova, 2000, s. 1-27. ISBN 80-238-5566-2.

TRENIN, Dmitri. Southern Watch: Russia's Policy in Central Asia. *Journal of International Affairs*. Spring 2003, roč. 56, č. 2.

YALCIN, Serkan. Revitalizing th Eurasian Trade: Prospects from th TRACECA Project. *Akademik Arastilmalar Dergisi*. 2007, roč. 33, č. 9, s. 26-38

WALSH, Richard J. China and the New Geopolitics of Central Asia. *Asian Survey*. 1993, roč. 33, č. 3, s. 272-284.

WEITZ, Richard. Averting a New Great Game in Central Asia. *The Washington Quarterly*. 2006, Summer, s. 155-167.

WINTEROVÁ, Barbora. Konflikt o vodu ve Střední Asii. *Obrana a strategie (Defence and Strategy)*. 2009, roč. 9, č. 1, s. 51-68. ISSN 12146463

DALŠÍ ZDROJE

AKERMAN, Ella. *Power & Wealth in Central Asian Politics: clan structures versus democratisation*. Camberley, Surrey: Conflict Studies Research Centre, Royal Military Academy Sandhurst, 2002. ISBN 19-035-8482-5

BP (BRITISH PETROLEUM). *BP Statistical Review of World Energy: June 2012*. 2012. Dostupné z: http://www.bp.com/assets/bp_internet/globalbp/globalbp_uk_english/reports_and_publications/statistical_energy_review_2011/STAGING/local_assets/pdf/statistical_review_of_world_energy_full_report_2012.pdf

BUSINESS MONITOR INTERNATIONAL LTD. *Kazakhstan and Central Asia Defence & Security Report Q1 2011: Central Asia Regional Security*. 2011, 48-74.

CIA. *The World Factbook* [online]. 2012 [cit. 2012-05-19]. Dostupné z: <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/index.html>

CPC. *About* [online]. 1998-2010 [cit. 2012-09-20]. Dostupné z: <http://www.cpc.ru/EN/about/Pages/facts.aspx>

E15. *Potvrzeno: Turkmenistán leží na druhém největším ložisku plynu* [online]. 11.10. 2011 [cit. 2012-09-09]. Dostupné z: <http://zpravy.e15.cz/byznys/prumysl-a-energetika/potvrzeno-turkmenistan-lezi-na-druhem-nejvetsim-lozisku-plynu-707891>

GAZPROM. *Gas Pipelines* [online]. 2003-2012 [cit. 2012-09-21]. Dostupné z: <http://www.gazprom.com/about/production/projects/pipelines/>

INOGATE. INOGATE ENERGY PORTAL. *Partner Countries* [online]. 1995-2012 [cit. 2012-09-20]. Dostupné z: http://www.inogate.org/index.php?option=com_inogate&view=countries&Itemid=63&lang=en

JUZA, Peter. Klany a klamy Uzbekistánu. *Mezinárodní politika*. 2006, č. 1, s. 10-12.

KMG (KazMunajGaz). *Oil Transportation* [online]. 2012 [cit. 2012-09-20]. Dostupné z: <http://www.kmg.kz/en/manufacturing/oil/>

North Caspian Operating Company (NCOC). *Technical Challenges* [online]. 2009 [cit. 2012-09-29]. Dostupné z: http://www.ncoc.kz/en/kashagan/technical_challenges.aspx

STANĚK, Roman. Masakr a uzbecká otočka o 180 stupňů. *Aktuálně.cz* [online]. 2006, 13.5.2006 [cit. 2012-10-09]. Dostupné z: <http://aktualne.centrum.cz/zahranici/asie-a-pacifik/clanek.phtml?id=150290>

U.S. ENERGY INFORMATION ADMINISTRATION. *EIA* [online]. 2012 [cit. 2012-09-20]. Dostupné z: <http://www.eia.gov/>

UNITED NATIONS STATISTICS DIVISION. *Composition of macro geographical (continental) regions, geographical sub-regions, and selected economic and other groupings* [online]. 2010 [cit. 2012-02-18]. Dostupné z: <http://millenniumindicators.un.org/unsd/methods/m49/m49regin.htm>

U.S. GEOLOGICAL SURVEY. *USGS MINERALS YEARBOOK: 2010* [online]. 2012. Dostupné z: <http://minerals.usgs.gov/minerals/pubs/country/europe.html#>